98-84493- 8

Heckscher, Eli Filip

Världskrigets ekonomi

Stockholm, Sweden

1915-1918

98-84493-8
MASTER NEGATIVE #

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DIVISION

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

ORIGINAL MATERIAL AS FILMED -- EXISTING BIBLIOGRAPHIC RECORD

Heckscher, Eli F[ilip] 1879-1952.
... Världskrigets ekonomi; en studie af nutidens näringslif under krigets inverkan... Stockholm, Norstedt, [1915]
iv, 243 p. 25 cm. (Skrifter utgifna af Handelshögskolan)

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35 mm REDUCTION RATIO: 11 :1 IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB

DATE FILMED: 12/9/98 INITIALS: LB

TRACKING #: 33650

FILMED BY PRESERVATION RESOURCES, BETHLEHEM, PA.

BIBLIOGRAPHIC IRREGULARITIES

MAIN ENTRY: Heckscher, Eli Filip

Världskrigets ekonomi

Bibliographic Irregularities in the Original Document:

List all volumes and pages affected; include name of institution if filming borrowed text.

____ Page(s) missing/not available: ____

____ Volume(s) missing/not available: ____

____ Illegible and/or damaged page(s) ____

____ Page(s) or volume(s) misnumbered: ____

____ Bound out of sequence: ____

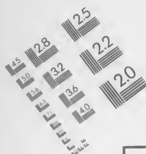
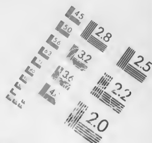
____ Page(s) or volume(s) filmed from copy borrowed from: ____

____ Other: ____

X Inserted material: before p. 1

TRACKING #: MSH33650

PM-MGP
METRIC GENERAL PURPOSE TARGET
PHOTOGRAPHIC

150 mm

100 mm

A5

A4

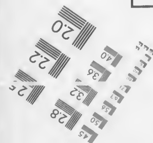
1.0 mm
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

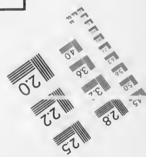
1.5 mm
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ abcdefghijklmnopqrstuvwxyz1234567890

2.0 mm
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
1234567890

2.5 mm
ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz
1234567890

PRECISION℠ RESOLUTION TARGETS

A & P International
612/854-0088 FAX 612/854-0482
8030 Old Cedar Ave. So., Ste. #215
Bloomington, MN 55425

SKRIFTER UTGIFNA AF HANDELSHÖGSKOLAN

VÄRLDSKRIGETS EKONOMI

EN STUDIE AF NUTIDENS NÄRINGSLIF UNDER KRIGETS INVERKAN

AF

ELI F. HECKSCHER
PROFESSOR VID HANDELSHÖGSKOLAN

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

ELI F. HECKSCHER

VÄRLDSKRIGETS EKONOMI

SKRIFTER UTGIFNA AF HANDELSHÖGSKOLAN

VÄRLDSKRIGETS EKONOMI

EN STUDIE AF NUTIDENS NÄRINGSLIF UNDER KRIGETS INVERKAN

AF

ELI F. HECKSCHER

PROFESSOR VID HANDELSHÖGSKOLAN

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

PAPPER FRÅN LESSEBO

STOCKHOLM 1915
KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.
[153141]

FÖRORD

Denna skrift är ett försök till förklaring af jämförelsevis väl kända fakta i krigets ekonomi snarare än en redogörelse för själfva de ekonomiska händelseförloppen under kriget — en framställning af »hvad man icke ser» i det man tror sig se. Därför har också det statistiska materialet med ett undantag (tredje kapitlet) i allmänhet uteslutits; och tanken har varit, att boken skall kunna läsas utan hinder af de dagliga förändringarna i det yttre läget. Framställningen är afsedd att vara tillgänglig för hvarje allmänbildad läsare; men det må kanske på förhand understrykas, att tankegången, sådan den är, knappast blir klar annat än i sitt sammanhang och att enstaka partier, utbrutna ur detta sammanhang, därför kunna missförstås. Detta ligger i det vetenskapliga arbetets natur, särskildt i afseende på så pass sammansatta problem som de ekonomiska.

Det tredje kapitlet intar så till vida en särställning, att där på grundval af statistiskt material och andra källor har försökts att konkret visa, huruledes världshandeln och världsekonomien i allmänhet lyckats reda sig under den enastående påfrestning som kriget innebär. En läsare, som icke intresserar sig för dylika, jämförelsevis ingående undersökningar, kan emellertid utan större skada för sammanhanget förbigå kapitlet eller, om han vill gå en medelväg, de partier däraf, som äro tryckta med mindre stil.

Det är mycket långt ifrån att meningen skulle varit att »uttömma ämnet»; tvärtom har urvalet varit svårt och ej kunnat hållas fritt från godtycklighet. Att misstag insmugit sig, särskildt beträffande fakta, måste nog dessutom tyvärr anses som en närliggande ehuru ganska oundgänglig möjlighet.

Det borde ej behöfva sägas, att opartiskhet gent emot de stridande parterna har eftersträfvats allt igenom. Detta är själfklart en plikt för hvarje svensk vetenskapsman, ty han

kan ej tjäna sitt land annat än genom att tjäna den vetenskapliga sanningen, så godt han det förmår. Opartiskheten har emellertid ingalunda ansetts utesluta oförbehållsam kritik af såväl regeringsåtgärder som vetenskapliga uttalanden i de olika länderna; den har däremot ansetts innebära, att omdömena ej skulle ha utfallit annorlunda, om länderna hetat A, B, C och D i stället för Tyskland, England, Frankrike och Ryssland. Det är för öfrigt krigets allmänna ekonomi, icke de särskilda ländernas, som framställes; och om det finns någon tendens, består den i en stark tro på den ekonomiska organisationens lifskraft — i allmänhet, icke i något särskildt land.

Under juni och juli månader i år hade undertecknad tillfälle att med anslag från Handelshögskolan företaga en fem veckors studieresa i Holland, England, Frankrike och Tyskland; och de möjligheter, som därvid bereddes mig att med egna ögon se förändringarna samt framför allt att samtala om de här behandlade problemen med ett betydligt antal framstående män på olika ekonomiska områden i dessa länder, ha självsagdt varit till stort gagn för framställningen. Bokens syfte har rent af varit att visa det berättigade i en uppfattning som kom till särskildt pregnant uttryck genom några ord af en bland dem jag därvid hade tillfälle att träffa: »Nu falla alla slöjor.» Tanken är alltså att söka framställa den verklighet, som länge funnits bakom slöjorna men som den stora yttre omhvälfningen nu har aftäckt för hvar och en, som vill se och tänka öfver det han ser.

Framställningen har genomgående försökt taga hänsyn till utvecklingen fram till november månads midt, dock med tyngdpunkten på första krigsårets nu redan något lättare öfverskådliga förhållanden.

Stockholm den 24 november 1915.

Eli F. Heckscher.

INNEHÅLL

Rättelser.

Sid. 32 rad 1 nedifr. *står:* Macmrillan; *läs:* Macmillan.
» 89 » 14 » *står:* inte tär; *läs:* intet är.
» 150 » 12 uppifr. *står:* behöfligt; *läs:* behöflig.
» 169 » 8 nedifr. *står:* Saneriung; *läs:* Sanierung.
» 170 » 13 uppifr. *står:* gynnsamt; *läs:* gynnsamt,.
» 184 » 1 nedifr. *står:* 2,225,9; *läs:* 2,255,9.

153141

FÖRSTA KAPITLET

Det nuvarande läget och den ekonomiska forskningen

Af allbekanta skäl ha de ekonomiska momenten i detta krig trängt fram i första ledet och sålunda fått en ännu mera framträdande plats än i de stora sammandrabbningar vår generation förut upplefvat. Medan de ekonomiska uppgifterna i de föregående krigen i hufvudsak gällt själfva finansieringen, d. v. s. krigskostnadernas betalande i penningar, har kriget denna gång direkt aftäckt allt ekonomiskt lifs yttersta uppgift, nämligen åstadkommande af hvad människor behöfva för att lefva och verka. I ett Ode till den beträngde Merkurius har Bertel Gripenberg låtit kriget afsätta »handelns och tjufvarnas gud»:

> Nu sjunker ditt välde i svindlande baisse,
> nu stiga föraktade värden,
> och mandom och mod äro trumf, äro ess
> i spelet om makten i världen.
> Och sjungande kulor och blinkande svärd
> skära skarpt genom klokskapens snaror,
> och mera en kämpe i ledet är värd
> än marknadens prisade varor.

Verkligheten är i vissa, ehuru lyckligtvis icke i alla, hänseenden ungefär motsatsen. Tyskland skulle antagligen under vissa af krigets stadier varit villigt att gifva en armékår för en million ton af några bland »marknadens prisade varor», och dess motståndare skulle säkert varit villiga att betala lika mycket för obehindrad eller förbättrad tillförsel af några andra. Köpenskapen pågår visserligen långt ifrån lika lifligt som vanligt, men därför endast så mycket hänsynslösare; och som alltid, då hinder läggas i vägen

för de normala medlen till täckande af människors behof, blir den allt mäktigare Merkurius i ökad i stället för i minskad grad »tjufvens och köpmannens gud». Uppgiften att anskaffa de materiella förutsättningarna för folkets existens är icke något konventionellt, som låter skjuta sig åt sidan genom en serie kraftåtgärder; det är en af de ofrånkomliga mänskliga uppgifterna och tränger sig därför fram på den ena vägen eller den andra — per fas et nefas.

De väldiga och för vår generation förut okända angrepp på näringslifvet, som detta krig fört med sig, synas emellertid ha ingifvit en del människor den föreställningen, att den ekonomiska vetenskapen förlorat sin giltighet, att allt hvad man hittills ansett sig kunna sluta rörande sammanhang mellan orsak och verkan på det ekonomiska området blifvit värdelöst. Det är svårt att tänka sig en uppfattning, som stämmer mindre med verkligheten. Trots att det europeiska statssystemet knakar i fogarna, har man ej veterligen ännu kommit till någon punkt af betydelse, där den ekonomiska teorien visat behof af modifikation. Man har fått en ovärderlig erfarenhet om näringslifvets elasticitet och anpassningsförmåga, närmast ägnad att bekräfta de minst gärna accepterade bland nationalekonomiens slutsatser; men af djupgående modifikationer i den ekonomiska vetenskapens resultat synes ännu knappast ett spår. Från vetenskapens egen synpunkt måste detta närmast betraktas som en missräkning; ty några stora vetenskapliga landvinningar ha då tydligen ej kunnat göras, trots att en mängd af världens ekonomiska problem ännu mer eller mindre väntar på sin lösning. Men som ett förstklassigt hållfasthetsprof för redan vunna slutsatser ha erfarenheterna likväl ett högt värde; de visa, att uppnådda resultat gälla äfven under mycket abnorma förhållanden.

Tager man exempelvis ett af de, trots det kvantitativa öfverflödet, fortfarande ganska få strängt vetenskapliga försöken till en objektiv värdesättning af det nuvarande krigets ekonomi, J. M. Keynes' två uppsatser i den af honom redigerade Economic Journal (War and the Financial Situation, Aug. 1914, och The Prospects of Money, Nov. 1914), skall man finna, att de innebära en utan hänsyn till någons ömtåliga känslor verkställd granskning af det

dåvarande läget, ledande till slutsatser, som stå i fullständig öfverensstämmelse med hvad den ekonomiska vetenskapen lärt under de senaste hundra åren. Emellertid kan man med största behållning direkt gå tillbaka till nationalekonomiens klassiker. Ett par exempel må anföras på tillämpligheten af deras läror i det nuvarande läget.

Bland de saker, som väckt största förvåningen under detta krig, äro växelkursernas enastående fluktuationer; och likväl behöfver man endast göra sig mödan att läsa Goschens klassiska arbete Läran om utländska växelkurser, utgifvet år 1861, för att i dess fjärde kapitel finna en stor del af situationen förklarad lika tydligt som om boken skrifvits i år.

»Huru skulle nu sakerna gestalta sig, om utförseln af guld vore förbjuden i det land, där bytesmedlet försämrats i värde? Eller om det vore omöjligt att få köpa guld, därför att premium därå vore i lag förbjudet?... Antag att en köpman afsändt bomull till Ryssland under en tid, då utförsel af ädla metaller därifrån var faktiskt förbjuden. Hur skulle han få sin betalning?... Som köparen är förhindrad att skicka ädla metaller, har han endast två utvägar: antingen att köpa en växel på England af någon annan, som exporterat varor dit och därför äger en fordran hos något engelskt hus, eller att själf afsända varor, som kunna säljas i England. Då exporten afstannat... skulle han vara absolut urståndsatt att lämna någon slags betalning, såvida han icke kunde påträffa någon bankir eller annan person, som kunde utställa växlar på England... Men det är klart, att han, hvad priset beträffar, helt och hållet är i säljarens våld. Om, såsom ofta är fallet, de ryssar, som stå i skuld till utlandet, äro nödsakade att, kosta hvad det vill, på en viss dag betala sina utländska fordringsägare med engelskt mynt, *finnes... ingen gräns för kursfluktuationerna...* Det är endast tillgång och efterfrågan, som bestämma priset.»[1]

Ett annat exempel erbjuder Walter Bagehots berömda skrift Lombard Street, utgifven år 1873, säkert en af de kvickaste och mest fängslande böcker inom den nationalekonomiska litteraturen. Hans ytterst åskådliga skildring af hur affärsvärlden handlar i en annalkande kris och hans därpå byggda kritik af Englands Banks politik vid kriserna i midten på förra århundradet kunna delvis ord för ord tillämpas på situationen i augusti 1914. Bagehots

[1] Svenska upplagan (Stockholm, Norstedt, 1892) sid. 95—96. Kursiveradt här.

ytterst enkla recept för krisens behandling har också samma giltighet än idag som då det skrefs: kraftig höjning af diskontot, obegränsad diskontering af goda växlar, all härför erforderlig utsträckning af sedelutgifningsrätten och — som dygdens belöning för en riktig politik — bibehållen inlöslighet af sedlarna. »En panik är ett slags neuralgi, och enligt medicinens regler måste man därför akta sig att låta den svälta.» Vorden vis af sina många föregående misstag, som Bagehot på sin tid uppvisat i polemik med den tidens centralbanksledare, och alltså lärd af hans åskådning, tillämpade Bank of England i augusti 1914 dessa principer och lyckades, ensam af alla centralbanker, uppehålla sedlarnas inlöslighet. Hvad som ibland framhålles såsom en svaghet för England vid krigsutbrottet och som sannolikt gick för långt, nämligen den våldsamma höjningen af diskontot till 10 %, var just en yttersta tillämpning af dessa grundsatser och bar som sagdt frukt i sedlarnas fortsatta inlöslighet samt, betecknande nog, i en mycket snabb återgång till tämligen hvardagliga räntesatser.[1] Att andra delar af det engelska kreditväsendet fungerade utprägladt illa vid krigsutbrottet berodde, utom på det egendomliga läge England såsom världens fordringsägare kom i genom de utländska betalningsinställelserna, på att privatbankerna icke tagit lärdom på samma sätt som centralbanken.

Det är också skäl att i detta sammanhang erinra om den äldre strid angående penningvärdet, som i hög grad bidragit att klargöra penningteorien och som utgått från ett med nutidens mycket likartadt läge, nämligen cirkulationen af oinlösliga sedlar under Napoleonskrigen. Den som här för första gången bragte full reda i föreställningarna om sammanhanget mellan guldvärde, värde på oinlösliga sedlar samt växelkursens höjd var nationalekonomiens skarpaste teoretiker Ricardo, och hans läror ligga till grund för den af engelska underhuset 1810 tillsatta Bullion Committees resultat, som i flere hänseenden kunna tillämpas på läget i denna stund. Finansministern på den tiden, Vansittart, lät visserligen sin lydiga parlamentsmajoritet »resolvera» sedlarnas fullvärdighet, oberoende af ständigt tilltagande agio på guld och nedgång i växelkurserna; men detta inverkade jämnt så mycket på verkliga läget som det förtjänade, och underhuset slutade efter nio år med att godtaga den ståndpunkt det förut förkastat.

[1] Orsaken till diskontostegringen från 8 till 10 % (efter att en stegring från 4 till 8 % företagits dagen förut) tillskrifves allmänt engelska finansdepartementets ointelligenta fasthängande vid prejudikatet, att indemnitet för öfverträdelse af sedelutgifningsreglerna (hvad som brukar kallas banklagens suspension), förutsätter ett diskonto af 10 %. Som vanligt behöfde banken sedan alls icke begagna den sålunda gifna rättigheten.

Det kan ej vara någon mening i att fortsätta med denna exempelsamling, i synnerhet som efterföljande kapitel skola erbjuda nya belysande fall, såsom i afseende på maximipriser och beträffande arbetslöshet men framför allt beträffande »the mobility of capital and labour», den klassiska teoriens stående förutsättning, som i detta krig verifierats i en utsträckning, som rent af står i strid med hvad nyare ekonomiska forskare allmänt antagit. Det är af ett visst intresse att påpeka den förvånande öfverensstämmelsen mellan det nuvarande ekonomiska läget under krig och den förutsättning, hvarifrån Ricardo utgick i sin berömda teori för den internationella handeln, nämligen att kapital och arbetskraft äro mer eller mindre fullständigt rörliga inom ett land men däremot icke gå öfver från ett land till ett annat. I själfva verket är nationalekonomien särskildt väl rustad att möta just det nuvarande läget, emedan denna vetenskap fått sina teoretiska grundvalar i stort sedt definitivt fastlagda under Napoleonskrigen, som skapade ett ekonomiskt läge, med hvilket läget under det nuvarande kriget har en ofantlig mängd beröringspunkter.

Hvari består då det nya i den nuvarande ekonomiska situationen, jämfördt med icke blott läget före krigets utbrott utan äfven med hvad kriget väntats medföra? Svaret på denna fråga ger samtidigt förklaringen till den spridda uppfattningen om det oförklarliga i stundens läge, ty det är på grund af dess olikhet med det väntade som man antagit den ekonomiska vetenskapens misslyckande.

Det nya i situationen är att kriget — på samma sätt som Napoleonskrigen men med något större insikt och betydligt mera vidtgående verkan — direkt inriktat sig på förstöring af fiendens, och därmed indirekt äfven af de neutralas, hela materiella lif. Det är alltså själfva krigets metoder som ändrats och ändrats till

den grad grundligt, att af »folkrätten» i krig knappast sten på sten finnes kvar. Detta har gjort — och häri ligger antagligen hufvudförklaringen till den missuppfattning, som nyss diskuterats — att flertalet äldre bidrag till frågan om ekonomisk krigsberedskap blifvit mer eller mindre värdelösa. Innebörden häraf är helt enkelt, att man inrättat sig på en annan *militär situation* än den som inträdt och därför helt naturligt kommit att föreslå onyttiga eller i hvarje fall otillräckliga åtgärder. Att den ekonomiska vetenskapen saknar kompetens ifråga om sättet för krigföring, är en tämligen självklar sak, ehuru det kanske ändå behöfver påpekas; i likhet med snart sagdt alla andra människor ha denna vetenskaps utöfvare beredt sig på en annan sorts krig än det vi fått. Så snart vi veta eller tro oss veta, hur kriget kommer att föras — så snart en, eller gärna flere alternativa, situationer fastställts såsom sannolika utgångspunkter — inträder emellertid den ekonomiska vetenskapen i *sin* funktion, nämligen att visa återverkan af de olika situationerna på näringslifvet och därmed att belysa olika utvägar i dylika lägen. Att den skulle kunna lösa en sådan uppgift felfritt, vore en orimlig begäran; hvad som här har konstaterats är blott att, under de gifna förutsättningarna, följderna blifvit just hvad man sedan ett århundrade ansett och påstått.

Härmed är på intet sätt förnekadt utan tvärtom klart erkändt, att kriget föranleder högst berättigade kraf på revision af en mängd ekonomiska förhållanden. Detta berör emellertid ej på något sätt den ekonomiska vetenskapen. Vetenskapen som sådan har nämligen inga yrkanden alls; den blott fastställer sammanhanget mellan orsak och verkan. Tag exempelvis frågan om tullskydd eller frihandel. Vetenskapen som sådan är lika litet protektionistisk som frihandelsvänlig; den uppvisar blott, att tullar medföra vissa — möjligen af lekmannen oförutsedda — verkningar, i stället för andra — af lekmannen kanske antagna — verkningar, och att frånvaro af tullar åter verkar på sitt, kanske ej alltid så lättfattliga sätt. Om man däraf föranledes att *yrka* på tullskydd eller frihandel, måste bero uteslutande på den värdesättning, man för sin personliga del tillmäter de ena och de andra af vetenskapen uppvisade verkningarna. Om icke, för att nu komma till det föreliggande läget, kriget skapat en ändrad uppfattning om tullarnas verkningar, har kriget tydligen ingenting rubbat i självfva vetenskapens slutsatser beträffande handelspolitiken. Men det hindrar icke, att kriget kan ha ledt till en helt ny ståndpunkt i afseende på hur man för sin del önskar handla i tullhänseende, hvilket är en helt annan sak. Man kan med andra ord ha en i hvarje punkt oförändrad ståndpunkt beträffande tullarnas verkningar och likväl öfvergå exempelvis från att vara frihandlare till att vara protektionist på grund af krigets erfarenheter, och detta utan hvarje spår af inkonsekvens. Man finner helt enkelt, att vissa af tullarnas verkningar i det ändrade läget fått ett ökadt värde jämförda med andra. Den närmare utvecklingen häraf tillhör det följande (kap. V). Det politiskt-militära faktum, att man i ett krig äfven såsom neutral sannolikt blir afskuren från tillförsel af nödvändighetsvaror, leder uppenbarligen fullkomligt automatiskt till den slutsatsen, att man måste ha dessa varor inom landet, om man ej vill riskera att svälta ihjäl. En så enkel slutledning kan lika litet bestridas och har lika litet bestridts, som den kan eller behöfver stödjas med någon ytterligare bevisföring. Har förutsättningen visat sig riktig, såsom synes framgå af detta krig, kan vetenskapen lämna bidrag blott i fråga om verkan af olika medel till det uppställda målet. Men därvid kan den göra icke så litet, såsom längre fram skall visas.

Ett krig och särskildt ett, som föres direkt emot allt hvad ekonomisk verksamhet och ekonomisk organisation heter, utlöser hos många affärsmän en fabelaktig laglöshet och ohederlighet, som nästan påminna om äldre tiders mellanting mellan sjöröfveri och handel. Mycket förklarligt framkallar detta i sin ordning hos den stora allmänheten och dess språkrör, de politiskt maktägande, en ängslan och förbittring, som låta alla slags primitiva instinkter vinna öfverhand på bekostnad af lugnt och klart tänkande. Dylika förirringar, som man kan studera exempelvis under franska revolutionen med dess hängningar af bagare för att få brödet billigare och annat mera, framträda alldeles särskildt på det ekonomiska området, därför att de styrandes bildning på detta område nästan alltid är mycket mindre än i afseende på det utrikespolitiska och militära, kanske också därför att det ekonomiska före-

faller vara något som hvar och en kan bedöma själf på grund af sin egen lilla pygmé-erfarenhet. En sådan tid har svårt att lämna gehör åt den ekonomiska vetenskapen; och man finner därför de barockaste åtgärder och uppfattningar, som ansetts för alltid graflagda, framträda och genomföras nästan utan motstånd. Nationalekonomien, om den skall bli något värd, måste vara en ganska rationalistisk lära; och den är därför föga välkommen under tider, då de primitiva känslorna svalla högre än vanligt.

Man kan onekligen fråga sig, om de styrandes eftergifvenhet gent emot det primitiva ekonomiska oförståndet verkligen är nödvändig i den utsträckning, hvari den bedrifves. I vissa fall, såsom beträffande guldpolitiken, kan man så mycket hellre betvifla detta, som de ledande obestridligen själfva medverkat att skapa eller bestyrka den vidskepelse, af hvilken de nu göra sig ett rättesnöre. Men äfven i andra fall, där ingen kan betvifla det ursprungliga och genuina i den »naturliga människans» ekonomiska tankeoklarhet, har man det bestämda intrycket, att ledningen kunnat göra bättre än att acceptera den och lägga den till grund för sitt handlingssätt. I alla länder antager regeringen i krigstider ett patriarkaliskt drag, den ger råd och uppmaningar till medborgarna i deras dagliga id; och medborgarna taga råden ad notam på annat sätt än de skulle göra under normala förhållanden. Man kan då ej komma ifrån, att en tämligen motsatt behandling af det ekonomiska oförnuftet mot den som nu förekommer skulle ha alldeles särskilda möjligheter.

Därmed må emellertid vara hur som helst. Om felet ligger hos allmänna föreställningssättet, och om de skenbart maktägande intet förmå däremot, så består tydligen enda möjligheten att uppnå en förbättring i att klargöra sakernas sammanhang för själfva den stora allmänheten. Efter ringa förmåga är detta hvad som här skall försökas; och det bör väl efter det sagda vara klart för hvarje läsare, att man icke kan finna vare sig ett stöd för eller en vederläggning af framställningen genom åberopande af den faktiskt följda politiken i ett eller flere länder under det nuvarande kriget.

ANDRA KAPITLET

Krigets ekonomi

På hvilka sätt återverkar ett krig på näringslifvet? Det är skäl att göra den frågan klar för sig allra först, ty endast då det skett kan man få grepp på specialproblemen. Behofvet af klarhet häri är desto större af det skäl, att den vanliga diskussionen ofta å ena sidan hänger upp sig på betydelselösa eller rent af obefintliga förluster och å andra sidan ser ekonomiska vinster af kriget på punkter, som markera de största verkliga förlusterna. Svaret på frågan utgör också svar på en annan fråga, nämligen om de verkliga nationalekonomiska krigskostnaderna, mätta icke i lån eller skatter utan i materiella ting; också här är det fallet, att man ofta gör sig alldeles felaktiga föreställningar om siffrornas innebörd.

Man kan säga, att skadorna för det materiella lifvet tillhöra två hufvudtyper. Den ena typen består af skador, som ofrånkomligt följa af själfva den militära kraftutvecklingen, medan den andra omfattar sådana, som följa af brister i näringslifvets organisation — visserligen brister, som till stor del ofrånkomligt skärpas genom själfva krigföringen, särskildt så som den nu bedrifves. Trots att kriget sålunda själfklart inverkar på båda grupperna, skall det snart framgå, att vi här ha att göra med två fundamentalt skilda saker.

Direkta krigsförluster: Kapitalförluster

Hvad då först angår den omedelbara verkan af själfva krigföringen, möta till en början *kapitalförlusterna*. Dessa höra till de krigsverkningar, som nästan alltid öfverskattas i den vanliga diskussionen. Det hör till kapitalets eller förmögenhetens utmärkande drag att ej kunna ändras tillnärmelsevis lika fort som in-

komsten; och särskildt ett krig är vanligen endast i begränsad grad mäktigt att positivt ta förmögenheten i anspråk, medan ej ens den negativa faktorn, den rena kapitalförstörelsen, har den betydelse man vanligen tillmäter den. De materiella ting, som en gång fastlagts i järnvägar, hamnanläggningar, byggnader, maskiner eller fabriksinventarier, kunna nästan aldrig flyttas och blott inom vissa gränser öfverföras till ny användning. »Icke ens den tyska armén kan äta järnvägar och kajanläggningar eller kläda sig i tegel och murbruk»; dessa gå därför som regel icke — rent materiellt sedt — åt i ett krig, utan finnas kvar efter dess slut. Visserligen är det sannt, att kapitalföremål, främst genom användning men vanligen delvis t. o. m. därförutan, undergå en rent materiell värdeminskning, som bokföringsmässigt kommer till uttryck i afskrifningskvoten; och om föremålen ej hållas uppe i sitt gamla skick genom nya arbeten eller utlägg samt än mer om de användas i krigsindustrierna, uppstår därför en kapitalminskning, som dock är måttlig under ett något så när kortvarigt krig med delvis stillastående industriella anläggningar. En annan del af kapitalet är åter så pass rörlig, att den utan svårighet kan frigöras; dit höra främst produktionsmedel, som äfven kunna användas till direkt konsumtion, såsom en stor del af kreatursbesättningarna, hvilka i Tyskland antagligen minskats betydligt, och skogarnas virkeskapital, som angripits ytterst hårdt på den franska krigsskådeplatsen och förmodligen äfven annorstädes. De delar af nationalkapitalet, som hafva denna karaktär — den karaktär, som mest typiskt kommer till uttryck hos varulager — äro emellertid uppenbarligen obetydliga i jämförelse med det hela. Siffror till belysning af saken äro svåra att förebringa, därför att man ej brukar göra värderingar med hänsyn till förmögenhetsobjekts användbarhet för omedelbar konsumtion; den som vill »äta upp sitt kapital» gör det genom att öfverlåta förmögenhetsdelarna på andra och köpa konsumtionsvaror för hvad de inbringa, icke genom att konsumera förmögenheten direkt. Räknar man emellertid till denna kategori: halfva kreatursstocken, jordbrukets hela förråd, halfva virkeskapitalet, två tredjedelar af industriens och handelns lager samt en tredjedel af lösegendomen i konsumenternas händer, torde man ha tagit till rikligt; särskildt gäller detta

de två största posterna, virkeskapitalet och industriens lager. Enligt byråchefen Flodströms nationalförmögenhetsutredning skulle dessa grupper af rörligt kapital för vårt land tillsammans utgöra omkr. 2,400 mill. kr. eller knappt 16 % af nationalförmögenhetens bruttovärde. Det får nog sägas vara rena undantagsfall, att så mycket kan *direkt* frigöras under ett krig.

Nu kan man visserligen med allt skäl framhålla, att ett kapitalföremåls värde ingalunda beror af dess fysiska beskaffenhet utan endast och allenast af dess afkastningsförmåga; och om denna på grund af kriget förminskas eller försvinner, har man lika fullt att räkna med kapitalförluster. Men detta är just hvad som i flertalet fall icke finns anledning att antaga. Det är en stark frestelse, särskildt för den praktiske affärsmannen, att mäta kapitalförlusterna genom kriget i kursfallen på aktier och obligationer, hvilka särskildt vid själfva krigsutbrottet alltid äro mycket stora; så t. ex. har den engelska tidskriften The Bankers' Magazine adderat ned kursfallet mellan 20 och 30 juli 1914 på endast 387 företags papper och fått det till den vackra summan af 188 mill. pund sterling (omkr. 3,400 mill. kr.). Men detta är till största delen en rent tillfällig nedgång, beroende på »panik», d. v. s. en måttlös, endast *subjektivt* förklarlig öfverskattning af de verkliga riskerna; om företagen efter krigets slut återtaga sin gamla ställning, så få de materiella tillgångar papperen representera sitt gamla värde tillbaka och likaledes papperen själfva.

Af det förhållandet, att den stora mängden kapitalföremål icke med bästa vilja i världen kan tas i anspråk under ett krig, följer också en betydlig korrigering i den populära diskussionens uppfattning af älsklingsämnet nationalförmögenheten. Som redan framgår af det sagda, är nationalförmögenheten till största delen utan direkt betydelse för krigskostnadernas täckande liksom för ett lands förmåga att hålla ut i ett krig; och då de förmögna ställa sina kapital till statens förfogande för krigets finansiering, åstadkomma de i själfva verket så godt som ingenting alls direkt för ändamålet, så underligt det kan låta. Huruvida de åstadkomma något indirekt, skall närmare belysas i sjätte kapitlet; men att detta moment i allmänhet måttlöst öfverskattas, kan redan nu sägas.

Innebär hvad som nu har sagts, att kapitalförlusterna i krig äro betydelselösa? Naturligtvis icke. Först och främst *är* kursfallet till en mindre del uttryck för en effektiv värdeminskning, nämligen på grund af den minskade afkastningen af flertalet företag under självfva kriget. Det faktum, att ett företag ingenting afkastar på låt oss säga två år, innebär en ränteförlust under dessa två år, som med de enorma kapitalinvesteringarna i modern industri och moderna kommunikationer betyder åtskilligt; och denna ränteförlust måste dragas ifrån kapitalvärdet före krigets början samt medför alltså en rent objektiv nedgång i kapitalvärde. Om denna minskning tas i betraktande under inkomsten, behöfver man emellertid ej vidare befatta sig med den på denna punkt.

En långt större, ja, inom bestämda gränser enorm kapitalförlust uppstår emellertid på själfva krigsskådeplatserna; och om kriget fördes öfver de krigförande ländernas hela territorium, skulle skadan därför vara fabelaktig. Detta är emellertid som bekant lyckligtvis långt ifrån fallet. Englands förluster på denna punkt inskränka sig i hufvudsak till fartygsförluster och hålla sig i öfrigt inom området för några sjöstäder samt i — relativt taget — försvinnande grad London; Tysklands äro begränsade till Ostpreussen samt i någon ringa mån Elsass och kolonierna; Frankrikes till 10 departement af 84; Österrike-Ungerns till Galizien och Bukovina; Rysslands hittills till Polen, Littauen och Kurland. Af dessa länder är det på sin höjd de tre sistnämnda, Frankrike, Österrike och Ryssland, som behöfva räkna med förlusterna såsom mera betydelsefulla i respektive folkhushållningar som helhet. Endast i en enda stat (utom Serbien) komma kapitalförlusterna i första ledet, men där synas de också vara enorma — i Belgien.

Det är ej meningen att här inlåta sig på någon ingående värdering af krigets kostnader uttryckta i kronor och öre; utom att dylika beräkningar ofta endast tjäna till att skymma undan sakernas verkliga sammanhang, kunna de på detta stadium endast vara helt enkelt statistiska fantasier. För att ge någon hållpunkt för tanken — icke för något annat ändamål — må dock citeras en efter viljan om än ingalunda efter förmågan samvetsgrann kostnadsberäkning för ett första krigsår, nämligen Mr Edgar Crammonds i Royal Statistical Society i mars månad i år, ehuru den

kritik framställningen genast vid publicerandet blef föremål för måste sägas ha varit mycket berättigad.[1] Af de sammanlagdt omkring 170 milliarder kr., som ett års krigskostnader enligt denna beräkning skulle gå till — en hel del poster i beräkningen ha redan visat sig för låga — falla omkr. 11 milliarder, 6,5 % eller endast $^{1}/_{15}$ à $^{1}/_{16}$, på värdet af förstörd egendom; och ehuru också denna beräkning som totalsumma säkerligen är alltför låg, ger kalkylen i hvarje fall ett intryck af hur pass små relativa belopp man kan tänka sig att räkna med. För Tyskland och England äro öfver hufvud taget inga summor upptagna under denna rubrik, hvilket är uppenbart orimligt; men äfven för Österrike-Ungern, Ryssland och Frankrike äro siffrorna blott resp. 6,3, 6,6 och 9,5 % af totalkostnaderna. Endast för Belgien är summan ofantlig: $4^{1}/_{2}$ milliarder kronor eller ej långt ifrån hälften af totalkostnaderna; och ehuru underlaget för icke minst den sistnämnda kalkylen är mycket lösligt, stämmer dess belopp något så när med andra beräkningar.

Emellertid återstår en oerhörd direkt förlust genom kriget — hvad framtiden beträffar från alla synpunkter den ojämförligt viktigaste af alla — hvilken på visst sätt kan betraktas såsom en kapitalförlust, nämligen förlusten af *människors lif och arbetskraft*. Äfven för denna ha beräkningar gjorts, ehuru af om möjligt ännu lösligare beskaffenhet än de förra — Mr Crammonds totalsiffra på denna punkt är omkring 42 milliarder kr., inemot fyra gånger siffran för egendomsförlusterna — men dylika beräkningar äro icke blott uppenbarligen till ytterlighet osäkra utan äfven på visst sätt meningslösa, då människan främst är målet och endast sekundärt medlet för all jordisk verksamhet. Det är därför på grund af en riktig instinkt som man känner denna värdering i penningar af offrade människolif såsom motbjudande; det är verkligen något fundamentalt galet med den så till vida, att offren ligga utanför all ekonomisk värdesättning. Äfven om man vill se bort från det betänkliga häri och djärft begränsa sig till att betrakta människan som en produktionsfaktor, erbjuder tankegångens fullföljande mycket större svårigheter än man tror. Då

[1] The Cost of the War, i majhäftet af fören. tidskrift. Jfr. Ekon. T. 1915 h. 10.

man försöker sig på att värdesätta den nationalförlust ett krig medför genom mänskliga offer, måste man nämligen därmed mena den minskning i ekonomisk kapacitet, som landets befolkning som helhet undergår genom kriget; och då är det alldeles otillåtligt att se bort från de förändringar kriget medför äfven i afseende på andra än de döda och sårade. Dessa förändringar äro i sin ordning nästan oöfverskådliga; ty ett krig och det nya politiska läge ett krig skapar frigöra hela härskaror af moraliska och omoraliska krafter hos ett folk, äfven alldeles frånsedt de demografiska förändringar (i nativitet o. s. v.), som ett krig ibland antages föra med sig. De nya krafterna kunna antingen öka människokapitalets ekonomiska afkastningsförmåga långt mer än förlusterna i lif och blod minskat det — man tänke exempelvis på Tyskland efter fransk-tyska kriget — eller också tvärtom mångfaldiga den skada som kriget självt vållat. I den ena riktningen liksom i den andra gäller den djupa sanningen i en af de två eller tre stora tankar, som den tyske nationalekonomen och fanatikern Friedrich List skänkt mänskligheten: kraften att skapa rikedomar är viktigare än rikedomarna självfva.

På sakens nuvarande stadium är det dessutom kanske bäst att afstå från reflexioner om krigets inverkan på den varaktiga ekonomiska utvecklingen efter dess slut, utom i afseende på hvad som är mer eller mindre självklart; ty i öfrigt vet man därom så godt som ingenting alls. Drar man gränsen på detta sätt, kan frågan om människoförlusterna med ett visst skäl ställas utanför diskussionen; ty under självfva kriget äro de män, som befinna sig i fält, äfven såsom lefvande undandragna den produktiva verksamheten.

Inkomstförluster

En helt annan betydelse än kapitalförlusterna ha *inkomstminskningarna* under kriget; det är egentligen endast dem man behöfver räkna med, då det gäller inverkan på näringslifvet under krigets gång. Här är det som skillnaden mellan de af kriget direkt framkallade förlusterna och de af näringslifvets bristande anpassningsförmåga föranledda tydligast framträder.

Den ojämförligt viktigaste, af kriget direkt förorsakade kostnaden men den som egendomligt nog låter tala om sig minst af alla består i den oerhörda mängd *produktiva människor, som ryckas från sitt borgerliga arbete.* När folk resonnerar om krigets

ekonomiska verkningar, är kanske det vanligaste, att detta tvärtom uppföres på dess kreditsida; man säger eller underförstår, att kriget till någon liten del *ersätter* sina ekonomiska olägenheter genom att på detta sätt »absorbera arbetskraft», och att ett krig, som kunde föras utan människor, om det vore möjligt, eller åtminstone med små arméer eller med en — alltid långt mindre än landtarméer människoslukande — flotta skulle medföra mycket större ekonomisk skada. Hur man kunnat komma till en sådan uppfattning skall snart framgå; något som mera strider mot verkligheten kan emellertid svårligen upptänkas. Det dyrbaraste af alla produktionsmedel är den mänskliga arbetskraften, och dess bortfallande vållar därför den största omedelbara luckan i nationalinkomsten. Och ej nog därmed; det är också en lucka som mindre nästan än någon annan kan tänkas fylld ens efter kriget. Den dag eller det år, en människa icke arbetat, är för alltid förlorad; hon kan icke arbeta två dagar eller år under dagen eller året därpå. Det är svårt att finna någonting annat än vattenkraften som lika fullständigt som arbetskraften är försvunnet för all den tid det icke användts; båda dessa produktionsmedel ha då runnit bort utan att bära någon ekonomisk frukt.

I Mr Crammonds siffror finns intet material för ens ett öfverslag af dessa kostnader; den franske politikern och kvasiekonomen M. Yves Guyot har uppskattat de »förlorade arbetsdagarna» under enbart första *halfåret* till omkr. 36 milliarder kronor. Till större delen ligger denna post utanför budgeternas krigsutgifter (de s. k. direkta krigskostnaderna), men en del ingår dock däri, nämligen understödet åt soldaternas familjer, hvilket ju förorsakats af försörjarnes uteblifna inkomst, och en annan del påverkar betydligt budgetens inkomstsida genom skatternas minskade afkastning. Den hufvudsakliga följden af minskningen i produktiv verksamhet blir dock, som självfva uttrycket säger, en mindre kvantitet *produkter;* och häri har man sannolikt att se krigets största kostnad, liksom man på grund häraf har att räkna med mindre för folket att lefva af. Produkter äro emellertid frukter ej endast af mänskligt arbete utan af detta i förening med de två andra produktionsfaktorerna, jord och kapital. Då nu emellertid förhållandet samtidigt är, att sällan något kan uppnås utan att arbets-

kraften är med, blir följden af dess uteblifvande också de öfriga produktionsfaktorernas oanvändbarhet eller, hvilket är detsamma, en redan antydd *ränteförlust*, som säkert icke är liten. Man kan också uttrycka saken så, att minskningen i produkter är lika stor som värdet af de »förlorade arbetsdagarna» *plus* räntan på den jord och — än mer — det kapital (de fabriksanläggningar, grufvor o. s. v.), som till följd af brist på arbetskraft ej kunna begagnas.

Alltså: stora delar af ländernas bästa produktiva kraft tages bort, och produkterna minskas därigenom. Men det är ej nog härmed. Icke heller af den arbetskraft, som finns kvar, användes lika mycket som vanligt till folkets uppehälle, till »civilt» nyttiga ting. *Produktionen öfvergår till framställning af krigsförnödenheter*, och häri ligger en ny, mycket stark minskning i ett lands inkomst som direkt följd af kriget. Man behöfver blott kasta en blick på de krigförande ländernas nuvarande verksamhet för att se, i hvilken utsträckning detta är fallet. Vapenfabriker, ammunitionsfabriker, skeppsvarf för byggande af undervattensbåtar och andra krigsfartyg, aeroplanfabriker, textilfabriker för militärkläde, segelduk, tältduk o. s. v., järnvägar och handelsfartyg (»hjälpkryssare» o. a.) apterade för krigsändamål och för detta ändamål slukande kol, olja och äfven i ganska stor utsträckning kapitalföremål (rullande materiel m. m.) — alla dessa och många andra arbeta under högsta tryck på öfvertid och med yttersta tillgodogörande af sina resurser. Alla beteckna de följaktligen ett öfverförande af produktiv kraft från medlen för människors vanliga behofstäckning till krigsändamål, och detta öfverförande går långt utanför området för de industrier, som i fredstid framställa dylika produkter, dels därför att krigsetablissementen draga till sig arbetskraft från andra håll, dels också därför att en mängd industrianläggningar för tillfället apteras till dylik produktion i stället för den de ägna sig åt i fred. Här är alltså en särdeles viktig post att anteckna.

Då krigsförnödenheterna i det egna landet antagligen till största delen betalas kontant af statskassan, kommer denna post troligen i hufvudsak in under de direkta statsutgifterna och blir så till vida icke bortglömd. Men i öfrigt råder ofta på denna punkt

samma begreppsförvirring som beträffande den af självfva arméerna »absorberade arbetskraften»; man anser kriget göra nytta genom att på detta sätt sysselsätta befolkningen. Det borde väl eljest vara tydligt, att om folkhushållningens problem bestode i att sysselsätta människor och betala dem ur statskassan, så kunde ingen uppgift vara enklare. Att taga människors arbetskraft i anspråk betyder alltid att vålla samhället en uppoffring, ty arbetskraften är det dyrbaraste af alla ekonomiska värden. Om uppoffringen sker för ett godt ändamål, är ej det minsta att invända däremot, tvärtom; men det är ändamålets lämplighet som betecknar hvad man vinner, medan begagnandet af arbetskraften uttrycker (en del af) hvad resultatet har kostat. Alltså är det klart, att vi här ha en af krigets stora kostnader.

Rubbningsförluster

Nästan allt hvad som nu har sagts om krigets direkta, ogynnsamma verkningar på näringslifvet skulle åtminstone i början af kriget antagligen flertalet ha ansett vara mer eller mindre vid sidan af ämnet, om icke direkt felbedömdt. Det var då icke öfver att folk saknades, som man klagade, utan öfver att människor funnos till öfverlopps; och i det senare var det man såg krigets hufvudsakliga verkan på arbetsmarknaden. Som den tyske nationalekonomen prof. Sombart då uttryckte saken: Det underbara är att, trots all den arbetskraft kriget tar i anspråk, *ytterligare* en hel mängd arbetare blifva arbetslösa. Som förut sagts, behöfver detta närmare undersökas, ehuru det första krigsårets utveckling redan påtagligt visat oriktigheten i den vanliga och riktigheten i den mera genomtänkta uppfattningen.

Sålunda hette det först och främst: det är alls icke så, att arbetarna ej räcka till att göra hvad som behöfs, utan det är så, att det ej finns afsättning för hvad de kunna göra. Så förhöll det sig onekligen skenbart; men för en förnuftig föreställning om saken kräfves att man gör klart för sig, hvarför det *behöfs* så mycket mindre än vanligt. Gör man det, skall man finna, att de två fakta — minskad produktion och minskadt behof — oupplösligt höra ihop. Den mest fundamentala och i de vanliga diskussionerna mest förbisedda satsen i fördelningsläran är näm-

ligen, att ett folks inkomster och utgifter äro lika stora.[1] Hvarje människa, som antingen själf är ekonomiskt verksam eller äger ett produktionsmedel (jord eller kapital) som så är, tillför eller låter tillföra folkhushållningen ett värde, och summan af alla dessa värden är nationalinkomsten; men summan är också »nationalutgiften», ty dessa människor tillsammans använda sin inkomst till att efterfråga och begagna just lika mycket som de tillsammans lagt dit. Det hela går i verkligheten till på samma sätt som om alla människor i landet lagt sina produkter i en stor hög och sedan ur högen tagit tillbaka alltsammans, blott med den förändring, att de fått hvarandras produkter i utbyte mot sina egna. Att så mycket mindre efterfrågas under kriget, *beror* alltså på att så mycket mindre produceras. Då folkets blomma är i fält, blir mindre arbete gjordt; arbetarnas familjer — eller andra — få då mindre att lefva af och efterfråga alltså mindre. Ingen socialpolitik eller annan politik kan ändra detta förhållande mellan produktion och konsumtion på annat sätt än att låta några människor i landet få mer och andra mindre; för folket som helhet är det ofrånkomligt.

Häraf följer alltså, att behofvet eller rättare efterfrågan begränsas till hvad som finns att få. Men det sades nyss, att efterfrågan hade begränsats *ännu* mera, så att en del arbetare alls icke kunnat få sysselsättning. Därmed äro vi framme vid den andra hufvuddelen af krigets ekonomiska verkningar, nämligen den som *icke* beror af kriget självt utan af det ekonomiska maskineriets svårighet att anpassa sig efter det genom kriget ändrade läget. Detta stora kapitel, som omfattar hufvuddelen af hvad man vanligen tänker på beträffande ekonomiska krigsverkningar, kan kort och godt betecknas med rubriken *rubbningar*. Den fundamentala skillnaden mellan de två grupperna är, att den första består af ofrånkomliga förluster, medan den andra gruppens förluster äro så långt ifrån ofrånkomliga, att all ekonomisk förtänksamhet måste inrikta

[1] I detta korta stycke anges blott sakens hufvudsumma, och särskildt beröres ej verkan af upplåning, som användes till uppköp af *andra* folks produkter. Men för det just här ifrågavarande syftet behöfs icke detta moment. Däremot ändras saken egendomligt nog icke i allmänhet af att något »sparas», såsom närmare framgår af sjätte kapitlet.

sig på att förekomma eller afhjälpa dem. Det olämpligaste af allt är därför att taga dessa förluster såsom gifna; och detta är desto orimligare som de i stort sedt tendera att minskas med krigets längd, i motsats till de verkliga krigsförlusterna, som oafbrutet tilltaga med krigets förlängning. Den skenbara lätthet, hvarmed de största krigförande länderna numera bära krigets bördor — hvad som vederlagt Norman Angell och andra falska profeter — förklaras helt och hållet af rubbningarnas öfvervinnande; kriget har bekräftat hvad som för mer än två år sedan sades i en kritik af Norman Angells dilettantiska bevisföring, att »om det moderna näringslifvet blifvit starkare sammanbundet och på ett sätt mera känsligt, så har det också blifvit mera elastiskt och därmed mera härdadt».[1]

En särställning intaga de afsiktligt genomförda rubbningar i fiendens ekonomiska lif, som äro ett särskildt utmärkande drag för detta krig, ehuru åtminstone många äfven af dessa rubbningar småningom öfvervinnas under krigets gång. Dessa rubbningar som i motsats till de förstnämnda äro *direkta* verkningar af kriget, nämligen af det ekonomiska kriget, behandlas trots detta lämpligen, i sammanhang med de öfriga rubbningsfenomenen.

Rubbningarna äro dels inre och dels yttre, de förra sådana som bero blott på att den egna folkhushållningen fått ändrade produktivkrafter och ändrade uppgifter, de senare sådana som föranledas af ett ändradt förhållande till andra länders produktion och konsumtion. Hvad de *inre* rubbningarna beträffar, gäller det som undantagslös regel, att man med åsidosättande af nästan alla andra hänsyn har att söka uppnå ett maximum af anpassningsförmåga och ett minimum af friktion. Att de utkommenderade måste undvaras, är illa nog; det är uteslutet, att man skulle kunna uppnå en fullständig ersättning för värdet af deras eget arbete och arbetet af de öfriga produktionsfaktorer, som de eljest brukat leda eller medverka vid. Men denna väldiga förlust måste minskas så långt det är görligt genom användning i större utsträckning än eljest af alla produktiva mänskliga krafter landet äger. Allra minst får den ytterligare ökas genom att arbetskraft, som finns till

Inre rubbningar

[1] Försvarsfrågan, en handledning, utg. af Svensk Tidskrifts redaktion (Sthlm 1913) sid. 118.

förfogande, ej begagnas. Svårigheten består uppenbarligen däri, att Försynen hvarken så vist reglerat, att just de arbetskrafter finnas kvar som behöfvas eller att de äro borta som kriget gjort obehöfliga. Tvärtom har man på vissa punkter att konstatera ett så disharmoniskt moment som att just de industrier, hvilka bäst behöfvas under kriget, äfven ha en militärt mycket duglig arbetarstam — exempelvis den s. k. tunga industrien — medan en del under kriget mindre behöfliga yrken på grund af sin föga styrkekräfvande natur har en större procent till krigstjänst odugliga, exempelvis frisörer och typografer, och slutligen en hel del under kriget direkt skadliga produktionsgrenar, såsom de rena lyxindustrierna, just sysselsätter kvinnlig arbetskraft, som ej i minsta mån tages i anspråk af den militära mobiliseringen. Uppgiften är alltså att i största möjliga utsträckning *flytta* de kvarvarande produktiva krafterna till de platser, yrken och uppgifter där de behöfvas. Härvid kunna göras mästerprof i ekonomisk organisation — i stort sedt är det förvånande, hur väl de två protagonisterna, främst Tyskland men också England, skött sig i detta hänseende — medan å andra sidan ofantligt mycket kan fördärfvas genom planlöshet, halsstarrighet och bristande ackommodationsförmåga. En stor del af krigets lidanden för den civila befolkningen kan undvikas, för att ej tala om hvad som kan vinnas för själfva kriget, om uppgiften skötes väl, ja, t. o. m. om blott icke en felaktig socialpolitik ställer sig hindrande i vägen för den ekonomiska organisationens egen hälsobringande förmåga, »vis medicatrix naturæ». Särskildt lärorik är här den tilltagande användningen af kvinnoarbetet som ersättning för de utkommenderades arbete, ett fenomen som återfinnes i alla de krigförande länderna och hör till de oftast påpekade krigsverkningarna. Blir blott mer produceradt, naturligtvis af det rätta slaget, behöfver man då aldrig räkna med att det ej skall komma att efterfrågas.

Det gäller här två skilda uppgifter. Den första är anpassningsorganisationen, närmast *arbetslöshetens* afskaffande genom lämpliga förskjutningar i arbetarstammen till de lediga platserna. Här kan man lugnt inregistrera en slående bekräftelse på den ekonomiska vetenskapens slutsatser. I den populära diskussionen uppfattas så godt som alltid arbetslösheten såsom föranledd af

någon mystisk »brist på arbetstillfällen»; och de gånger arbetslösheten därför fått göra tjänst som argument för tullskydd med ty åtföljande »arbetstillfällen» äro legio och ganska jämnt fördelade öfver olika länder. I skarpaste motsats härtill har allt vetenskapligt ekonomiskt tänkande utgått ifrån, att arbetskraften är »knapp», d. v. s. att det alltid finns ett oändligt antal arbetstillfällen — outdikade myrar, ouppodlad jord, vanskötta skogar, obruten malm, oplockade skogsbär o. s. v., o. s. v. — som skulle kunna begagnas, om arbetskraft och kapital vore till finnandes i tillräcklig mängd, fastän de icke nu begagnas, därför att den begränsade arbetskraften och kapitalet äro tagna i anspråk för mera lönande uppgifter. Arbetslösheten har den ekonomiska vetenskapen då, som en nödvändig och nästan självklar konsekvens af hela sitt system, förklarat såsom verkan af näringslifvets friktion eller bristande anpassningsförmåga, som hindrat ett omedelbart insättande af de produktiva krafterna på de ständigt växlande punkter, där de för tillfället bäst kunde komma till nytta. För några år sedan (1908) utvecklades denna, som sagdt sedan lång tid tillbaka tyst godtagna, åskådning systematiskt af en engelsk nationalekonom och numera ämbetsman, W. H. Beveridge, som i sitt arbete Unemployment, a Problem of Industry, särskildt med rikhaltiga exempel från erfarenheten visade, huruledes arbetslöshetens omfattning i afseende på arbetsdugligt folk ingenting annat uttrycker än den grad, i hvilken arbetskraftens anpassning misslyckats.

I detta hänseende har kriget varit ett enda sammanhängande praktiskt bevis för satsens riktighet och detta på samma sätt i England och i Tyskland. I England var fackföreningarnas arbetslöshetsprocent vid krigsutbrottet 2,8 och steg sedan under den första krigsmånaden till 2 ½ gånger denna siffra, 7,1 %; det var industriens »dislokation», som satte arbetarna på orätt plats. Därefter började emellertid anpassningen, så att man efter ytterligare tre månader var tillbaka nästan till siffran vid krigsutbrottet, 2,9, och i december därunder, i 2,5. Denna utveckling har sedan fortgått utan afbrott, tills man i juni månad 1915 hunnit ned till 1 %, en i historisk tid enastående frånvaro af arbetslöshet — siffran under samma månad året förut, alltså före kriget, var 2,5. Självsagdt utöfvade den tillväxande värfningen en stor verkan härvid, och

särskildt var den medverkande orsak till att arbetslösheten slog öfver i sin direkta motsats; men det är ett stort misstag att den skulle ha varit enda faktor. Redan i senare hälften af mars hade absorberingen dels i armén och dels i industrien gått därhän, att det på nära nog alla håll klagades öfver brist på arbetskraft. Situationen var redan i februari den, att industrien och armén i förening använde 3,6 % *flere* manliga arbetare än före krigsutbrottet och att industrien alltså hade måst förstärka sig genom indragande af krafter från andra håll.[1] De för krigsändamål arbetande industrierna ha i stor utsträckning lyckats draga till sig arbetskraft från öfriga, nu mindre behöfliga näringsgrenar; läderindustrien och de kemiska industrierna (främst sprängämnestillverkningen) t. ex. sysselsätta hvardera, om industriernas notoriskt värfvade arbetare inräknas, öfver 18 % flere arbetare än före krigsutbrottet. Detta har i sin tur återverkat äfven på den kvinnliga arbetskraften, som ej det minsta tas i anspråk för självfva kriget. Medan 8,4 % af de före kriget sysselsatta kvinnliga arbetarna voro utan sysselsättning i september, hade siffran i februari nedgått till 1,5 %. Mycket flere arbetare skulle användas, om man kunde få några som dugde. Detta framgår icke blott af den allmänna klagan öfver bristen på arbetskraft utan äfven ganska klart af den roll öfvertidsarbetet spelar i krigsindustrierna; inom varfsindustrien arbetade exempelvis i februari inemot halfva antalet (44,5 %) på öfvertid.

Dessa siffror för England anföras endast som belysning af anpassningens verkningssätt och möjligheter, icke som bevis för någon särskild styrka hos just den engelska folkhushållningen: visar det något beträffande Englands folkhushållning, är det rörlighet snarare än styrka, såsom också en ung engelsk nationalekonom (H. D. Henderson i Econ. Journal mars 1915) påpekat.

[1] Denna och följande siffror för England grunda sig på en från och med september införd arbetslöshetsstatistik, hvars resultat från de flesta synpunkter anses åtskilligt tillförlitligare än den gamla; den bygger på uppgifter från arbetsgifvare särskildt inom de stora industrierna. Tyvärr har dess publicerande afbrutits efter februari månad, officiellt på grund af att arbetslösheten öfver hufvud är en öfvervunnen ståndpunkt men realiter kanske snarare för att icke bereda alltför stark inblick i värfningens fortgång.

Han har emellertid med rätta fäst uppmärksamheten mindre på detta än på en allmän och mycket glädjande utvecklingstendens inom modern industri, en tendens som består i att, tack vare maskintekniken, olika yrken bli mycket mera lika hvarandra än förut och arbetarnas öfverflyttning därigenom underlättas. Troligen har i detta fall den ovanligt väl organiserade engelska arbetsförmedlingen sin del i resultatet.

De tyska siffrorna belysa en uppgift, som är ojämförligt större och svårare än den som England åtminstone under krigets tidigare del haft att bemästra; den tyska exportindustrien var så godt som bortsopad, och äfven industri på grundval af importerade råvaror hade stora svårigheter att kämpa med, samtidigt med att mobiliseringen ändrade förutsättningarna för nästan hvarje tyskt ekonomiskt företag.[1] Men att det land, som gått längst i att absorbera mänsklig kraft för krigsändamål, hade en ytterligt stor arbetslöshet att öfvervinna, vederlägger just föreställningen om krigets gagneliga uppgift att »skapa arbetstillfällen» och ådagalägger med särskild tydlighet arbetslöshetens karaktär af rubbningsproblem och intet annat; eljest skulle icke Tyskland med kanske femtio gånger så stor mobilisering som England ha kunnat få större arbetslöshet än detta land omedelbart efter krigsutbrottet. Arbetslösheten i de tyska fackföreningarna sprang upp från nästan exakt samma siffra som i England (2,9 %) i juli 1914 till icke mindre än 22,4 % i augusti, tre gånger så stark stegring som i England. Men sedan blef riktningen identiskt densamma som där — en ny bekräftelse på den här framställda tankegången; siffrorna ha fortfarit att falla och falla samt nådde i juni 1915 ned till 2,5 %, samma siffra som under juni månad året förut, före kriget, d. v. s. till normala förhållanden men däremot knappast till en lika stark akut brist på arbetskraft som i England. Det kan icke nekas, att en hel del af denna tyska anpassning trots alla förklaringar väcker något liknande häpnad. Så t. ex. har man svårt att förstå hur Ham-

[1] En gång för alla må här hänvisas till prof. Jastrows skrift Im Kriegszustand. Die Umformung des öffentlichen Lebens in der ersten Kriegswoche (Berlin, Reimer 1914), en framställning som i förmåga att åskådligt visa hela det tyska samhällets mobilisering vid krigsutbrottet mig veterligen är utan motstycke ej blott för Tyskland utan äfven för andra länder.

burg, hvars normala verksamhet till större delen försvunnit genom den tyska sjöhandelns och sjöfartens upphörande, kan ha så godt som fullkomligt absorberat all sin frigjorda arbetskraft. Det fanns dock i Hamburg redan vid 1907 års yrkesräkning öfver 162,000 människor, eller 37,4 % af den yrkesutöfvande befolkningen, som ägnade sig åt handel och samfärdsel; och ingen stor del af dessa kan ha kvar sin sysselsättning nu under kriget, men likväl är arbetslösheten af mycket ringa omfattning.

Det intressantaste och bästa beviset på arbetskraftens anpassningsförmåga är, som redan antydts, den utsträckning hvari kvinnlig arbetskraft kunnat ersätta manlig. Af mest fundamental betydelse har detta antagligen varit i skördearbetet hos de jordbruksidkande krigsländerna, nu liksom exempelvis under de senaste Balkankrigen; utan detta skulle skördens inbärgning säkert ha varit en omöjlighet. Men detta är å andra sidan en jämförelsevis måttlig ändring mot vanliga förhållanden. Turisten ser förändringen på andra, mera påfallande områden, särskildt i kommunikationstjänsten; konduktörer och biljettförsäljare vid spårvägar och järnvägar äro kvinnor, ofta hisskonduktörer samt stundom äfven kör-»svenner» och chaufförer, medan sådana fall som kvinnliga nattväktare särskildt ådragit sig uppmärksamhet. Fenomenet är emellertid i verkligheten universellt; det finns antagligen nu under kriget icke något mänskligt yrke, som icke sysselsätter mera kvinnliga krafter än eljest. Särskildt påfallande är deras ofantligt ökade användning i de arbetsslukande krigsindustrierna, trots dessas delvis stora anspråk på arbetarnas kroppskrafter; enligt den redan citerade engelska februarirapporten sysselsatte t. ex. läderindustrien 36,6 % och verkstadsindustrien 26,4 % flere kvinnliga arbetare än vid krigsutbrottet. Dessa kvinnor ha delvis dragits från beklädnads- och lyxindustrierna, som till stor del ligga nere. Men kanske oftare är det hustrur, systrar och döttrar till de mobiliserade, som trädt i deras ställe eller ersatt den utkallade försörjaren och som nu få sköta hemmets arbeten mera lättvindigt eller i sin ordning kunna skjuta öfver dem på de eljest uttjänta, som få träda in med de fysiska och andliga krafter som ännu återstå. Det är otroligt hvad människan förmår, om bara viljan finns; och i denna underbara elasticitet ligger förklaringen till arbetsmarknadens och öfver hufvud det ekonomiska lifvets nuvarande utseende i de krigförande länderna. Detta utgör emellertid som sagdt en allvarlig maning att icke genom missförstådd välvilja skada dylika ovärderliga krafter.

Utan att närmare ingå på våra svenska siffror, som ju icke visa förhållandena i ett krigförande land, måste man konstatera, att utjämningen här, i motsats till hvad som skulle väntats, skett betydligt långsammare än i krigsländerna och ännu ej nått fram till ett normalt läge. Detta gäller särskildt den bild man får genom uppgifterna från våra fackföreningar, som dock ej för närvarande redovisa något stort arbetarantal. Enligt dem skulle försämringen ha fortgått i hufvudsak oafbrutet fram till årsskiftet och först fram på våren ha gått tillbaka, utan att ens då ha nått ned till fjolårets arbetslöshetssiffror. Uppgifterna äro: vid krigsutbrottet 1 aug.: 3,0 % arbetslösa, stegring 1 september till 8,1 %, 1 december: 10,3 % och 1 januari ej mindre än 15,0 %; sedan nedgång till 6,4 % 1 juli, mot 3,1 % samma dag 1914. De visserligen långt mindre exakta, af Socialstyrelsen likaledes, men blott kvartalsvis, insamlade och publicerade uppgifterna från industriidkare omfatta emellertid ett mycket större antal arbetare och anses tillfresställande representera förhållandena inom storindustrien; de visa en oafbrutet fortgående förbättring sedan krigets början men dock icke ännu återgång till fullt normala förhållanden. Enligt dessa uppgifter sjönk den andel, som föll på arbetsgifvare med »mer än medelgod arbetstillgång», från 75 % andra kvartalet 1914 nästan till hälften (39 %) tredje kvartalet, alltså första krigskvartalet, för att sedan åter kvartalsvis stiga till 52 % (4:e kv. 1914), 63 % (1:a kv. 1915), 67 % (2:a kv. 1915). Förbättringen är här tydligen både snabbare och jämnare; men andra kvartalet 1915 (med 67 %) står dock fortfarande efter samma kvartal 1914 (75 %). Äfven med dessa; betydligt mera optimistiska siffror får man bilden af en sämre anpassningsförmåga hos oss — vare sig den månde bero på frånvaro af krigets tvingande nödvändighet, på de kortvariga, partiella mobiliseringarna, på arbetsförmedlingens svaghet eller på en beklaglig oböjdhet hos våra arbetare att byta yrke; men att äfven här arbetslöshetens karaktär af rubbningsfenomen framträder, kan omöjligt bestridas.

På samma sätt som kroppsarbetarna genom arbetsförmedling och på annat sätt skola skjutas öfver till de rätta ställena, bör det ske med den kvalificerade arbetskraften och så långt det låter sig göra äfven med det fasta kapitalet. I detta hänseende förefaller det tydligt, att Tyskland gjort mest; de ledande männen i stillastående industrier användas i statens oerhördt vidtförgrenade ekonomiska verksamhet, och deras fabriksanläggningar apteras i stor skala till krigsindustriella syften. Det senare, som skall belysas närmare i nästa kapitel, har numera sin motsvarighet i England; men däremot förefaller det som om man där mycket mindre förmått tillgodogöra sig de högkvalificerade kommersiella och industriella förmågorna för statens äfven där öfverväldigande affärsuppgifter.

Som sagdt — den brist som uppstår genom förlusten af alla de krafter kriget tar i anspråk, kan icke tillnärmelsevis fyllas; men ingen gudomlig eller mänsklig lag föreskrifver, att därutöfver något mera skall behöfva förloras genom svaghet i organisation och brist på anpassningsförmåga. Krigsarbetslösheten är ej ett oafvändbart öde, hvilket bäst framgår af att den till största delen redan har upphört.

Det är emellertid ännu en sak som behöfs för att landets näringslif skall kunna draga full nytta af sina behållna produktivkrafter, särskildt de mänskliga, och det är samarbete mellan den militära ledningen å ena sidan samt dels civilförvaltningen, dels och framför allt affärsföretagens ledning å den andra, så att hvarje man kommer på den plats, vid fronten eller inom den borgerliga verksamheten, där han i det gifna läget gör mest nytta, där han är svårast att ersätta. Det är den s. k. *personalfrågan* och icke blott den industriella. Emellertid är det onödigt att i detta sammanhang uppehålla sig längre därvid, då saken dels i princip är alldeles klar — så svår tillämpningen sedan än må vara — dels här hemma har behandlats oftare än de flesta under krigets gång: af chefen för Generalstabens centralafdelning major A. Lyström i Svensk Tidskrift (h. 2, 1915), af Industriförbundets direktör kapten Erland Nordlund i häftet Industriens krigsberedskap (i förbundets skriftserie), af sekreteraren i Kommerskollegium Berndt Forsgrén på Svenska Teknologföreningens årsmöte 1915 o. s. v.

Yttre rubbningar

Hvad som nu har sagts, hänför sig i allt väsentligt till de inre

rubbningarna. Detta vore hela problemet i fråga om ett *självtillräckligt* land, alltså ett som självt försåge sig med alla sina behof. Enda bristen för ett sådant land under krig vore afkastningen af den i fält disponerade arbetskraften äfvensom den förstörda krigsmateriel, som behöfde förnyas; kunde denna dubbla brist fyllas inom landet genom inskränkning i andra slag af produktion, vore saken därmed klar; endast om detta ej blefve fallet, uppstode under självfa kriget ett beroende af utlandet, som ej funnits i freden.

Den självtillräckliga stat, hvars ställning i krig härmed antydts, föresväfvar mer eller mindre klart en mängd människor som ett ideal, framför allt nu under kriget men äfven i fredliga tider. Felet med detta liksom med åtskilliga andra ideal är utom annat, att det under nuvarande produktionsvillkor är mycket nära en orimlighet. Det finns inga i den nu angifna meningen självtillräckliga länder — det är ett faktum — och det kan på utvecklingens nuvarande stadium knappast finnas några. Tydligast framträder läget i afseende på Ryssland, som af de stora militärstaterna ojämförligt kommer det ifrågavarande idealet närmast. För att inse Rysslands beroende af världshushållningen är det nog att lägga märke till rubelkursens enorma fall, som saknar motstycke hos något annat lands valuta under detta krig, hvilket dock självt slår alla föregående rekord i den vägen. Detta kan nämligen icke bero på annat än att Ryssland har långt större behof af utlandets varor, som måste betalas med fordringar (växlar) på utlandet, än som motsvarar det antal dylika motfordringar på utlandet som det förfogar öfver vid sin nu under kriget nästan upphörda export. Vore Ryssland oberoende af import, skulle det alls inga växlar på utlandet behöfva, och då kunde dylika växlar ej heller stiga i pris (d. v. s. de motsvarande ryska sjunka i pris) så som de nu gjort. Detsamma som nu sagts om Ryssland gäller också om Tyskland, ehuru detta land under självfa kriget gjort större framsteg i självtillräcklighet än något annat. Att den likväl icke på långt när uppnåtts, borde emellertid vi svenskar bäst veta, som haft hufvuddelen af våra inre och yttre trakasserier under kriget på grund af Tysklands behof af import från och öfver Sverige; och ingen mindre auktoritet än tyska

riksbanken har — på motsvarande sätt som här gjorts beträffande rubel-kursen — förklarat mark-kursens fall under kriget genom »en vidtgående import företrädesvis af lifsmedel och råvaror».[1] Därtill kommer, att Tyskland alldeles särskildt känt af krigets genom utrikeshandelns störande framkallade rubbningar, emedan det i fredstid är mycket långt ifrån själftillräckligt och därför omöjligt utan svårighet kunnat inrätta sig på en dylik regim.

Förklaringen till att själftillräcklighet i krig för närvarande utgör nästan en omöjlighet är ganska enkel. Ett land som täcker sina egna behof af lifsförnödenheter måste vara ett öfvervägande jordbruksidkande land; men ett sådant land har med kanske ett enda undantag — Förenta staterna — icke vare sig sådana mineraltillgångar eller framför allt en så ytterligt högt utvecklad industri, att det kan hålla landet med alla de raffinerade förstörelseredskap det moderna kriget till lands och sjöss nödvändigt kräfver. De länder som ha allting till lifvets uppehälle, ha vanligen blott litet af medlen till *krigets* uppehälle.

Häraf följer, att alla länder i nutiden ha att under ett krig räkna med icke blott inre utan äfven *yttre* rubbningar. I detta hänseende är det, såsom redan förut sagts, som det nuvarande kriget har haft de största öfverraskningarna att bjuda på.

Ej heller för icke-själftillräckliga stater skulle de yttre rubbningarna ha blifvit särdeles betydande, om krig fördes efter s. k. gällande folkrätt och läte den internationella kreditorganisationen stå orörd kvar. Så godt som alla tidigare diskussioner af den ekonomiska krigsberedskapen utgingo medvetet eller omedvetet därifrån och begränsades därför i hufvudsak till problemet att finansiera, d. v. s. få betalningsmedel för, de varor man behöfde utifrån, då produktionen inom landet sjönk och därför exporten blef otillräcklig att betala importen. I stället har nu kriget efter bästa förmåga beflitat sig att rifva sönder hela detta sammanhang och att direkt förstöra fiendens ekonomiska organisation; därmed har man fått yttre rubbningar, som utan några af de förutsättningar folkrätten uppställer för blockad o. dyl. kunna drifva ett land till uthungring eller till militär hjälplöshet.

[1] Reichsbank und Geldmarkt in den 6 Kriegsmonaten November 1914 bis April 1915, sid. 16.

De yttre rubbningarna utlösas sedan i inre, emedan folkhushållningen måste anpassa sig äfven efter den ändring i läget, som blir en följd af att man ej kan få utifrån hvad man är van vid och å andra sidan icke där kan afsätta hvad man har till öfverlopps; hur detta har tillgått i det nuvarande kriget, framställes i nästa kapitel. Den skillnaden kvarstår dock alltid emellan ursprungligen inre och ursprungligen yttre rubbningar, att de förra verkligen äro en rent inre angelägenhet för ett krigförande land, en angelägenhet som fienden ej kan påverka annat än genom invasion i landet, medan de yttre rubbningarnas karaktär förskjuter sig med afspärrningens förändringar.

Rubbningarna äro öfver hufvud taget icke verkningar af kriget utan af krigsutbrottet och försvinna som följd häraf allt mera, ju längre man kommer från deras upphof. Det enda undantaget härifrån, utöfver en nyss antydd ändring i afspärrningens karaktär, gäller den totala minskningen i olika materiella tillgångar, hvilken oundgängligen måste inträda i ett afspärradt land och i viss mån gör sig gällande äfven i andra länder under ett på en gång långt och världsomfattande krig, emedan hela jordens produktionsmöjligheter därunder minskas. Särskildt i fall af bristande förtänksamhet, då dylika försämringar komma oväntadt, uppstå nya rubbningar som följd af svårigheterna; och att de skulle bli följden af ett i oändlighet fortsatt krig, är en gifven sak. Detta sker, då det aldrig hvilande undergräfvandet af de krigförandes ekonomiska grundvalar till sist kommer upp till ytan i form af plötsliga och synbara omkastningar. Men vägen dit kan vara ofantligt lång; ett folk kan stiga många trappsteg ned i ekonomiskt hänseende — kan förmås att afstå från särdeles mycket af hvad det vant sig räkna till lifvets nödtorft — utan att följden blir någon som helst yttre rubbning, om blott detta nedstigande organiseras så, att det sker gradvis och med vederbörlig förberedelse. Detsamma gäller om den i ett krig nästan ännu allvarligare bristen på medlen för *krigets* uppehälle; äfven den kan fyllas genom en gradvis skeende anpassning. Det är därför ett lätt förklarligt faktum, att krigets fortgång minskar i stället för att öka de synbara ekonomiska svårigheterna.

Det ligger något skenbart onaturligt i att krigstillståndet, efter

att ha existerat en tid, sålunda i sin ordning blir på visst sätt normalt, i den meningen att det förlöper efter sina egna regler och icke hakar upp sig. Men i verkligheten innebär detta ingenting förvånande, om man blott håller i minnet, att här är fråga om rubbningarna, icke om den fortgående försämringen af det ekonomiska lifvets resultat. Själfva faktum står i hvarje fall klart: att samhällsorganisationen nu, bildligt taladt, skakats ned i den form, som passar för krigstillståndet.

Fredskrisen Detta leder öfver till en slutsats, som nästan ingen tänkte på i början af kriget och som man särskildt i affärskretsar fortfarande synes ägna alldeles för ringa uppmärksamhet, nämligen att då freden inträder en ny rubbning uppstår, beroende på att näringslifvet då har att på nytt justera om sina delar efter ett alldeles nytt läge — en *fredskris* motsvarande krigskrisen vid krigets utbrott. Ju fullständigare näringslifvets anpassning efter krigsförhållanden genomförts, desto väldigare blir uppgiften att återföra det ekonomiska lifvet till fredsläge, ehuru å andra sidan själfva anpassningsförmågans höga ståndpunkt underlättar det ena lika väl som det andra. Efter all rimlighet bör emellertid fredskrisen bli betydligt mera svårartad än krigskrisen, emedan rubbningen sannolikt blir mycket mera plötslig. Fredsekonomien försvann ej med ett slag, lämnade icke genast plats för en ny organisation, ty kriget började ej och kunde ej börja på en gång öfver hela linjen; freden däremot kommer sannolikt att genomföras med feberaktig hast, när man en gång kommer så långt, ty mänsklighetens längtan efter ett slut på kriget måste forcera fram dess genomförande. Då saken dels är af den mest öfverväldigande betydelse, dels också tjänar att ytterligare belysa den föregående tankegången, må den utvecklas något närmare, trots att profetior sällan äro mycket lönande.

Freden har på det ekonomiska området två enorma organisationsuppgifter att genomföra, den ena att placera in soldaterna på deras platser i det borgerliga samhället, den andra att göra om produktionsorganisationen efter fredsförhållandena. Båda uppgifterna sakna icke blott likvärdiga motstycken i föregående tider, utan såsom nyss antydts äro båda också långt svårare än motsvarande uppgifter vid krigsutbrottet. Hvad den första uppgiften beträffar, skedde mobiliseringen successivt, naturligtvis främst i England men äfven hos fastlandsstaterna, emedan behofvet af soldater ej gjorde sig gällande på en gång i full utsträckning; dessutom är det en jämförelsevis enkel sak att flytta arbetskraft, då det i förväg klargjorts, hvar hvarje man har sin plats. Vid »fredsutbrottet» däremot *upphör* behofvet af soldater så godt som med ett slag eller åtminstone inom loppet af några få veckor; blott vid ockupation af fientliga områden synes läget vara ett annat. Man har visserligen talat om att behålla soldaterna under fanorna, tills de hunnit få tillbaka sina borgerliga sysslor, och att något dylikt måste försökas är mycket antagligt; men svårigheterna förefalla öfverväldigande. Ty att lämna manskapet utan sysselsättning är otänkbart, och att företaga militära öfningar blir åtminstone icke lätt, då hvar och en känner, att de för tillfället äro ändamålslösa. Därtill kommer som ett ännu viktigare moment, att själfva kvarhållandet under fanorna utgör ett hinder för den nya anpassningen; det är först med det att samhället — för att upprepa samma bild som nyss — skakas ned i sin nya form, som produktion och konsumtion kunna inrätta sig på fredstillståndet. Först samtidigt med att de kämpande millionerna ånyo bli vanliga producenter och konsumenter, kan man öfverblicka hvar det finns användning för dem; mänskligt att döma är det omöjligt att kartlägga den nya fredshushållningen i förväg, innan ännu soldaterna återförts till det borgerliga samhället. Uppgiften förefaller därför främst passa för arbetsförmedlingen, ehuru naturligtvis i intimaste samarbete med de militära myndigheterna, men är helt enkelt titanisk i jämförelse med hvad någon arbetsförmedling ännu utfört. Det är onekligen möjligt, att tyskarna, som utfört otroliga organisationsuppgifter under själfva kriget, skola lyckas lösa äfven denna, långt större och svårare; men det förefaller finnas goda skäl att åtminstone icke taga för gifvet, att lösningen går för sig utan vidare. Och till dess det skett, har man anledning att vänta allting snarare än en allmän expansion inom näringslifvet, hvilket är hvad som här särskildt skall betonas.

Uppgiften att med ett slag återföra kanske tjugo eller tjugofem millioner soldater till deras borgerliga sysselsättningar har själfsagdt icke haft något motstycke i historien. Den andra hälften af fredskrisens förutsättningar, nämligen produktionens anpass-

ning, har däremot haft, om icke ett likvärdigt motstycke, så likväl ett parallelfall i mindre skala. Icke heller i detta fall är parallelfallet emellertid krisen vid krigets början, ty industriens anpassning efter krigsbehof gick ännu mera gradvis än mobiliseringen; vapen- och ammunitionstillverkningen bragtes som väl bekant först långsamt upp till sin nuvarande omfattning, och afspärrningarna genomfördes icke i sitt slutliga skick förrän efter 7 à 8 månaders krig. Nej, den historiska förebilden till situationen vid detta krigs slut har man att söka på det enda ställe, där öfver hufvud några motsvarigheter till det nuvarande världskriget stå att få, nämligen under Napoleonstiden. Och därvid har man att anteckna en alldeles särskildt svårartad, öfver hela det civiliserade Europa sig sträckande kris, som på sin tid väckte häpnad och vållade svåra lidanden. I England, som i egenskap af Europas enda stora handels- och industrination sannolikt drabbades hårdast däraf, nedgingo både import och export, åtminstone efter värde, exporten med nära 20 %; skeppsbyggeriet sjönk i både tontal och antal fartyg; och ett allmänt prisfall inträdde, särskildt för kol och järn: järnpriserna sjönko under hälften af sitt belopp vid krigets slut. Denna starka rubbning hade säkerligen många orsaker, särskildt den af freden skakade världshärskande ställning inom handel och industri, som England byggt upp under kriget; men den gällde ingalunda blott England utan anses ha varit mycket svårartad på kontinenten — Sverige kände af den i hög grad — och att fredstillståndets inträdande var en af hufvudorsakerna har knappast bestridts. Den engelske prishistorikern Tooke sammanfattade sin uppfattning om orsakerna i följande ord, som synas ha en hög grad af tillämplighet på det i så mycket likartade nuvarande kriget:

Hufvudanledningen till detta stora och minnesvärda prisfall, utöfver verkan af skördeförhållandena och bakslaget från spekulationen i exportvaror, är uppenbarligen öfvergången från krig till fred — kriget: icke såsom orsak till ökad efterfrågan utan såsom hinder för tillförsel och anledning till höjda produktionskostnader — freden: icke såsom anledning till minskad konsumtion utan såsom medel att utvidga tillförselns källor och att nedbringa produktionskostnaderna.[1]

[1] Detta citat liksom redogörelsen i öfrigt är hämtadt från prof. W. Smarts Economic Annals of the Nineteenth Century, (I) 1801—1820 (London, Macmrillan, 1910), sid. 462, 490 ff. Kap. 25 och 28 i detta arbete innehålla betydligt material till frågan om 1815 års ryktbara fredskris, som skulle förtjäna en betydligt utförligare framställning än här kunnat finna plats. För Sverige kan hänvisas till prof. S. Clasons framställning i Sveriges historia intill tjugonde seklet, IX, sid. 212 ff.

Med andra ord: man har satt i gång eller utvidgat en mängd produktionsgrenar, antingen emedan varorna ej längre komma in utifrån, åtminstone till rimliga priser, eller emedan efterfrågan har förskjutit sig på grund af krigets mångahanda inverkningar; så återinträder med ett slag den gamla situationen, och då mista dylika produktionsgrenar sin raison d'être.

Till den justering af maskineriet, som kräfves af denna anledning, kommer sedan det berörda, att man har att räkna med otroliga svårigheter att förvandla millionarméerna till vanliga producenter och konsumenter, något hvartill Napoleonskrigen saknade alla jämförliga motsvarigheter.

Kriget har nu visat näringslifvets anpassningsförmåga för krigsändamål i en utsträckning, som sannolikt icke den vildaste optimist hade förutsett; och därför är det all anledning att antaga, att också fredsanpassningen kommer att gå ojämförligt bättre än man i förväg kan tänka sig. Men hvad som icke vederlägges häraf, det är att anpassningen sannolikt blir svårare vid freden än vid krigsutbrottet och följaktligen, att man har ännu mindre anledning att räkna med en högkonjunktur som *omedelbar* följd af freden än man skulle haft det som omedelbar följd af kriget. En helt annan sak är, att en dylik kan komma någon tid efteråt, så snart freds-anpassningen i stort sedt hunnit genomföras — den frågan skall här lämnas alldeles öppen; men själfva fredens genomförande på det ekonomiska området synes bli den svåraste uppgift den moderna världshushållningen ännu haft att lösa.

TREDJE KAPITLET

Världshandeln under krigets inverkan

Det förefaller kunna erbjuda intresse att belysa framställningen i förra kapitlet med en konkretare redogörelse för hur man lyckats öfvervinna de svårigheter, som uppstått genom den internationella arbetsfördelningens partiella upphäfvande, alltså en framställning af anpassningens genomförande eller misslyckande på de yttre rubbningarnas område, hvarvid äfven vissa andra moment i anpassningen på sina ställen komma med. De fakta det här gäller äro i allmänhet väl bekanta, men som vanligt är deras innebörd långt mindre klar, och det är denna som närmast skall framläggas.

Först måste då ett par moment klargöras i afseende på verkningarna af de hinder, som kriget lägger för de internationella handelsförbindelserna.

En afspärrning utöfvar sin verkan icke blott åt ena hållet, gent emot det afspärrade landet, utan också åt det andra, gent emot det afspärrade landets leverantörer och afnämare. I bestämd strid med det hart när outrotliga populära föreställningssättet måste man nämligen understryka med all kraft, att ett handelsutbyte i alla normala fall är till båda parternas fördel — ehuru ej därför nödvändigt till *lika stor* fördel för båda parterna — af det enkla skälet, att bytet icke därförutan skulle komma till stånd. Men då följer också, att ett på våldsam väg förhindradt dylikt byte, fortfarande under normala förhållanden, verkar skadligt åt båda hållen. Det stora historiska exemplet härpå är den s. k. bomullsnöden (Cotton Famine) i England, förorsakad af blockaden af sydstaternas hamnar under amerikanska inbördeskriget; den tillintet-

gjorde för tillfället så godt som hela den engelska Lancashire-industrien. Hvilka som förlora mest, import- eller exportländer, kan under vanliga förhållanden icke afgöras generellt, emedan det ställer sig olika i olika fall och dessutom ofta de två sidorna äro oskiljaktiga, på grund af att import och export ömsesidigt betinga hvarandra. Men detta hindrar icke, att man mycket väl kan säga hvilketdera som är det fundamentala, d. v. s. ändamålet med utrikeshandeln; och med den förmåga att aftäcka de ekonomiska sammanhangen, som utmärker kriget, har detta nu blifvit särskildt klart. Fortfarande i strid med det populära föreställningssättet finner man det vara importen, ty — omedelbar eller uppskjuten — är den hvad utrikeshandeln till sist inbringar, den är handelns bidrag till folkets uppehälle. Exporten är betalningen härför; och eftersom man sällan får något utan att betala, har den sin nästan likvärdiga betydelse — i längden. Just under ett krig kan emellertid exporten inskränkas högst ansenligt utan större olägenhet, under den viktiga förutsättningen, att man kan få importvarorna på kredit, medan däremot importens eget försvinnande skapar ett tomrum, som inga kreditoperationer af något slag kunna fylla. I krigets ekonomi blir därför afspärrningarnas allvarligaste verkan att afskära importen, vare sig för det afspärrade landet eller tvärtom för köpare af dess vanliga exportvaror. Principen för afspärrningspolitiken, sådan den nu tillämpas, kan därför utan egentlig öfverdrift formuleras så: allt kommer an på, hur mycket man lyckas skada fiendens näringslif, oberoende af hur mycket man samtidigt skadar sitt eget.

De afsiktliga afspärrningarna ha under detta krig tagit två hufvudformer, *dels* kontrabandsbestämmelserna och de blockadliknande åtgärderna, hvilkas uppgift är att afstänga fiendelandets handel med hvem det vara månde i afseende på vissa eller alla varor, *dels* förbudet mot handel med fienden (Trading with the Enemy) och vissa bland exportförbuden för det egna landets undersåtar. I den mån den förra formen omfattar alla varor, inneslutes däri äfven den senare (hvad själfva varuhandeln angår); men detta senare handelsförbud har utsikt att bli betydligt mera effektivt, emedan det riktas mot egna undersåtar och vid öfverträdelse för dem medför stränga, urbota straff.

Gent emot de neutrala tillkommer därnäst hela det raffineradt mångsidiga systemet af kontroll, spioneri och beslagtagande, som närmast åsyftar att besegla fiendens afspärrande men som i verkligheten sträcker sina verkningar mycket längre. Den allmänna osäkerhet i utrikeshandeln, som blir följden af denna politik, återverkar nämligen otvifvelaktigt på alla punkter, i form af försämrade transport- och produktionsresultat, och kommer därför i större eller mindre grad att verka hämmande på handeln äfven för det eller de land, som äro bärare af hela tendensen.

Och så har man till sist de många oafsiktliga hindren för världshandeln, som bero af de våldsamma kastningarna i växelkurserna, den internationella kreditens upplösning och det allmänna osäkerhetstillstånd, hvilket dels som redan antydts är en följd af de ekonomiska våldsåtgärderna, dels också följer af själfva de militära operationerna.

Allt sammantaget är det en fullkomlig serie af hinder, som reser sig emot världshandelns fortgång; och en studie af näringslifvets förmåga att öfvervinna dem måste därför komma att visa anpassningsförmågan under i enastående grad pröfvande förhållanden.

Storleken af den uppgift som föreligger framgår tydligast genom några siffror för det främsta afspärrade landets utrikeshandel under sista fredsåret. År 1913 utgjorde Tyska rikets handel med dess nuvarande fiender — inklusive Belgien men exklusive Italien — samt med transmarina länder: importen 7,156 millioner kr. (godt 8,000 mill. Mark) eller tre fjärdedelar (74.73 %) och exporten nära 5,500 mill. kr. eller tre femtedelar (60.70 %) af det hela. Italiens indragande i kriget höjde siffran med ytterligare resp. 300 och 350 mill. kr. (3 resp. 4 %). Motsvarande enorma siffror finnas visserligen icke på någon annan punkt, ty de två öfriga afspärrade länderna, Ryssland och Österrike, ha hvartdera blott ungefär en fjärdedel af Tysklands utrikeshandel; men i förhållande till handelns totala storlek är den ryska afspärrningen betydligt mer omfattande än den tyska. Och såsom framgår af det nyss sagda, drabbas alla länder mer eller mindre af hindren för den internationella handelns fortgång. Det är alltså en ofantlig del af världshandeln, för hvilken man har att söka mer eller mindre nya utvägar.

De medel, det ekonomiska lifvet visat sig ha till förfogande för denna uppgift, kunna sägas vara följande, i ordning efter uppgiftens tilltagande svårighet: nya handelsvägar från de gamla tillförselsländerna; nya tillförselsländer; omläggning af den egna produktionen; nya varor för täckande af de gamla behofven; behofstäckningens (konsumtionens) egen omläggning. I allmänhet taget börjar man med den första af dessa utvägar och går allt längre fram, i den mån det blir nödvändigt.

Nya handelsvägar

Hvad först *handelsvägarnas* omläggning angår, hör den till de mest omtalade och från ekonomisk synpunkt enklaste åtgärderna, trots att själfva det tekniska utförandet kan stöta på mycket stora svårigheter. Då den afsiktliga afspärrningen i första hand gäller sjövägarna — landtrouternas oframkomlighet är i jämförelse härmed af ringa betydelse — komma de nya handelsvägarna i allmänhet taget att gå öfver land mer än de gamla. Sålunda trängdes den tyska tillförseln från Hamburg och Bremen öfver till Rotterdam och Amsterdam — före Italiens deltagande till Genua, Savona och Spezia — vidare till København, Göteborg och norska hamnar samt kanske i någon ringa mån till ett par af Balkanhalföns Medelhafshamnar. På samma sätt drefs Rysslands handel från dess Östersjöhamnar öfver till Arkangelsk, Göteborg, Narvik, Trondhjem och Bergen, via Karungi eller svensk Bottenhafshamn. De neutrala länderna ha därmed fått en unik mellanhandelsställning, som kommer att fortfara efter kriget, om de nuvarande fienderna då ha tillräckligt ekonomiskt oförnuft kvar att i nya former fullfölja de nuvarande ekonomiska utrotningssträfvandena. Äfven för neutrala länders egen import och export har en förskjutning i handelsvägarna kommit i fråga, hvad Sverige beträffar särskildt för trävarorna öfver norska hamnar under tiden för den tyska kontrabandsförklaringen, ehuru icke i den utsträckning man några gånger väntat. De nya handelsvägarnas närmare detaljer äro emellertid af ekonomiskt geografisk snarare än af nationalekonomisk natur; och det må därför vara nog att beträffande dem hänvisa till en god öfversikt af doc. Sten de Geer.[1]

Det är en gifven sak, att omläggningen har ställt både trans-

[1] Europeiska krigets samfärdsgeografiska betydelse (i Smålands och Blekinge Handelskammares Årsskrift, 1915).

portföretag och hamnanläggningar icke minst i de neutrala nya transitoländerna inför oerhörda uppgifter, på hvilka de aldrig varit förberedda, och att därför äfven hindren hafva varit stora. Framför allt har detta gällt Ryssland. Ökningen i anspråk på Arkangelsk, Karungi och de finska hamnarna har sannolikt icke haft sitt motstycke på något annat ställe, och efter allt att döma har det ryska järnvägsnätet också visat sig minst vuxet att vid sidan af trupptransporterna upptaga de varumängder, som sålunda i ny utsträckning och ny riktning kastats på det. Hvad Sverige beträffar, kan man icke säga, att det hela förlöpt utan svårigheter. Blockeringen af Göteborgs och Stockholms hamnar har tidtals varit mycket svår; och vagnbristen på järnvägarna har likaledes efter allt att döma varit större än godstrafikens totala ökning i och för sig (23.6 % på statens järnvägar och 14.8 % på hela järnvägsnätet under månaderna oktober 1914—augusti 1915) kunnat motivera. Uppenbarligen ha vid det senare medverkat icke blott de svårigheter, som förekomsten af olika trafikförvaltningar i dylikt fall medför, och den ytterligare skärpning häraf, som blir en följd af olika spårvidder, utan den stora förekomsten af specialvagnar har sannolikt likaledes försvårat vagnparkens fulla användning; eljest borde malmexportens stora nedgång, som till stor del kompenserat uppgången i den öfriga godstrafiken, ha frigjort ett stort lastutrymme för den nya trafiken. Detta hindrar emellertid icke, att anpassningen, som öfver hufvud taget förefaller vara en svag punkt i svensk samhällsorganisation, efter allt att döma både bör och kan tillgodoses bättre i framtiden på denna punkt; vår krigsberedskap hänger i hög grad härpå. I Tyskland hör just denna järnvägsväsendets anpassning till krigets största prestationer, trots att stockningar i godstrafiken af självklara skäl icke heller där uteblifvit. Vagnbristen i slutet af september och början af oktober 1914 öfverträffade i Tyskland alla fredstidens erfarenheter i den vägen; men så hade också de tyska järnvägarna att transportera millionarméer ej blott i *en* riktning utan fram och tillbaka mellan ost- och västfronten, att tillgodose dessa arméers etappförbindelse, att förse de ockuperade fientliga landsdelarna med 50,000 järnvägsmän och -arbetare samt massor af järnvägsmateriel och samtidigt att möjliggöra den fullständiga omläggning af landets närings-

lif, som kriget fordrade. Det är med berättigad stolthet en högre bayersk järnvägsämbetsman, Ministerialrat von Völcker, kan konstatera, att »äfven under mobiliseringsperioden den vanliga trafikens behof tillgodosetts så långt, att icke på någon punkt inom Tyska riket inträdt nöd».[1]

Så viktiga dessa förändringar i handelsvägarna än äro, inser man emellertid lätt nog, att de omöjligt kunna vara tillräckliga. De ha haft betydelse gent emot afspärrningarna af den *första* typen, blockad- och kontrabandsåtgärderna, men ha redan på denna punkt förlorat åtskilligt af sin effekt genom folkrättens tilltagande utrotning i afseende på neutral handel; och de neutrala staterna ha i stor utsträckning förmåtts att acceptera det nya sakernas tillstånd i den formen, att de för att säkerställa sin egen tillförsel infört exportförbud på varor, som förut transiterats eller misstänkts för transitering till krigförande land. Därmed är man inne på det *andra* hindret för utrikeshandeln, som omfattar dels exportförbud, dels de djupt ingripande förbuden för handel med fienden; gent emot dem är hvarje ändring i transportväg maktlös. Därtill kommer, att de af kriget framkallade nya transportvägarna undantagslöst äro sämre än de gamla — eljest skulle de ha användts redan i fred — och i många fall sådana, att en trafik af ens tillnärmelsevis samma omfattning som den gamla är alldeles utesluten. Ett typiskt exempel härpå äro Rysslands handelsförbindelser under kriget, dels öfver det sju månader af året tillfrusna, med en högst otillfredsställande hamn försedda Arkangelsk, utefter en på 700 kilometer smalspårig bana, dels öfver Karungi med lucka mellan det finsk-ryska och det svenska järnvägsnätet. Utan tvifvel är bristen i dessa nya vägar en starkt medverkande orsak till att Rysslands import under första halfåret 1915 efter värde nedgått: importen med tre fjärdedelar (74.4 %) och exporten rent af med 86 %; tänker man sig prisstegringen motsvara rubelns genomsnittliga kursfall uttryckt i ren guldvaluta (dollars), under halfåret (18.33 %), skulle detta betyda en nedgång i oförändrade priser på

[1] Der deutsche Eisenbahnverkehr und der Krieg (i Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, band 40, h. 3; äfven under titel: Krieg und Wirtschaft, h. 3, Tübingen 1915, sid. 561—91).

icke mindre än 79.2 % — nära fyra femtedelar — i importen och 88.6 % — inemot nio tiondedelar — i exporten.

Vill man få en föreställning om hvilka omsättningsbelopp som i stort sedt måste anses undandragna gagnet af de skickligast uttänkta nya handelsvägar, är det emellertid bättre att undersöka, hur stor den omsättning är, som drabbas af förbuden mot handel med fienden; och härvid kan man ånyo använda den tyska handelsstatistiken för 1913. England (d. v. s. Storbritannien och Irland), Tyska rikets nuvarande hufvudfiende, är under fredliga förhållanden dess bästa kund, mottagande icke mindre än för 1,228 mill. kr. eller 14.2 % af den tyska exporten, och samtidigt den tredje af dess leverantörer, med ett belopp af 779 mill. kr. eller 8.1 % af den tyska importen; räknar man med hela det brittiska väldet (inkl. Egypten), blir dess andel emellertid ännu mycket större, nämligen i Tysklands export 18.65 % samt i dess import 21.74 %. Tar man slutligen under ett alla de länder, hvarmed Tyskland för närvarande är i krig, äfven Italien, finner man dem representera:[1]

i exporten 4,275.9 mill. kr. eller 47.0 %
i importen 4,798.1 mill. kr. eller 48.1 %

d. v. s. i båda hänseenden nära hälften af den normala handelsomsättningen. Någon liten del häraf har otvifvelaktigt sökt sig väg till sina gamla bestämmelseländer, alla förbud och alla straffpåbud till trots; det framgår redan af de rättegångar rörande handel med fienden, som förekommit både i England och i Tyskland och som i vissa fall gällt ansedda och framstående affärsmän, dock, vill det synas, ofta på grund af underordnades förfarande. Men in toto måste det gälla obetydliga kvantiteter; ty med den kontroll, som nu utöfvas på allt hvad internationell handel heter, är faran för upptäckt så öfverhängande och följden af en upptäckt så allvarlig, att mycket få köpmän torde vilja inlåta sig på saken. När man vet, i hvilken utsträckning *de neutralas* handel med »fienden» effektivt förhindras, kan man anse det uteslutet, att något nämnvärdt skall återstå af de krigförandes eget inbördes varuutbyte.

[1] Enligt Kommersiella Meddelanden 1915 nr 16, sid. 746; öfriga siffror uträknade efter vederbörande lands egen statistik.

Nya tillförselsländer

Nu veta vi, att följderna af denna afspärrning drabba varuutbytets båda parter, och det är följaktligen en stor lucka i världens tillgångar, som måste fyllas. Då de nya handelsvägarna här äro oanvändbara, kommer därför *tillförsel från nya länder* och följaktligen äfven utförsel till nya länder närmast i fråga. Detta är af självklara skäl ett af anpassningens hufvudmedel; men i hvad mån det lyckas, beror af många faktorer.

Först gäller det, om olika produktionsländer öfver hufvud taget förekomma och därnäst om de på grund af kommunikationsförhållanden och annat kunna få betydelse under själfva kriget; om så är fallet, inträder emellertid en tredje fråga, nämligen huruvida de nya länderna kunna utvidga sin produktion tillräckligt för att fylla den brist, som uppstått genom de gamlas afspärrande. I stort sedt kan man antagligen säga, att i första rummet västmakterna och deras transmarina moitiéer samt i andra rummet, dock med ett betydligt afstånd från de förstnämnda, de neutrala europeiska länderna lyckats täcka sina behof på detta sätt, medan de afspärrade kontinentalstaterna — Ryssland, Tyskland och Österrike — på grund af denna afspärrnings generella beskaffenhet haft långt större svårigheter härmed. Fullständigt har det emellertid icke lyckats på något håll; och det kan vara skäl att betrakta några af de viktigare varugrupperna från denna synpunkt, närmast med ledning af den engelska månatliga handelsstatistiken, som erbjuder ett nära nog enastående tillfälle till inblick i världshandeln under krigets inverkan; man förundrar sig nästan öfver, att den icke inhiberats i likhet med så många andra källor till opartiskt ekonomiskt vetande i de krigförande länderna. Denna statistik utkommer under kriget med oförändrad precision redan en vecka efter redogörelsemånadens slut och meddelar ej blott klumpsiffror efter kvantitet och värde för olika varor utan i allmänhet äfven deras fördelning på länder, hvilket är hvad saken i detta sammanhang gäller. Svagheten i materialet är hufvudsakligen, att hvad som kommer eller går för regeringens räkning, hvilket gifvetvis är mycket, tämligen planlöst synes än medtagas än uteslutas. Ehuru direkt belysande blott Englands handel, lämnar denna statistik indirekt många bidrag till proble-

met i allmänhet.[1] En motsvarande statistik för Tyskland skulle antagligen i vissa hänseenden lämna ännu mer sensationella upplysningar, men af i detta fall lätt förklarliga skäl är publiceringen af den tyska handelsstatistiken inställd sedan krigets utbrott. Den tredje jämförliga källan, nämligen Förenta staternas statistik, är mindre fullständig och anländer så sent till Sverige, att den ej kunnat användas lika mycket som den engelska.

Ojämförligt viktigast af hithörande frågor har *spannmålsproblemet* varit; och det har erbjudit svårigheter i öfverflöd, delvis utan sammanhang med kriget; men resultatet har i allmänhet till sist blifvit förvånande godt. Hvad nu närmast *hvete* beträffar, nedgick under de fem första krigsmånaderna (augusti—december 1914) exporten från de sju hufvudsakliga hveteexporterande länderna Förenta staterna, Ryssland, Argentina, Canada, Rumänien, Indien och Australien till 47 mill deciton från 74 mill. samma tid året förut, d. v. s. med 36,4 %. Härvid inverkade främst Rysslands åtminstone enligt statistiken tämligen fullständiga afspärrning — dess export var blott $^3/_4$ mill. dt., mot $21^1/_3$ mill. samma tid 1913 — men äfven nedgång för alla de öfriga exportländerna utom Förenta staterna; och ehuru U. S. A:s export mer än fördubblades, var den likväl otillräcklig att fylla hålet ens efter de icke af själfva kriget afspärrade ländernas exportminskning. Å andra sidan försvann Tyskland sannolikt i hufvudsak som importland; men denna minskning i behofvet räckte ej till mycket mer än att ersätta den kvarstående bristen för de *icke* af kriget afspärrade länderna, så att den genom Rysslands afspärrning skapade minskningen till större delen förblef obetäckt. Det är därför ej öfverraskande, att svårigheterna för fyllande af världens hvetebehof blefvo stora. Med årsskiftet inträdde emellertid en ändring, särskildt på grund af den rika argentinska skörden; och

[1] Tre bearbetningar af denna statistik nu under kriget kunna nämnas: A. L. Bowley, The Effect of the War on the External Trade of the United Kingdom (Cambridge, University Press 1915); S. Rosenbaum, The Effects of the War on the Overseas Trade of the United Kingdom (Journal of Royal Statistical Society juli 1915); S. Chapman och D. Kemp, The War and the Textile Industries (samma tidskrift mars 1915). Den första och den tredje af dessa behandla de fem första krigsmånaderna, den andra de nio första. De båda förstnämnda äro dock för allmänt hållna att lämna några viktigare bidrag till hvad frågan på denna punkt gäller; de afse att framlägga statistiska totalresultat mera än ett inträngande de ekonomiska sammanhangen. Ingen af dem ligger till grund för den följande framställningen. Beträffande världssiffrorna för spannmål har Intern. landtbruksinstitutets Bulletin de statistique agricole et commercial lagts till grund vid efterföljande beräkningar.

för första krigsåret som helhet är därför nedgången för de sju länderna, trots den fortsatta frånvaron af export från Ryssland, jämförelsevis obetydlig, nämligen $19^1/_2$ mill. dt. på nära 139 mill. eller jämnt 14 %. Då Tysklands importöfverskott brukar motsvara ungefär denna kvantitet, finner man därför det anmärkningsvärda förhållandet, att flertalet öfriga importländers hveteimport under första krigsåret var i allt väsentligt normal. I afseende på substitution af ett produktionsland för ett annat är utvecklingen i detta fall högst intressant; för England — hvarmed här öfverallt menas Storbritannien och Irland — te sig hufvudsiffrorna på följande sätt (mjöl omräknadt i omalen vara och tillägg gjordt för Canadas present af hvete till moderlandet 1914):[1]

Englands hveteimport efter länder
augusti—juli (i mill. cwts).

	1913/14	1914/15	Ökning (+) eller minskn (—)
Tyska riket	1,6	—	— 1,6
Ryssland	9,6	0,7	— 8.9
Australien	14,8	2,0	—12,8
Brittiska Indien	12,9	13,9	+ 1,0
Argentina	8,2	12,1	+ 3,9
Canada	28,9	33,2	+ 4,3
Förenta staterna	37,5	52,2	+14,7
Öfriga länder	1.2	0.6	— 0.6
Summa	**114,7**	**114,7**	± **0**

Att döma af denna tabell har anpassningen företett ett precisionsresultat af rent enastående beskaffenhet, då importen är *exakt* oförändrad till sin totala mängd — i deciton utryckt $58^1/_4$ mill. — trots Tysklands fullständiga samt framför allt Rysslands och Australiens nästan fullständiga försvinnande. Främst ha Förenta staterna kommit till hjälp, såsom synes; men äfven Canada och Argentina ha bidragit till utjämningen, det förra landet t. o. m. mer än dessa siffror visa, då det äfven bidragit med en här ej upptagen gåfva under 1915. I verkligheten är, af det senast angifna skälet, importen under första krigsåret — som tillfälligtvis äfven råkar vara skördeår för flertalet jordbruksländer — något litet större än det föregående skördeårets import. Siffrorna lämna ett intressant bevis för det sedan halftannat århundrade framhållna faktum, att fri tillförsel från hela världen utgör den säkraste

[1] Omräkning i svenskt mått och mynt har i allmänhet ansetts öfverflödig i detta kapitel, där det endast är den relativa förskjutningen som intresserar.

garantien emot brist på en vara, i det att variationerna sällan inträda samtidigt och i samma riktning i alla länder och slumpens inverkan därför utjämnas. Otvifvelaktigt har dock i detta fall medverkat en *lycklig* tillfällighet, nämligen Förenta staternas rekordskörd, som var nära 17 % öfver föregående års och mer än 33 % öfver femårsmedeltalet för den föregående perioden. Men man misstager sig, om man tror, att alltsammans är slumpens verk. Det underbara ekonomiska maskineri, som heter prisbildningen, i detta fall den europeiska prisstegringen, har också medverkat och åstadkommit det ganska anmärkningsvärda resultatet, att Förenta staterna behållit en något *mindre* kvantitet hvete för eget behof vid denna jätteskörd än vid föregående skördeårs långt mindre produktionsresultat; den totala nettoexporten har därför vuxit med 36,3 mill. dt., ehuru skörden vuxit endast med 34,7 mill.

I afseende på *öfriga sädesslag* är det icke skäl att gå in på detaljer; de exemplifiera delvis en annan utväg än den som nu behandlas, i det att olika fodermedel synas ha fått ersätta hvarandra i stor utsträckning. I afseende på hafre i den engelska importen inträder ingen utjämning mellan olika leveransländer under krigsmånaderna 1914, men däremot är detta fallet under de sju första krigsmånaderna af innevarande år, då det fullständiga försvinnandet af Ryssland och Tyskland, som stå i främsta ledet, mer än utfylles af en nära tiodubblad import från — liksom för hvete — Förenta staterna. Ehuru man endast kan få ett mycket groft resultat genom sammanslagning af alla olika spannmålsslag (jämte mjöl, i detta fall oreduceradt), är det icke utan intresse att se, hur denna totalsiffra ställer sig i Englands import under första krigsåret jämfördt med föregående år:

Augusti—juli	
1913/14	204,5 mill. cwts.
1914/15	211,5 » »

alltså ånyo samma påtagliga öfverensstämmelse, trots de stora omhvälfningarna i exportförhållanden.

Af öfriga lifsmedel har intet varit föremål för så stor uppmärksamhet som *socker;* och dess roll har varit äfventyrlig nog, dock hufvudsakligen beroende på en ganska hufvudlös politik från engelska regeringens sida. Så till vida har emellertid resultatet från engelsk synpunkt varit mycket tillfredsställande, att England fått sitt behof rikligt fylldt från helt nya leveransländer, men efter allt att döma till ett mycket högre pris än som skulle ha behöfts; och denna prisstegring i det egna landet är ej följden enbart af det kommersiella hugg, som engelska regeringen velat rikta emot sin fiende, utan äfven af att man ej lugnt afvaktade följderna på världsmarknaden af denna första åtgärd.

Englands och Tysklands ömsesidiga beroende var knappast på

någon punkt mera fullständigt än just beträffande socker, i det att England (1913) å ena sidan tog nästan tre fjärdedelar (72,9 %) af Tysklands sockerexport samt å andra sidan hämtade nära hälften (47,2 %) af sitt behof från Tyskland och ytterligare inemot en femtedel (18,4 %) däraf från Österrike-Ungern, alltså sammanlagdt till nära två tredjedelar (65,6 %) täckte sin sockerkonsumtion genom import från de blifvande fiendeländerna. Handelns afbrytande ledde omedelbart till en våldsam prisstegring på socker i England, hvilken föranledde engelska regeringen att till orimligt höga priser köpa upp rörsocker som ersättning för det uteblifna kontinentala betsockret; bästa beviset för felaktigheten i denna transaktion var, att regeringen efteråt (26 okt.) måste utfärda *importförbud* på den förut så efterlängtade varan, emedan endast på detta sätt priset kunde hållas uppe vid en nivå som räddade regeringen från förlust på de ursprungliga inköpspriserna. Skillnaden måste konsumtionen betala. Hade handeln i stället fått hållas, skulle den troligen enligt sin inneboende tendens, med egen lika väl som landets vinst, ha åstadkommit samma import, som då skulle blifvit en automatisk följd af den starka prisstegringen. Men med denna, af flertalet insiktsfulla personer i England utdömda engelska politik till täckande af det egna behofvet förenade sig en ädel täflan mellan England och Tyskland att skada hvarandra genom ömsesidigt afspärrande af den handel, som var till bådas gemensamma båtnad; båda insågo dess gagn för fienden, men båda förbisågo eller satte sig öfver dess gagn för det egna landet. Tyskland utfärdade exportförbud på en af sina viktigaste exportvaror, och England skärpte genom en särskild kungörelse (den 30 sept.) det förbud för import af socker från »fiende eller fiendeland», som i princip följde redan af det allmänna förbudet mot handel med fienden. Följden blef den enda möjliga, självskapade svårigheter för båda länderna, ehuru af naturliga skäl större i England än i Tyskland, därför att import är viktigare än export. Den engelska politiken dikterades i detta fall också af en högst bakvänd föreställning om utrikeshandelns karaktär. Man hoppades att genom sitt importförbud kunna hindra Tyskland från att sälja socker och därmed få betalningsmedel på utlandet, utan tanke på, att det engelska importförbudet icke utgjorde minsta hinder för det tyska sockrets försäljning till *de* länder, som eljest brukat förse sig där England nu hämtade sitt behof; man förbisåg med andra ord, att världsbehofvet af socker icke ändrats genom att England köpte socker på annat håll än vanligt. På den tyska sidan vacklade man länge fram och tillbaka, medgaf en tid vidsträckt export genom licens, med den lärorika påföljden att de neutrala fingo sälja socker dyrt till England och köpa det billigt från Tyskland, men slutade med en genomtänkt placering af sockret inom landet på sådant sätt, att det kunde tjäna som ersättning för den stora mängden uteblifna näringsmedel af andra slag. Mot den sistnämnda politiken är alldeles ingenting att invända, tvärtom, men

desto mera mot de föregående ömsesidiga, groteska försöken att utan kännedom om det ekonomiska maskineriet bekriga fienden med bumerangens vapen, som återstudsar på den oskicklige skytten.[1]

Allt detta hindrar dock icke, att anpassningen inom den engelska sockerimporten under kriget utgör ett intressant bidrag till »världsekonomiens» möjlighet att skapa tillförsel på nya vägar, då de gamla stoppas, såsom nu skall visas. Till en början må dock meddelas siffrorna för Englands totala import efter kvantitet och värde, till belysning af den nyss afgifna utvecklingen:

Englands totala sockerimport
augusti—juli.

	I mill. cwts.			I mill. £		
	1913/14	1914/15	Ökn. (+) eller minskn. (−)	1913/14	1914/15	Ökn. (+) eller minskn. (−)
Råsocker	19,3	22,7	+3,4	9,7	23,1	+13,4
Raffinad	19,1	11,9	—7,2	12,4	14,4	+ 2,0
Summa	**38,4**	**34,6**	**—3,8**	**22,1**	**37,5**	**+15,4**
Däraf för inhemsk förbrukning	35,4	32,5	—2,9			

Såsom häraf framgår, utgör den totala importminskningen efter kvantitet nara 10 % eller i verkligheten mera (13 1/3 %),[2] då raffinaden, som minskats, representerar ett högre sockerinnehåll pr cwt. än råsockret, som ökats; för inhemska förbrukningen är minskningen dock ej fullt lika stor. Men trots denna kvantitativa nedgång har värdet ökats med nära 70 %, alltså enormt; i själfva verket har i importen raffinadpriset stigit från £0,65 till £1,22 pr cwt eller nästan fördubblats och råsockerpriset stigit från £0,50 till £1,02 pr cwt., alltså mer än fördubblats. Detta bör visserligen ingalunda tolkas så, som skulle hela eller ens större delen af denna prisstegring bero af den engelska regeringspolitiken, ty stegringen har fortsatt under 1915; men att regeringsingripandet medverkat till dessa följder på de tidigare stadierna, medan export från Tyskland pågick och frakter etc. ännu ej stigit så starkt som senare, förefaller mycket sannolikt.

[1] En utmärkt kritik af hela handelskrigspolitiken lämnar G. E. Toulmin i Economic Journal mars 1915 (The Law Relating to Trade with the Enemy); speciellt sockerpolitiken i England har varit föremål för oafbrutna angrepp från olika håll, särskildt i The Economist.

[2] Siffra erhållen genom multiplicering af kvantiteterna med 1913/14 års priser.

Länderfördelningen har följande utseende:

Englands sockerimport efter länder
augusti—juli (i mill. cwts.).

a) *Betsockerländer*	1913/14	1914/15	Ökning (+) eller minskn. (−)
Tyska riket	17,81	0,02	—17,79
Österrike-Ungern	6,39	0,07	— 6,32
Nederländerna	3,67	2,25	— 1,42
Belgien	0,82	0,08	— 0,74
Frankrike	0,36	—	— 0,36
Öfriga	0,71	0,54	— 0,17
Summa	**29,76**	**2,96**	**—26,80**

b) *Rörsockerländer*	1913/14	1914/15	Ökning (+) eller minskn. (−)
Java	—	11,86	+11,86
Cuba	5,16	5,26	+ 0,10
Mauritius	0,68	3,83	+ 3,15
Förenta staterna (med Filippinerna)	0,06	2,65	+ 2,59
Brittiska Västindien etc.	0,73	2,59	+ 1,86
Argentina	—	1,41	+ 1,41
Peru	0,74	0,92	+ 0,18
Brasilien	0,15	0,63	+ 0,48
Öfriga	1,07	2,54	+ 1,47
Summa	8,59	**31,69**	**+23,10**

Man finner här, hur de rörsockerproducerande transmarina länderna träda in och fylla nästan hela det hål, som det krigförande Europa skapat i tillgången på betsocker. Särskildt intressant att iakttaga är *mängden* af nya länder såsom ersättare för de ganska fåtaliga gamla; utom de åtta här namngifna ingå bland »Öfriga» äfven t. ex. Brittiska Indien, Portugisiska Östafrika, San Domingo, Mexiko och Australien.

I öfrigt erbjuda lifsmedlen inga viktigare exempel på anpassning genom indragande af nya exportländer. Det viktigaste af de hittills ej berörda lifsmedlen, nämligen *kött och fläsk*, är så till vida från engelsk synpunkt oberördt af kriget, att de vanliga tillförselsländerna, Syd-Amerika och Australien, icke afspärrats i något hänseende. Men kriget

har på ett annat sätt ingripit mycket djupt i köttillgången, nämligen genom den höga köttdiet, som de engelska och enligt uppgift delvis äfven de franska trupperna åtnjuta; och den häraf framkallade ökade knappheten på kött har något litet försvårat täckningen af det civila Englands behof, så att den engelske handelsministern Runciman i slutet af juni månad i år förklarade, att hvarje individ i landet borde nedbringa sin köttkonsumtion med 2 lbs. — omkr. 9 hektogram — i månaden (The Times 26 juni 1915). Följden har emellertid i stort sedt blifvit anpassning enligt en annan typ än den som nu är i fråga; men det bör nämnas, att Förenta staterna, hvilka nu under kriget synas räcka till nästan för allting, tillfört England dels mot vanan åtskilligt kyldt oxkött (Chilled Beef — att skilja från fruset: Frozen Beef), dels också ungefär dubbelt så mycket fläsk (Bacon och Hams) som föregående år. Det senare, i förening med en absolut större men relativt mindre ökning i importen från Canada, har icke blott täckt luckan efter tillförseln från Ryssland utan t. o. m. betydligt ökat den totala fläsktillgången. Annorlunda förhåller det sig med *smör* och *ägg*, för hvilka båda produkter Rysslands afspärrning spelat en stor roll, hvarvid i afseende på ägg därjämte Österrikes och Tysklands motsvarande ställning medverkat. De nordiska länderna skulle här kunnat väntas fylla luckan, men det har ej skett, beroende på dels exportbegränsning, dels sannolikt den ännu större bristen på varorna i Tyskland; och den totala engelska importen har därför sjunkit med minst de afspärrade ländernas belopp, hvilket i afseende på ägg betyder nästan halfva importens försvinnande (nedgång från 21,94 till 11,57 mill. great hundreds under första krigsåret). Delvis beror dock detta äfven af andra skäl än afspärrningen, såsom längre fram skall visas.

I afseende på andra varor än lifsmedel behöfver man i detta sammanhang, när det gäller Englands behof, egentligen endast tänka på sådana, där Ryssland, Tyskland, Österrike och Belgien utgöra viktiga tillförselsländer. Flertalet industriprodukter, till hvilka hör den stora mängden tyska och belgiska varor, ersättes emellertid icke som regel genom indragande af nya tillförselsländer utan på andra sätt; ett exempel på nya tillförselsländer erbjuda dock blooms & billets (ämnesvalsadt järn och stål med kvadratisk genomskärning), som i vanliga fall främst komma från Tyskland och Belgien men hvaraf Förenta staterna nu mer än tiodubblat sin export till England under 1915 — däremot ej under krigsmånaderna 1914 — och därmed rent af bragt den högre upp än fjolårssiffran. Af öfriga metaller är det hufvudsakligen *zink*, som kommer från afspärrade länder, nämligen likaledes Tyskland och Belgien; äfven här ha Förenta staterna trädt emellan med en, relativt taget, mångdubblad export, som dock blott lyckats täcka halfva bristen under 1914; för 1915 är länderfördelningen ännu okänd. Bland de textila råvarorna är det endast en af de mindre, som påverkas genom afspärr-

ningen, nämligen *lin*, för hvilket Ryssland och Belgien äro hufvudleverantörer; egendomligt nog ha båda dessa länder tidtals under kriget kunnat exportera något, medan Nederländerna och Frankrike i någon mån bidragit att fylla den återstående bristen, som likväl till större delen fått förbli obetäckt. Långt viktigare än de nu nämnda grupperna äro emellertid *trävarorna* i vidsträcktaste mening, och deras ställning skall därför belysas något närmare.

I afseende på *huggna och sågade* varor måste man säga, att utjämningen i hufvudsak misslyckats; behofvet af dessa varor har sannolikt icke minskats under kriget, åtminstone icke för flertalet artiklar. För alla dessa varor är Ryssland numera största leverantören, och bristen har därför varit kännbar. För den i och för sig mindre betydande gruppen *huggna* varor med undantag af pitprops har sålunda nedgången under första krigsåret i den engelska statistiken varit nära hälften (46,2 %) genom Rysslands och Tysklands gemensamma afspärrning, trots att det förra landets export under de fem första krigsmånaderna blott var en fjärdedel lägre än samma tid året förut; all utjämning saknas här. Likartadt ehuru ej fullt lika otillfredsställande har läget varit i afseende på *sågade* varor. Importen af dessa varor, inberäknadt slipers, nedgick under första krigsåret med 1,94 mill. loads, nära en tredjedel (31,5 %) af 1913/14 års siffra; och denna nedgång kan endast till mycket ringa del förklaras af den ganska obetydliga slipersimporten, hvars minskning har sin högst naturliga förklaring i minskadt järnvägsbyggande. En närmare undersökning af nedgångens fördelning på olika länder försvåras af statistikens omläggning, men den ryska exportens försvinnande är dock uppenbart större än den totala nedgången (enligt statistiken 2,20 mill. loads), och en viss utjämning har därför ägt rum, genom någon ökning af importen från Sverige och Norge (däremot ej Canada). Hvad till sist beträffar tredje undergruppen inom de sågade och huggna varorna, nämligen *pitprops*, har det sannolikt ökade behofvet häraf under kriget ej lyckats förekomma en nedgång med 1,10 mill. loads eller relativt något mer än af den nyssnämnda gruppen (33,1 %), men denna nedgång faller nästan helt och hållet på de fem första krigsmånaderna; sedermera har en utjämning börjat, hvarvid bl. a. Sverige betydligt ökat sin export (inalles — alltså ej enbart till England — med 56,3 % under första halfåret 1915, enligt svensk statistik).

Medan de sågade och huggna trävarorna sålunda i stort sedt höra till den ekonomiska anpassningens motgångar under kriget, är förhållandet omvändt för *trämassan*, hvilket visserligen delvis men ingalunda fullständigt förklaras af att uppgiften i detta fall varit lättare, därför att det genom Tysklands och Rysslands afspärrning skapade tomrummet varit mycket mindre. De många svårigheter trämasseindustrien hos oss haft att kämpa med, i form af på en gång vattenbrist och svafvel-

brist, skulle rimligtvis ha väntats hindra en fullständig utjämning; men i afseende på det slag af trämassa, där tysk och rysk export utfallit, nämligen den kemiska massan, är verkligheten en annan än antagandet. Utjämningen är i Englands import icke blott fullständig, utan krigsåret visar t. o. m. ett öfverskott; och förtjänsten häraf är odeladt Sveriges och Norges, hvilka båda länder ensamma ökat sina siffror, Sverige i absoluta tal ungefär dubbelt mot Norge. Resultatet framgår af efterföljande öfversikt:

Englands import af kemisk torr trämassa, efter länder
augusti—juli (i ton).

	1913/14	1914/15	Ökning (+) eller minskn. (—)
Tyska riket	43,185	613	—42,572
Ryssland	38,096	18,320	—19,776
»Andra länder» (bl. a. Österrike-Ungern)	8,298	2,918	— 5,380
Norge	53,817	83,990	+30,173
Sverige	244,076	305,127	+61,051
Summa	387,472	410,968	+23,496

Importen af trämassa, alla slag, har gått ned en obetydlighet ($1^3/_4$ %), beroende på minskning ($7^1/_2$ %) i den mekaniska massan; men då denna vara icke alls kommer från afspärrade länder, är orsaken här troligen ett minskadt behof, hvilket äfven i och för sig är tänkbart, då nedgången i annonsering m. m. kan ha minskat tidningarnas papperskonsumtion mer än den af krigssensationerna framkallade lösnummerförsäljningen ökat den.

Slutligen kan man i detta sammanhang undersöka Englands tillförsel af *papper*, ehuru detta är en industriprodukt och utjämningen af dylika i högre grad försiggår på annat sätt än genom val af nya tillförselsländer. I normala tider komma de nordiska länderna, Norge och Sverige, i främsta rummet såsom leverantörer af papper till England; men Tyskland spelar en föga mindre viktig roll än Sverige, och äfven de öfriga afspärrade länderna Belgien och Ryssland ha betydelse. Utvecklingen ter sig i afseende på länderfördelning på följande sätt för de slag af papper, hvilkas import den engelska månadsstatistiken redovisar efter länder:

Englands import af vissa slag af papper, efter länder
augusti—juli (i cwts.).

	1913/14	1914/15	Ökning (+) eller minskning (—)	
Tyska riket	1,590,125	19,446	—1,570,679	
Belgien	431,708	84,708	— 347,000	
Ryssland	222,950	70,164	— 152,786	—2,130,474
Sverige	1,811,367	1,751,358	— 60,009	
Newfoundland	864,076	895,680	+ 31,604	
Förenta staterna	101,773	202,227	+ 100,454	
Norge	2,345,135	2,561,237	+ 216,102	+ 426,544
Öfriga länder (bl. a. Nederländerna)	523,169	601,553	+ 78,384	
Summa	7,890,303	6,186,373	—1,703,930	

Utjämningen är, som synes, alldeles otillräcklig. De länder som visa uppgång — Norge, Förenta staterna, Nederländerna och New Foundland — representera en ökning blott af sammanlagdt 426,544 cwts., mindre än Rysslands och Belgiens sammanlagda nedgång; och det genom Tysklands utfallande skapade tomrummet är alltså helt och hållet obetäckt. Egendomlig är onekligen minskningen för Sverige, men härvid ha de faktorer varit afgörande, som nyss nämndes i sammanhang med trämasseexporten, men ej där lyckats framkalla minskning; i afseende på papper tillhör Sveriges nedgång dock helt och hållet första krigshalfåret, medan andra halfåret visar en ganska afsevärd ökning.

Den totala nedgången i Englands pappersimport är större än de här angifna siffrorna, nära 2 mill. cwts. eller 15,4 % af importen 1913/14 och tämligen jämnt fördelad på olika pappersslag. Emellertid skiljer sig papper från de hittills behandlade varuslagen genom att vara föremål för produktion inom England; och i själfva verket uppstår utjämning äfven genom inskränkning i exporten. Ehuru detta tydligen rätteligen skulle höra till en senare del af framställningen, må äfven denna utjämning här angifvas. Siffrorna bli då följande:

	1913/14 (i cwts.)	1914/15 (i cwts.)	Ökning (+) eller minskning (—) i tillgången (i cwts.)
Import	12,767,024	10,803,265	—1,963,759
Export	3,626,073	2,863,999	+ 762,074
Tillgång inom landet	9,140,951	7,939,266	—1,201,685

Produktionens omläggning till täckande af det egna behofvet i stället för export skaffar alltså landet en ökning i tillgång på omkr. 762,000 cwts., medan den ökade tillförseln från icke afspärrade länder medför en motsvarande ökning af endast omkr. 427,000 cwts., såsom den förra tabellen visade.

Denna utförliga statistiska undersökning af den engelska tillförseln från nya leveransländer borde rätteligen kompletteras med en likartad närmast för Tyskland; men det är af förut angifna skäl omöjligt. Hvad man vet om den tyska anpassningen i detta hänseende är så godt som ingenting beträffande kvantiteter eller inköpsländer för genom handeln förvärfvade varor, utan egentligen två andra saker af mindre intresse i detta sammanhang, nämligen dels själfva organisationen af den inknappade tillförseln, dels något om de varumängder, som erhållits annorledes än genom handel. Hvad det förstnämnda beträffar, torde det vara allmänt bekant, att man skapat en ofantlig mängd — tydligen långt öfver ett femtiotal — »Kriegsrohstoffgesellschaften» och »Rohstoffabrechnungsstellen», privata företag med uppgift att i närmaste samverkan med krigsministeriets råvaruafdelning disponera samt på olika verk och fabriker fördela de tillgängliga förråden; mest betydelsefulla bland dem synas ha varit Kriegsmetallgesellschaft, Kriegschemikalien-Aktiengesellschaft, Kriegswollbedarfs-Aktiengesellschaft, Kriegsleder-Aktiengesellschaft och, det märkligaste bland dem alla, Kriegsgetreidegesellschaft. Långt mindre kändt än dessa är Zentraleinkaufsgesellschaft (ursprungligen kalladt Reichseinkauf), som främst ägnar sig åt verksamhet för själfva uppköpen i utlandet men just af hänsyn härtill icke önskar låta lika mycket tala om sig. Otvifvelaktigt försiggår i synnerhet genom det sistnämnda för Tysklands räkning en kommersiell anpassning, som sträcker sig vida omkring men hvars detaljer äro djupa hemligheter. Ett visst kuriositetsintresse har den andra tyska, på rent militärisk väg skapade »anpassningen», nämligen helt enkelt genom beslagtagande af varuförråd i eröfrade provinser, hvarvid slumpen stundom kommit märkligt till hjälp, såsom då Tysklands knappa ulltillgång under loppet af några få veckor under hösten 1914 förstärktes genom eröfring af två viktiga ylledistrikt, Roubaix-Tourcoing i väster och Lodz i öster. Förteckningen på hvad som

erhållits i Belgiens och Nord-Frankrikes intensivt industrialiserade provinser är i själfva verket mycket lång. Ensamt i de nordfranska städerna lära varor beslagtagits till ett värde af en milliard francs, därvid icke blott råvaror, såsom ull, kamgarn, bomull, hudar, metaller o. s. v., utan äfven industriprodukter, såsom då man i Lille fann stora mängder franskt militärkläde, som i egenskap af fransk statsegendom självklart ansågs tillfalla eröfraren. I Antwerpen skall enligt belgiska regeringens uppgift ha tagits bomull för 13 mill. francs, kautschuk för 11 mill., ull för 6 mill., läder för 10 mill. o. s. v., hvarjämte tyska källor meddela om förvärf därifrån af olja, spannmål, jute, lin, hampa o. s. v., medan andra varor likaledes enligt tyska uppgifter erhållits i de öfriga belgiska städerna.[1] Så betydande dessa varumängder än absolut taget må ha varit, är det dock en gifven sak, att de ej räckt långt för täckande af de tyska behofven, utan dessa ha utan allt tvifvel i långt högre grad tillgodosetts af Zentraleinkaufsgesellschafts och andra likartade organisationers tystare arbete.

Det återstår nu att något närmare öfverväga, hvari denna form af anpassning genom indragande af nya inköpsländer har sin gräns, ty *att* den icke sträcker sig öfver världshandelns hela område framgår redan af den föregående framställningen. I afseende på de importländer som själfva äro afspärrade kräfver detta ingen förklaring men väl för sådana som ha förbindelsen fri med hela den öfriga världen.

Den grundläggande orsaken till otillräckligheten i tillförsel är att världsproduktionen själf blifvit otillräcklig. En sådan situation inträder lättast i afseende på varor, hvilkas totala tillgång öfver hufvud taget icke kan påverkas under kortare tidrymder. Detta gäller tydligen om flertalet af själfva jordens produkter, som skördas med bestämda mellantider och hvilkas mängd därför

---

[1] Otto Brandt, Die deutsche Industrie im Kriege 1914/15 (Berlin, Heymann 1915) sid. 84 f. Arbetet är den fylligaste mig bekanta sammanställningen af den tyska industriens krigsöden, närmast under första krigshalfåret; där finns äfven en utförlig redogöreise för krigsindustribolagen (sid. 70—79). Se beträffande de senare äfven Arthur Dix, Wirtschaftliche Kriegsorganisationen (Deutsche Wirtschaftszeitung 15 maj 1915, öfvers. i Meddelanden från Sveriges Industriförbund n:r 46).

mellan skördarna är gifven. Under dessa mellantider är prisbildningen, denna stora regulator af det ekonomiska lifvet, jämförelsevis maktlös gent emot tillgången. Vare sig då en del produktionsländer afspärrats och alltså är ur räkningen, såsom Ryssland i afseende på spannmål, eller i stället behofvet af varan sprungit upp på grund af kriget, såsom fallet är med t. ex. ull och hudar, så är missförhållandet mellan tillgång och efterfrågan ett faktum, i den mån frågan gäller anpassning enbart genom själfva handeln.

Under vanliga tider vore det visserligen oegentligt att af detta skäl tala om ett missförhållande mellan tillgång och efterfrågan; ty om prisbildningen under sådana tider ej kunde drifva fram tillgången, skulle den i alla fall skapa jämvikt mellan tillgång och efterfrågan genom att drifva tillbaka eller trycka ned efterfrågan. Fullt så enkelt förlöper saken ej alltid i krig, ty en hel del af de varor det här gäller behöfs nära nog till hvad pris som helst; och så länge de ej kunna utbytas mot andra blir deras användning därför tämligen oberörd af prisstegringen. I den mån staten, som långt mindre än individen inrättar sin konsumtion efter ekonomiska hänsyn, öfvertar ökade delar af näringslifvet, tenderar denna brist på effektivitet hos priset gent emot efterfrågan att tilltaga och därför att utsträckas från den rena krigsmaterielen till en hel del af befolkningens förnödenheter. Så är det t. ex. svårt att på annat sätt förklara, att den enorma prisstegringen i England på flertalet lifsförnödenheter, i synnerhet socker och spannmål, icke föranledt en starkare minskning i behofvet af dessa varor än den som framgått af de förut meddelade importsiffrorna. För soldaterna finnes tydligen icke minsta anledning att minska konsumtionen; tvärtom förefaller det uppenbart, att deras anmärkningsvärdt höga lefnadsstandard i förening med det slöseri i afseende på födoämnen vid lägerplatserna, hvarom engelska pressen haft mycket att förtälja — det är också svårundvikligt vid nästan all militär och annan kommunism — måste leda till en enorm åtgång. Beträffande den civila konsumtionen i England är det svårare att bilda sig en föreställning, men de många af staten direkt eller indirekt subventionerade löneförhöjningarna för kroppsarbetarna anses allmänt ha medfört, att dessa i stort

sedt kunna hålla sin lefnadsstandard oförändrad och alltså ej behöft sänka den i förhållande till den faktiska nedgången i världstillgången på dylika varor. Hvilken verkan detta har på krigets finansiering hör till framställningen i det följande, men däremot är inverkan på världskonsumtionen hvad saken här närmast gäller. I den mån det råder en verklig nedgång i den totala tillgången — hvilket såsom vi sett knappast tycks vara fallet med hvete men däremot med en hel del andra förnödenheter — måste konsumtionen tydligen anpassa sig därefter; och då vissa af de krigförande länderna, närmast England, betala ungefär hvad som helst, blir följden, att de neutrala. som vanligen i likartade fall icke betala hvad som helst, bli helt och hållet utan. Bristen på dylika varor utjämnas alltså redan af detta skäl icke öfver världen, så som den skulle göra i vanliga fall, utan fördelas tvärtom mycket ojämnt.

Detta beträffande sådana naturens produkter, hvilkas kvantitet icke omedelbart kan ökas eller minskas. Redan i afseende på dem inträder emellertid en ändring öfver hela linjen efter första årets slut och ofta tidigare, ifall skördarna äro flere under loppet af ett år. I afseende på så godt som alla industriprodukter och äfven en hel del råvaror, såsom alla gruf- och bergshanteringens produkter, saknas äfven från början den absoluta gränsen för produktionens ökning. Här är det ju nämligen icke fråga om en långsamt fortlöpande, naturbunden mognadsprocess, utan produktionen står i allt väsentligt under hela sin fortgång under kontroll af mänskliga viljor. Här utöfvar därför prisbildningen omedelbart sin inverkan också på tillgången; en ökad knapphet på dylika produkter, på grund af vare sig afspärrning eller ökade behof, framkallar därför också automatiskt en ökning i tillgången. Det är denna förskjutning, som under hela första krigsåret fortgått jorden rundt, på det sätt som nationalekonomien framställt ett oräkneligt antal gånger innan världskriget var påtänkt.

Äfven i afseende på dessa produkter hade man visserligen haft skäl att vänta delvis likartade förhållanden som beträffande naturprodukter, ehuru af ett annat skäl. Den s. k. fasta kapitalbildningen, det förhållandet att modern produktion kräfver långsamt färdigblifna och sedermera mycket varaktiga anläggningar,

kunde nämligen ha medfört oöfverstigliga hinder att tillgodose en plötsligt ändrad efterfrågan. Såsom strax skall klargöras närmare, har kriget emellertid visat, att denna svårighet öfverskattats i hög grad; och tillförseln af industriprodukter har därför funnit ett jämförelsevis svagt hinder på denna punkt. Det är dock en klar sak, att hindret blir allt starkare, ju större den lucka är som behöfver fyllas. De föregående exemplen ha visat detta i de fall då det viktigaste försäljningslandet afspärrats; men läget blir detsamma, när behofvet springer upp enormt.

Därjämte finns en annan och långt allvarligare gräns för den anpassning som försiggår genom tillförsel från nya länder — detta för naturprodukter lika väl som för fabrikat — nämligen produktionsmöjligheternas begränsning till vissa bestämda länder. Noga taget framträder detta öfver hela linjen, ty svenskt, nordamerikanskt och argentinskt hvete äro mycket olika saker, likaså amerikansk, indisk och egyptisk bomull, för att nu icke tala om svensk, spansk och luxemburgsk järnmalm. Under vanliga tider skulle man därför endast i begränsad mån hålla till godo med tillförsel från ett land såsom ersättning för uteblifven tillförsel från ett annat. Men i krig får man finna sig; och medan exempelvis de svenska kvarnarna eljest ogärna förmala oblandadt svenskt hvete på grund af dess lägre glutenhalt, har man nu under kriget så vidt bekant utan någon tvekan användt det hvete man för tillfället fått. Likadant har förhållandet säkert varit öfver hela linjen och i hela världen, där en substitution öfver hufvud varit tekniskt möjlig. Men det finns fall, som äro betydligt mer svåröfvervinneliga, nämligen då produktionen af icke blott en bestämd varukvalitet utan af en hel vara mer eller mindre fullständigt är begränsad till ett bestämdt land och detta afspärrats under kriget. Tyskland har ett dylikt — som man ofta, ehuru något oegentligt säger — »monopol» för naturprodukten kali och för den nu under kriget oändligt mycket viktigare stora gruppen af kemiska industriprodukter, lika viktig för färgämnen, för bedöfnings- och andra läkemedel samt för sprängämnen. Ehuru Tysklands undantagsställning i afseende på dessa industriprodukter är tämligen oberoende af naturförhållandena, är det dock ytterst svårt att fylla den brist, som här uppstått; och i hvarje fall ha neutrala länder,

som eljest fylla hålet efter den normala tillförseln från de afspärrade, knappast inlåtit sig därpå. I hvilken grad dylika varor försvunnit ur Englands import, kunna några siffror för de icke minst nu under kriget — till uniformsfabrikationen — oumbärliga tjärfärgerna (»Dyes and Dye Stuffs obtained from Coal Tar» i statistiken) visa. Deras import utgjorde under första krigsåret i jämförelse med samma period året förut:

Augusti—juli	
1913/14	365,134 cwts.
1914/15	39,070 »
Minskning	326,064 cwts. eller *89,30 %*

d. v. s. importen var under första krigsåret till nära nio tiondedelar borta; och under de senaste månaderna (juli—oktober 1915) har den varit det helt och hållet. Så har också priset på den lilla kvantiteten importerad syntetisk indigo 1915 stigit från £3 4*s*. till £11 8*s*. pr cwt., d. v. s. mer än tredubblats. En hel del andra kemiska produkter förete likaledes stark kvantitativ nedgång, om än blott undantagsvis *så* stark som för tjärfärgerna.

Dessa svårigheter med indragande af nya försäljningsländer ökas uppenbarligen för alla länder, ehuru i olika grad, af den allmänna osäkerheten i tillförseln och stegras tydligen till mer eller mindre ren omöjlighet för de afspärrade länderna.

Produktionens omläggning

Det är därför en gifven sak, att de nya tillförselsländerna icke kunna täcka hela den brist som blir en följd af afspärrningen och ökade behof. Äfven den *egna produktionen* måste läggas om i detta syfte och detta icke blott som en nödfallsutväg utan som en faktor af den mest genomgripande betydelse.

För det vanliga föreställningssättet framstår denna lösning rent af som långt mer naturlig än den nu behandlade; de flesta i de olika krigförande länderna se antagligen en vinst för landet i »den utländska konkurrensens utestängande» och utgå därför helt visst ifrån, att det sålunda lyckligt skapade tomrummet skall fyllas genom att landets egna söner och döttrar »beredas arbetstillfällen», hvilket säkert icke tros bli fallet — ehuru det i verkligheten blir så — om varorna importeras från nya länder. Hela denna populära tankegång står i den starkaste möjliga motsats till verkligheten. Varor äro med få undantag all ekonomisk verksamhets mål, och

uteblifvande af varor är därför alltid i och för sig en nationalekonomisk förlust; arbetstillfällen saknas icke heller, såsom uppvisats i förra kapitlet. Under normala förhållanden blir lösningen af problemet utländsk eller inhemsk produktion därför i stort sedt helt enkelt, att man själf bör producera hvad som skulle kosta mer att importera och importera hvad det skulle kosta mer att själf producera. Självfa afspärrningen af vissa länder medför emellertid omedelbart, att den inhemska produktionen *blir* lönande i en mängd fall, då den icke var det före afspärrningen, och på samma sätt verkar den allmänna ökningen i kostnad och risk för transporten. De varor, man eljest brukat förse sig med utifrån, ha blifvit helt oåtkomliga eller betydligt mer svåråtkomliga; och i alla de fall, då inhemsk produktion är det *näst* billigaste alternativet för varornas åstadkommande, inträder den därför. Man bör alltså icke tro, att en nedgång i importen alltid betyder, att varan icke kunnat fås från ett nytt tillförselsland; det kan helt enkelt betyda, att den, då den fördelaktigaste anskaffningsformen i alla fall var utesluten, med större fördel kunnat produceras inom landet. I afseende på England, hvars förhållanden af statistiska skäl äro hufvudföremålet för detta kapitel, såsom förut framhållits, har detta hufvudsakligen betydelse beträffande industriprodukter, hvarför de också i stort sedt förbigingos i den föregående bearbetningen af importstatistiken. Såsom framställdes i slutet af förra kapitlet, är det just denna form för anpassningen, som mänskligt att döma kommer att i särskild grad försvåra öfvergången till fredsekonomien.

I vissa fall skulle man emellertid kunna anse en *starkare* utvidgning af den inhemska produktionen nu under kriget önskvärd än den, som helt enkelt blir en följd af att inhemsk produktion utgör den billigaste anskaffningsformen för varorna. Dessa fall skulle vara sådana, där man har kapital och arbetskraft afpassade för en produktion, som plötsligt genom kriget förlorat sitt existensberättigande, närmast exportproduktion för fientliga eller eljest afspärrade länder, medan en likartad produktion nu behöfs för eget behof. Man får nämligen då arbetslösa arbetare och tomma anläggningar, som antas först på detta sätt kunna komma till nytta. I dylika fall *blir* emellertid också så godt som undantagslöst den

inhemska produktionen mest lönande, såsom t. ex. i de engelska textil- och metallindustrierna, så att problemet saknar i verkligheten intresse. Om det åter är fråga om två helt skilda industrier, så saknar argumentet allt berättigande; det finns icke minsta anledning att inom landet tillverka exempelvis papper i ökad skala, äfven om arbetslöshet skulle råda t. ex. bland sidenindustriens arbetare. Nu veta vi redan, att arbetslöshet öfver hufvud taget knappast förekommer i de krigförande länderna utan tvärtom en nästan universell brist på arbetskraft. Därför har man all möda att få så mycket varor, som man behöfver; tullarna ha till stor del försvunnit, och man hälsar med glädje alla tillskott importen — väl att märka af för kriget nyttiga varor — kan bereda. Hela den populära föreställningen om importvarorna såsom något misstänkt och farligt är därför uppenbarligen omöjlig att upprätthålla under kriget, som alltså äfven på denna punkt har bidragit att klarlägga det ekonomiska lifvets rätta sammanhang.

Men som redan sagts: de uppgifter den nya inhemska produktionen har att tillvaratåga äro enorma, äfven i händelse af de bästa importmöjligheter som förekomma under kriget. Af särskildt intresse från anpassningssynpunkt är härvid den nyss antydda öfvergången från export till inhemsk afsättning; den kan följas ganska väl i den engelska statistiken för de två stora grupperna järnhandtering och textilindustri.

Hvad textilindustrien beträffar, är det framför allt *ullvarorna* (ylle- och kamgarn samt ylle- och kamgarnsväfnader) som erbjudit det stora problemet, af det dubbla skälet, att världshandelns sammanhang på få punkter är så inveckladt som där och att inga textilvaror tillnärmelsevis haft samma betydelse för kriget som det grofva uniformsklädet. Hvad det förstnämnda af dessa moment angår, är England Europas på en gång största ylleimportör och största ylleexportör. Orsaken är den ofantliga specialiseringen i denna industri. Under fredliga förhållanden importerar England yllegarn från Belgien, Frankrike och Tyskland, grofva kläden från Tyskland och en mängd konstnärligt utförda väfnader från Frankrike, samtidigt med att det i mångdubbel skala själft exporterar både garn (hufvudsakligen kamgarn) och väfnader af alla slag, icke minst till just samma länder. En föreställning om den

invecklade situationen får man redan genom totalsiffrorna på värdet af Englands export och import af ullvaror år 1913:

	Garn	Väfnader	Summa
Export	£7,572,830	£25,978,907	**£37,676,687**[1]
Import	£3,532,656	£ 6,957,790	**£10,490,446**

Hela denna starka internationella differentiering har kriget rifvit sönder; Tyskland har helt och hållet försvunnit som både exporterande och importerande, Frankrike och Belgien i allt väsentligt likaså, emedan deras textildistrikt fallit i tyskarnes händer. Här har därför produktionens omläggning från export till täckande af det inhemska behofvet gifvit sig själf; och i hvilken grad detta lyckats, framgår af följande öfversikter, af hvilka den första visar läget i afseende på garn, den andra väfnadernas ställning och den tredje import och export af ullindustriens alla produkter under ett och efter värde.

Englands export och import af ylle- och kamgarn[2]
i 1,000 lbs.

Augusti—juli	Export	Import
1913/14	52,829	29,877
1914/15	10,993	1,858
Minskning	*41,836*	*28,019*

Tillgångens ökning: **13,817,000** lbs.

[1] Inberäknadt kammad ull, s. k. tops, som är en viktig exportvara för den engelska textilindustrien.

[2] Med »kamgarn» menas här efter orden *garn* af kammad ull. I tabellen öfver väfnader ingå ej trikåvaror, mattor o. d., medan tabellen öfver de totala värdena innefattar allting utom själfva ullen. I siffrorna för »export, frånsedt arméerna i Frankrike», har afdrag gjorts för en väldig ökning (efter kvantitet omkr. 1.000 % af fjolårssiffran) af kläde till Frankrike under 1915, hvilken ej kan förklaras annat än på här angifvet sätt. Däremot få siffrorna ingalunda fattas så, som skulle *allt* militärkläde för ententens arméer ingå i »export, total uppgifven»; detta är helt visst icke fallet.

Englands export och import af ylle- och kamgarnsväfnader[1]
i 1,000 yards.

Augusti—juli	*Export* a) Total uppgifven	*Export* b) Frånsedt arméerna i Frankrike	*Import*
1913/14	193,369	193,369	67,052
1914/15	140,518	115,938	10,348
Minskning	*52,851*	*77,431*	*56,704*

Tillgången enligt (a) *minskad* med **3,853,000** yards.
(b) *ökad* med **20,727,000** »

Englands export och import af garn och väfnader af ull, efter värde.[1]

Augusti—juli	*Export* a) Total uppgifven	*Export* b) Frånsedt arméerna i Frankrike	*Import*
1913/14	£35,568,102	£35,568,102	£10,669,526
1914/15	25,172.699	19,881,582	2,101,922
Minskning	*£10,395,403*	*£15,686,520*	*£8,567,604*

Tillgångens ökning: enligt (a) **£1,827,799** (b) **£7,118,916** (jfr dock texten).

Man ser häraf, huruledes importens tämligen fullständiga försvinnande under första krigsåret motvägts af en absolut taget ännu starkare nedgång i exporten, så att tillgången inom landet kunnat ökas redan på denna väg, och detta för garn lika väl som för väfnader. Ökningen är åtskilligt större än som framgår af siffrorna för totala import- och exportvärden, beroende på de högre priser hvari närmast exportvärdena beräknats under första krigsåret i jämförelse med året förut. Med kännedom om dels denna prisstegring, som groft beräknad är omkr. 23 %, dels det faktum, att den inom landet behållna produktionen är ungefär dubbelt så stor som exporten, kan man beräkna den genom ut-

[1] Se not 2 föreg. sid.

rikeshandelns omläggning ökade totala tillgången till ett värde i oförändrade priser af omkr. £$10^1/_2$ mill. eller ungefär en åttondel af fredsbehofvet, hvilket icke är att förakta. Därtill kommer, att man genom denna omläggning samtidigt ersatt de för krigstider mindre lämpade franska konstväfnaderna med mera tidsenliga engelska, ehuru visserligen också — mindre välkommet — de gröfre tyska klädena med engelskt kamgarn.

Fredsbehofvet är emellertid sannolikt en obetydlighet jämfördt med hvad ententemakternas arméer nu kräfva af khaki, annat militärkläde, grofva uniformskappor, filtar och andra yllevaror; och tillverkningen häraf åligger England. Det kunde förefalla som om dylika kraf hade varit lätta att tillgodose i ylleindustriens historiska föregångsland; men så var långt ifrån fallet. Alldeles frånsedt bristen på färgämnen, bristen på råvaror och bristen på arbetskraft genom värfningen, medförde industriens ytterligt genomförda specialisering stora svårigheter, i det att Bradforddistriktets väldiga, hufvudsakligen för export arbetande kamgarnsindustri ingalunda kunde utan vidare öfvergå till de gröfre yllevaror, hvaraf behofvet plötsligt blifvit så enormt. Den anpassningsuppgift, som här förelegat, är särdeles typisk för hela problemet, ehuru den förelegat i särskildt försvårad form, emedan arbetsfördelningen från alla synpunkter torde ha drifvits längre i Englands textilindustri än inom något annat land eller någon annan industri. Efter allt att döma har uppgiften i stort sedt lyckats och lyckats raskt, äfven om de militära myndigheterna särskildt i början delvis fått nöja sig med kamgarn i stället för ylle äfvensom finna sig i vissa andra afsteg från gällande föreskrifter. Karakteristiskt för lättheten att öfvervinna specialiseringens svårigheter är, att man äfven i denna den ytterligt uppdelade yrkesskickligheten industri fann sig kunna använda arbetare, som blifvit utan sysselsättning i den andra stora textilnäringen, bomullsindustrien, och som nu hämtats från Lancashire till West Riding i Yorkshire; det skulle antagligen i förväg ha ansetts otänkbart att utan vidare sätta bomullsspinnare och -väfvare i en yllefabrik. I jämförelse härmed var det mindre märkvärdigt, att belgiska väfvare nu som för 600 år sedan kunnat komma Englands ylleindustri till hjälp. Hela utvecklingen är en illustration i ett utprägladt

fall till den »mobility of capital and labour», som berörts redan i förra kapitlet och ytterligare skall belysas.

Den stora svårighet man i England haft att kämpa med på grund af brist på anilin- och andra tjärfärger synes, hvad militärklädet beträffar, ha för kriget öfvervunnits genom tillverkning af s. k. svafvelfärger. Dessa utvinnas ganska lätt ur vissa i England äfven i fredstid tillverkade mellanprodukter och kunde därför åstadkommas samt användas i ylleindustrien, sedan man lyckats lösa uppgiften att göra dem oskadliga äfven för djurfibrer, hvilket de förut icke varit.[1] Färgproblemet förlorade därför jämförelsevis snart den rent öfverhängande betydelse, det i både Tyskland och England till en början ansågs äga.

Ehuru man icke har ett lika fylligt material för bedömande af den tyska ylleindustriens anpassning, har den uppenbarligen varit minst lika fullkomlig som fallet är med den engelska. Uppgiften har där så till vida varit lättare som produktionen äfven i fred är inriktad på gröfre kläden och importen därför varit mindre nödvändig; men å andra sidan är industrien mindre och bör därför också ha haft svårare att öka sin produktion lika mycket.

De öfriga textilindustrierna ha i detta sammanhang mindre intresse, då behofvet af deras produkter under kriget i allmänhet aftagit betydligt. Så mycket viktigare äro däremot *järnhandteringen* och *metallindustrierna;* de äro ammunitionsindustrierna par préférence, och vid dem är det främst uppmärksamheten har varit fästad under kriget. Den utveckling de undergått är också märklig nog.

Hvad till en början beträffar järnhandteringen i inskränkt mening, har dess internationella ställning varit ganska lik ylleindustriens, om man frånser att England på detta område förlorat mer af sin gamla ledarställning. År 1913 var Englands export af järn och stål samt »manufaktur» däraf nära 5 mill. ton, till ett värde af £$54^1/_2$ mill., medan importen var $2^1/_5$ mill. ton, till ett värde af £$15^1/_4$ mill.; och af importen kom nästan jämnt hälften från Tyskland samt ytterligare omkr. en fjärdedel från Belgien — tre fjärdedelar alltså nu oåtkomliga. Den engelska

[1] Jfr för engelska ylleindustriens anpassning: G. R. Carter, Clothing the Allies' Armies (Economic Journal, mars 1915, sid. 97—103).

produktionens omläggning från export till inhemsk afsättning var alltså här liksom inom ylleindustrien en ganska gifven sak och resulterade liksom inom denna i en betydlig ökning af den inhemska tillgången, såsom efterföljande sammanställning visar:

Englands export och import af järn och stål samt manufaktur däraf, efter kvantitet.[1]

Augusti—juli .	*Export* (ton)		*Import* (ton)
	a) Total uppgifven	b) Frånsedt arméerna i Frankrike	
1913/14	4,733,897	4,733,897	2,310,997
1914/15	2,933,707	2,702,545	893,337
Minskning	*1,800,190*	*2,031,352*	*1,417,660*

Tillgångens ökning: enligt (a) **382,530** ton
(b) **613,692** »

I afseende på metallindustrierna har emellertid uppgiften ännu långt mer än inom textilindustrierna varit att i enorm skala producera varor, som i fredstid tillverkas blott hos ett fåtal verk; och anspråken på industriens utsvällning ha därför ingenstädes tillnärmelsevis varit sådana som här. På intet område iakttages emellertid mera hemlighetsfullhet, och möjligheterna att siffermässigt belysa denna utveckling äro därför små.[2] Men trots all hemlighetsfullhet föreligga redan åtskilliga intressanta sammanställningar; och sakens stora vikt, icke minst från synpunkten af en rätt uppfattning af det ekonomiska lifvet, gör dylika konkreta exempel särdeles önskvärda, hvarvid *ammunitionsindustrierna* för

[1] Häri ingå ej »cutlery» och »hardware», d. v. s. Birmingham- och Sheffield-industriens produkter. Som afsedd för arméerna har beräknats en ny export till Frankrike, främst af hörn-, balk- och fasonjärn men äfven af plåt.

[2] Den amerikanska handelsstatistikens exportsiffror äro för litet specificerade att möjliggöra ett utskiljande af ammunitionstillverkningen från öfrig metallindustri annat än i vissa fall; då den krigiska och den fredliga delen af industrien röra sig i motsatta riktningar — omläggningen består just i denna förskjutning — ge siffrorna nämligen ganska dålig ledning för mätande af den totala ansvällningen för krigsändamål, ehuru tendensen i många fall framträder mycket tydligt.

enkelhetens skull tagas under ett. Ett par dylika exempel må därför meddelas från Tyskland, England och Canada.

Först en åskådlig och roande allmän öfversikt för Tyskland från krigets tidigare skede af Geheimrat Richard Freund i Frankfurter Zeitung:[1]

»Stora och små företag, som förut intet haft att göra med ammunitionstillverkning, inrättade med förvånande snabbhet och skicklighet sin verksamhet på framställning af särskildt tändhattar och granater. Det oerhörda behofvet af taggtråd kunde täckas genom det snabbaste uppställande af behöfliga maskiner och sysselsatte talrika arbetskrafter med höjd arbetsförtjänst. T. o. m. en del af den tyska leksaksindustrien, som låg starkt nere på grund af exportens afstängande, kunde inrätta sig på tillverkning af tändhattar; hatt- och filtindustrien företog framgångsrikt utbyte af läder emot filt i hattar och uniformsmössor samt kunde på detta sätt ge sin arbetarstam bröd. Talrika konfektionsföretag, och detta ej blott i herr- utan äfven i damkonfektion, inrättade sig på tillverkning af uniformer. Paraplyfabriker framställde ur sitt stora lager af vattentäta paraplyöfverdrag västar med ärmar, hvaraf stort behof för trupperna i skyttegrafvarna förelåg. Elektricitetsfabriker framställde metallknappar, velocipedfabriker järnsängar för lasarett, symaskinsfabriker shrapnels, pianofabriker patronhylsor, företag för karusellanläggningar baracker; de kemiska fabrikerna specialiserade sig på sanitetsvaror och farmaceutiska preparat, pappersindustrien lade an på tillverkning af papperssäckar som ersättning för jutesäckar; äfven barnvagnsindustrien arbetade för krigsändamål. I Rhenprovinsen inrättades fackskolor för halmhattsömmerskor, emedan fabrikationen däraf upphört på grund af Belgiens ockupation, korgflätarskorna gjorde korgar för ammunition och funno en betydlig afsättning. Hela klädesindustrien ägnade sig åt tillverkning af militärkläde, filtar o. s. v.»

Efter allt att döma uppstod för centralmakterna en verkligt allvarlig ammunitionsbrist mot slutet af år 1914, en brist som en tid lär ha ansetts rent af bringa de militära operationernas fortgång i fara. Genom medverkan af en organisation af de tyska mekaniska verkstäderna skedde emellertid då en fullständig omläggning af driften, med den påföljd, att tyska militärledningen sedan dess snarast haft öfverflöd på ammunition långt in på sommaren 1915. Ännu märkligare är den omläggning, som den kemiska industrien i Tyskland undergått, då en kväfveindustri plötsligt skapades så godt som af intet, när bristen på chilesal-

[1] Återgifven af Brandt, anförda arbete, sid. 68.

peter höll på att vålla brist på salpetersyra och öfver hufvud taget på underlaget för tillverkning af krut och sprängämnen.

Ehuru det ej kan vara något rimligt tvifvel, att de tyska prestationerna på alla dessa områden varit de främsta, framför allt i afseende på teknisk skicklighet men äfven i organisationsförmåga och ekonomisk effektivitet, är det alldeles otvifvelaktigt, att i princip likartade omvandlingar ägt rum i alla krigförande länder liksom hos dessas leverantörer. Den engelska ammunitionstillverkningens kris inträffade som bekant långt senare än den motsvarande tyska, men öfvervanns småningom under loppet af sommaren och hösten 1915; och öfverallt återfinner man samma fenomen. I England användes exempelvis velocipedindustrien att framställa ammunition, i Frankrike automobilindustrien, i Schweiz urfabrikerna. I Canada och Förenta staterna omtalas detsamma särskildt för mekaniska verkstäder af olika slag (200 dylika sysselsatte sig enbart i Canada i början af 1915 med ammunitionstillverkning), främst järnvägsverkstäderna; det bekanta National Cash Register Company i Dayton, Ohio, annonserade under sommaren 1915 exempelvis i Zürich, att det erbjudits att på högst fördelaktiga villkor öfvertaga ammunitionsleveranser men afböjt af hänsyn till sin personal, som hörde till båda de stridande lägren. Samma rent fabelaktiga förmåga att framställa krigsmaterial i anläggningar, som afsetts för de därifrån mest skilda saker, återfinnes öfverallt, ehuru detaljer tyvärr i allmänhet äro sällsynta. De fylligaste mig bekanta upplysningarna föreligga i verkstadstidskriften American Machinist och gälla ej Förenta staterna utan Canada; de synas vara af så stort intresse, att de i hufvudsak här återgifvas, i de delar som icke äro rent tekniska.

»En af American Machinists utgifvare talade för några månader sedan med en tjänsteman vid en stor metallpressverkstad — en man med stor skicklighet och erfarenhet. 'Har ni hört', frågade utgifvaren, 'att man i Canada gör patronhylsor på hyfvelmaskiner och »bulldozers» (=hippmaskiner?)?' 'Jag har hört ett rykte om det', svarade fackmannen, 'men kan knappast tro det. Det är ju möjligt, att en eller två operationer i gröfsta form utförts på sådana maskiner, men allting därutöfver förefaller omöjligt.' Med dessa ord uttryckte han hvad som sannolikt är uppfattningen hos 99 af 100 med dylikt arbete förtrogna personer.

I själfva verket användas i Canadian Pacific-banans verkstäder i Angus dessa skenbart olämpliga maskiner för hvarje pressningsoperation utom bottenpressning och hopdragning; och man får icke blott ett högvärdigt fabrikat utan närmar sig raskt sin högsta kapacitet af 3,000 hylsor om dagen. Och därtill kommer, att *till detta arbete icke användes en enda man, som förut arbetat i en metallpressverkstad eller haft någon likartad praktik.*»

I andra uppsatser meddelas, att dessa enligt antagande omöjliga maskiner kunde åstadkomma ett precisionsresultat på 0,001 inch när, trots att i fred medges en marginal af 0,004 inch. Också från andra verkstäder berättas om användning af alla slags maskiner. »Man finner nära nog hvarje tänkbart slag af verktygsmaskiner från automatiska maskiner till skrufsvarfvar tagna i anspråk. — — T. o. m. fräsmaskiner användas att borra och svarfva 15 och 18 lb. engelska granater, ehuru de höra till de sista maskiner man skulle ansett möjliga att anpassa för ett dylikt ändamål.» I ännu en annan uppsats sammanfattas de canadensiska erfarenheterna därhän, att de »påtagligt bevisa, att man aldrig vet hvad man kan göra, förrän man måste göra det.»[1]

I en serie artiklar om den nya ammunitionsindustrien i själfva England, i The Times (14, 16, 19 och 27 aug. samt Engineering Supplement för augusti), förekomma vissa — dock långt sparsammare — upplysningar, som undantagslöst peka i samma riktning. Sålunda omtalas (19 aug.) en utbredd ammunitionsindustri i själfva ylleindustriens redan förut här nämnda centrum, West Riding af Yorkshire. Delvis har den sitt stöd i den stora textil*maskin*industri, som i stor utsträckning lokaliserats på samma ställen som textilindustrien. Men i kamgarnsindustriens liksom öfver hufvud Yorkshire-industriens hufvudort Bradford har man inga dylika verkstäder haft att tillgripa; och därifrån omtalas ett faktum, som onekligen väcker en viss häpnad, nämligen att en ullkamningsfabrik förvandlats till verkstad för granattillverkning.

Orsaken till att detta framställts så pass utförligt är närmast, att det belyser ett af de mycket få exempel kriget erbjudit på resultat, som stå i strid med den ekonomiska vetenskapens allmänt vedertagna slutsatser, ehuru resultatet egendomligt nog är ägnadt att ge ett partiellt stöd åt den äldre, s. k. klassiska riktningens uppfattning gent emot den moderna uppfattningen. Hvad allt detta visar, är nämligen det redan förut i någon mån antydda, nämligen att icke blott arbetskraften utan äfven det *fasta*, redan i anläggningar nedlagda *kapitalet* har en rörlighet, som strider mot allt hvad man i senare tid antagit. En stor del af föreställningen

[1] American Machinist 1915, sid. 449, 473, 493, 745 ff., 845 ff., 869. Kursivering af mig.

om den moderna industriens ekonomiska problem, framför allt trustbildningen och besläktade företeelser, bygger nämligen på det fasta kapitalets orörlighet, omöjligheten att begagna en anläggning för sockerfabrikation till annat än sockerfabrikation och ett järnverk till annat än masugnsdrift och götjärnstillverkning. Till stor del på grund häraf har man förklarat den fria konkurrensens tillbakaträngande i nutiden och monopolbildningarnas uppkomst. Då det fasta kapitalet är orörligt, har det nämligen å ena sidan ansetts omöjligt att vid en lågkonjunktur lägga om driften; och företagen ha därför fortsatt att till allt lägre priser pressa ut på marknaden de enda varor, hvartill anläggningarna kunnat användas, hvilket haft till följd en våldsam konkurrens, som i sin ordning till sist drifvit fram sammanslutning och monopol. Å andra sidan har samma orörlighet hos det fasta kapitalet skyddat emot uppkomsten af ny konkurrens, emedan befintliga anläggningar, som byggts för andra ändamål, icke kunnat kasta sig på den monopoliserade produktionen, och nya anläggningar endast med tidsförlust och stora kostnader kunnat komma till stånd. På grund af erfarenheter beträffande felaktigheten af den äldre nationalekonomiens uppfattning om »the mobility of capital» ha nutidens nationalekonomer alltså nästan allmänt ledts till slutsatser i strid med den äldre läran om den fria konkurrensens obestridda herravälde i alla de fall då monopol icke skapades genom statens ingripande. De som betrakta den fria konkurrensen såsom den öfver hela linjen enda rätta ekonomiska organisationen — de äro företrädesvis till finnandes i monopollandet Förenta staterna — ha numera drifvits öfver till den för äldre åskådning ofattbara och äfven för oss något groteska ståndpunkten att söka *tvinga* näringslifvets män att konkurrera, i strid med deras egen sträfvan att bilda monopolsammanslutningar. Det är alltså stora förändringar, som åtminstone i teorin uppbyggts på det fasta kapitalets orörlighet.

Nu vore det förhastadt att på grund af krigets erfarenheter omedelbart utrymma den ståndpunkt man kommit till genom studier af hela utvecklingstendensen inom modern storindustri — obestridliga ekonomiska fakta, som knappast synas kunna förklaras på annat sätt än man gjort. Krigets erfarenheter äro också så till

vida något för sig själft, att en sådan påtryckning, som exempelvis ammunitionsbehofvet utöfvar äfven på neutrala länders industri, sällan har sitt fulla motstycke i fredstid. Men öfverväldigande är skillnaden dock icke; och därför faller genom dessa nya erfarenheter obestridligen ett nytt ljus öfver de ekonomiska krafterna, sådana de verka äfven under normala förhållanden.

Hvad som har ägt rum är icke någon oförutsedd möjlighet att *frigöra* bundet kapital, ty i afseende på fasthet i bokstaflig mening har kapitalanläggningen icke svikit förväntningarna. Men i stället har man, såsom de föregående exemplen visa, lyckats aptera redan färdiga maskiner och befintliga anläggningar till ändamål, som nästan varit utan sammanhang med de gamla; det är alltså specialiseringen som visat sig ha en långt mindre djupgående betydelse för produktionen än man räknat med, och verkan häraf är i många hänseenden densamma som om kapitalet i ren materiell mått o kunnat flyttas. Ännu starkare än »the mobility of capital» har »the mobility of labour» visat sig; här ha möjligheterna i krigförande länder och äfven, att döma af det senast lämnade citatet, i Amerika ännu mer öfverträffat förväntningarna.

Orsakerna härtill kunna ej klargöras utan att ingående betrakta såväl ekonomiska som tekniska förhållanden; och fredens erfarenheter böra afvaktas, innan man drager några vidtgående slutsatser. Men redan nu torde man kunna se så pass mycket jämförelsevis klart, som att hufvudorsaken är ett visst, hittills för litet beaktadt drag i modern industri. Det är sannt, att industrien så till vida specialiseras allt mera, att nya specialmaskiner och speciella produktionsprocesser ständigt komma till såsom medel för framställning af olika kvaliteter och olika varor. Men parallelt härmed går ett *förenhetligande* af de olika tekniska processerna, hvilket underlättar både arbetskraftens förflyttning till de rätta punkterna och äfven produktionens egen omläggning. Såvidt jag förstår, är det tre faktorer som samverka härtill: den gemensamma drifkraften, maskinteknikens fundamentala enhetlighet och mångfalden af de produkter, som kunna erhållas ur samma råvara — det sistnämnda möjliggörande en förskjutning af produktionens tyngdpunkt utan ändring i råvaru-underlaget för industrien. Denna i teknologiskt hänseende ytterst lekmannamässiga förklaring är själf-

sagdt endast en svag första antydan till tolkning af industriens ekonomiska problem efter linjer i en riktning ganska motsatt dem man under det senaste årtiondet alltmera vant sig att följa. Sannolikt kommer mycket i denna riktning att försökas efter kriget; ty det förefaller troligt, att de nya erfarenheterna beträffande det fasta kapitalets och arbetskraftens anpassningsförmåga komma att förstärka vissa utvecklingstendenser inom världens industri, i enlighet med det förut gifna amerikanska citatet, att man aldrig vet hvad man kan göra förrän man försökt det.

Den allmänna förskjutning af produktionen, som kriget fört med sig särskildt i de krigförande länderna, har skapat ett ganska svårlöst ekonomiskt-politiskt problem. En hel del af de industrier, som kriget gjort nödvändiga eller önskvärda, löna sig förträffligt under den nuvarande afspärrningen, men också endast då. Om de kräfva ett fast kapital, såsom vanligen är fallet, blir större delen af detta lätt oanvändbart efter freden. Frågan är nu: bör man för att få hvad man behöfver under kriget bereda sig att äfven efter krigets slut upprätthålla en då oekonomisk produktion? Det mest belysande exempel på detta problem erbjuder den engelska färgämnesindustrien, som icke inom öfverskådlig framtid kan väntas komma att vare sig i kvalitet eller pris tillnärmelsevis prestera hvad den tyska nu gör men som å andra sidan är högst behöflig för ögonblicket; som bekant har ett bolag nu bildats med statshjälp i England för industriens säkerställande. Tämligen motsvarande är läget beträffande den nya tyska kväfveindustrien, som man velat betrygga efter krigets slut, närmast mot konkurrensen från chilesalpetern, genom ett rikskväfvemonopol, hvarom tyska regeringen förelagt riksdagen ett förslag, som dock i hvarje fall ännu icke antagits. Ett analogt exempel ha vi också här hemma i fabrikationen af potatisflingor, som skulle ha varit till stor hjälp vid vår spannmålsbrist, då det gällde att dryga ut brödsädesförrådet med hjälp af potatistillgångar, hvilka samtidigt ökats genom bränningsförbud. Äfven här gäller det, att dessa flingor, som i fred kunna väntas finna användning endast som foder, icke kunna levereras till samma pris som motsvarande fodervärde (tullfri)

majs; och förklarligt nog har frågan om majstullens återinförande eller någon annan åtgärd med motsvarande verkan kommit upp. Läget är likartadt exempelvis med afseende på den ökade odling af vårhvete, som i år varit önsklig hos oss för att utöka brödsädesskörden; den skulle antagligen blifva af rätt stor betydelse, om man velat garantera samma hvetepriser i framtiden som på våren 1915.

Frågan bör noga skiljas från den som gäller hvad som bör göras för att bereda sig på att vid ett *följande* krigsutbrott vara försedd med varan i fråga. Denna fråga behandlas i femte kapitlet; och som där skall visas, är det sannolikt ej mycket ofta, som denna synpunkt bör föranleda införande af en i och för sig oekonomisk produktion. Här gäller det något annat, nämligen huruvida det *nuvarande* krigslägets kraf skall framtvinga säkerställande af produktionen äfven under tider då man i och för sig skulle ha större fördel af att den ej kommit till stånd. Svaret blir då, att nöden icke har någon lag och att man alltså vid behof får finna sig i

> en kur, som gör mig för i morgon sjufaldt värre
> men hjälper mig i dag på mina ben.

Men har man olika medel att komma på sina ben i dag, och det har man vanligen, är det medlet under i öfrigt lika förhållanden bäst, som inverkar minst oförmånligt på morgondagen. I allmänhet förlorar folkhushållningen antagligen mindre på en dryg utgift för en enda gång än på fastlåsande af en produktion, som nationalekonomiskt vållar förluster en obegränsad tid framåt; och detta är fallet med hvarje produktion, som äfven *i längden* producerar till högre pris än importen betingar. Man får ej låta missleda sig af det faktum, att dyrbara anläggningar bragts till stånd, som måste slopas vid fredsslutet; de ha gjort sin goda tjänst under själfva kriget, och vare sig man slopar dem eller icke efter dess slut, *äro* de nationalekonomiskt sedt värdelösa, så snart samma vara kan erhållas billigare dem förutan. En tillfällig organisation, också om den är dyr, synes därför böra föredragas framför en genom tullskydd eller statsdrift säkerställd varaktig, i sig själf oekonomisk produktion. I alldeles särskild grad synes

detta gälla framställningen af tjärfärger i England, emedan det här ej är blott en prisfråga utan äfven en kvalitetsfråga — en fråga om möjligheten att hålla jämna steg med de oaflåtliga tekniska framstegen på området. Efter allt hvad fackmännen anse, synes en dylik möjlighet förutsätta högsta tänkbara fulländning af det vetenskapliga högskolearbetet på området, hvartill engelsmännen säkerligen icke åtminstone ännu tillnärmelsevis äro beredda; och följden af ett istadigt fasthållande vid egna färgämnen skulle därför kunna inverka högst oförmånligt på kvaliteten af själfva textilvarorna, där Englands öfverlägsenhet ännu är obruten.[1] Men det som i utpräglad grad gäller i detta fall, har sin tillämplighet också på annan produktion; det skall vara en mycket hög premie på potatisflingetillverkning eller mycket hög betalning för vårhvete af krigsårens skörd, som icke skulle ställa sig billigare än en varaktig majstull eller en höjning af hvetetullen. Den tyska kväfveindustrien, återigen, visar hur lätt en dylik krigsindustri kan uppstå utan någon garanti för framtida produktion; och när man betänker, i hvilken utsträckning staten direkt genom sitt maktbud skapar och upprätthåller krigsproduktion under nuvarande abnorma förhållanden, gör det ibland intryck af den obotfärdiges förhinder, när man vill anse industriens *framtida* säkerställande som en nödvändig förutsättning för dess uppkomst under kriget.

Nu är det en klar sak, att icke ens produktionens omläggning, så underbara resultat den än har uppnått, är i stånd att vid sidan af de förut behandlade metoderna nå en fullständig anpassning. Och då sålunda alla tillgångssidans olika resurser trots allt visat sig otillräckliga, återstår till sist blott för *efterfrågan* att böja sig för det ändrade läget och å sin sida anpassa sig. Detta sker *alltid* och alltid i sådan utsträckning, att ett nytt jämviktsläge mellan tillgång och efterfrågan uppstår; mer än som finns att få

[1] Det har ett visst intresse att erinra om det historiska faktum, att den engelska ylleindustrien från Medeltiden ända till drottning Elisabets tid och delvis ännu längre var *skyldig* att exportera väfnaderna »in grey», d. v. s. ofärgade, för att icke deras höga kvalitet skulle komma att skadas genom oskicklighet i färgningsprocessen, hvari bl. a. flamländarna på den tiden voro mästare.

kan öfver hufvud taget ej gå åt. Men det sätt, på hvilket efterfrågan förskjuter sig under trycket af en minskning i tillgången, kan vara högst växlande.

Nya råvaror

Till en början har man då den förskjutning, som äger rum i afseende på efterfrågan efter *råvaror*, då de vanliga råvarorna af ena eller andra skälet blifvit oåtkomliga. Detta sammanhänger så nära med produktionens egen omläggning, att det lämnats antydningar därom redan i det föregående; och någon utförligare redogörelse härför är icke af nöden, då själfva principen ligger i öppen dag. Särskildt i Tyskland har denna omläggning efter allt att döma försiggått i enorm utsträckning, framför allt inom metallindustrierna, där icke blott koppar för artilleri- och projektilfabrikationen i stor utsträckning synes ha utbytts mot specialstål utan äfven detta senare, som kräfver tillgång till en hel del nu mycket svåråtkomliga metaller (krom, mangan etc.), fått ersättas med andra metaller; bl. a. uppges — med hvad tillförlitlighet är obekant — att brisantgranater till stor del framställts direkt af gjutjärn i stället för af pressadt specialstål. I nya elektriska ledningar har kopparn till stor del kunnat ersättas med järn i impregnerade pappershylsor och vattentäta hylsor af annan metall. Petroleum har delvis ersatts med andra belysningsmedel, gummi likaså med olika metall-legeringar o. s. v. Redan i det föregående har nämnts om papper som ersättning för jute (till säckar); men detta ytterst mångsidigt användbara material har under kriget fått tjäna äfven en mängd andra ändamål, dels till beklädnad — sulor, strumpor och underkläder — som skydd mot kölden, dels på fältlasarett och i trupptåg som stoppning i madrasser, kuddar och täcken, som lakan och handdukar samt i form af vadd och bindor som sårförband.[1] Från det motsatta lägret är mindre af detta slag att berätta, redan emedan afspärrningen där spelat en långt mindre roll. Karakteristiskt är emellertid, huruledes den naturliga indigon, som varit nästan utrotad tack vare den tyska kemiska konstprodukten, ånyo kommit till heders i England på grund af den tyska afspärrningen; för de sju första månaderna af 1915 är importen, efter kvantitet beräknad, mer än tiodubblad (från 1,550

[1] Brandt anf. arb. sid. 80 f.

till 16,312 cwts.) och priset samtidigt mellan fyr- och femdubbladt (från omkr. £12 till omkr. £55½ pr cwt.), så att importvärdet är inemot *femtio* gånger beloppet under samma tid 1914 samt närmar sig en million pund sterling (£906,666) för dessa få månader.

Konsumtionens omläggning

Af betydligt större principiellt intresse är förskjutningen i den egentliga *konsumtionen*. Den har en dubbel orsak, af hvilka den ena företrädesvis intresserar oss på denna punkt. Den första och viktigaste orsaken är, att mindre *måste* konsumeras för vanliga ändamål för att tillräckligt skall bli öfver åt krigets egen verksamhet. Af detta skäl minskas nämligen den del af nationalinkomsten, som står till förfogande för enskild konsumtion, med den påföljd, att de för ögonblicket minst nödvändiga varorna — till hvilka äfven hör en hel mängd produktionsmedel — efterfrågas långt mindre än vanligt, ja delvis t. o. m. icke alls; konsumtionen minskas som helhet, hvilket går ytterst ojämnt ut öfver olika varor. *Denna* förskjutning i konsumtionen är det som i sista hand betalar krigskostnaderna, såsom närmare skall klargöras på vederbörligt ställe; men däremot är det *icke* egentligen denna förskjutning som utgör slutstenen på den anpassning, som för ögonblicket sysselsätter oss. Här gäller det i stället den förskjutning i konsumtionen, som beror på att en vara helt enkelt icke kan fås eller icke kan fås i tillräcklig kvantitet eller icke kan fås till samma pris som förut.

Medlet för såväl denna förskjutning som förskjutningarna öfver hufvud är alltid, i krig likaväl som i fred, främst prisbildningen. Prisstegringen gör å ena sidan transporter och tillverkningar lönande, som förut icke voro det, samt tvingar å andra sidan alla med begränsade inkomster att inskränka eller inställa sin konsumtion af de fördyrade (eller mest fördyrade) varorna och att i mån af behof ersätta dem med andra.

Af detta skäl skulle man i någon mån kunna studera konsumtionens förskjutning med ledning af handelsstatistikens pris- och kvantitetssiffror, ehuru frånvaron af en lika noggrann kännedom om förskjutningen i det ifrågavarande landets egen produktion alltid utgör en störande faktor. I den mån importen har minskats utan att priserna stigit, måste det antagas, att ändringen i

efterfrågan varit orsak och importminskningen verkan; i så fall har man alltså att göra med ett exempel på konsumtionens omläggning af den *första* bland de två nämnda faktorerna: nödvändigheten att spara. I den mån åter importminskningen gått hand i hand med en prisstegring, skulle man kunna antaga importminskningen som orsak och ändringen i konsumtionen som verkan, d. v. s. den *andra* af de här berörda orsakerna och den som nu närmast sysselsätter oss: afspärrningens utjämnande genom konsumtionens omläggning.

De priser, man vid en dylik undersökning har att lägga till grund, äro emellertid ingalunda alltid priserna uttryckta i penningar. En närmare utveckling af detta problem skulle icke kunna undgå att leda in på ganska svåra teoretiska problem; men så mycket kan sägas, att i den mån penningmängden i landet ökats, medför en prisstegring på varorna ingen minskning i efterfrågan, af det ganska enkla skälet, att befolkningen tagen som helhet då får proportionsvis lika mycket mer att köpa för som priserna stigit. Å andra sidan *kommer* en allmän prisstegring — som i vanliga fall är uttryck just för en ökning i penningmängden — verkligen att resultera i en allmänt minskad efterfrågan på varor, *om* denna allmänna prisstegring icke beror på ökning i penningmängden utan på minskning i varumängden. Nu är det en gifven sak, att en minskning i varumängden är hvad som måste ha ägt rum i stor utsträckning under kriget; och därför går det ej an att, så som man i vanliga fall brukar göra, helt enkelt räkna om de olika varornas priser i en oförändrad prisnivå (d. v. s. beräkna hvad de skulle ha utgjort, om priserna i genomsnitt varit konstanta). Det rätta vore i stället att dela upp den allmänna prisstegringen i den del, som beror af penningkvantitetens ökning, och den del, som beror af en minskad varukvantitet, samt reducera priserna för de särskilda varorna blott med hänsyn till den förra.[1] Detta är emellertid mycket svårt om än ej alldeles omöjligt att utföra; och därför torde det vara skäl att i afseende på de engelska siffror, det nu gäller, lägga hufvudvikten vid de fem första krigsmånaderna, då prisnivån i England ännu i allt väsentligt var orubbad och denna faktor alltså i stort sedt kan lämnas ur räkningen. På grundval af Economists indextal kan man beräkna, att den engelska prisnivån i medeltal för månaderna augusti—december

[1] Denna summariska formulering afser att med stöd i prisbildningens grundläggande synpunkt bestyrka den uppfattning prof. Davidson utvecklat i Ekonomisk Tidskrift vid olika tillfällen (särskildt i uppsatserna: Något om begreppet penningens värde, 1906 sid. 460 ff., och Om stabiliseringen af penningens värde, 1909, sid. 1 ff.).

1914 endast med 3,20 % stod öfver prisnivån under samma månader året förut, medan motsvarande stegring under de sju återstående månaderna af första krigsåret, januari—juli 1915, var icke mindre än 24,84 %, alltså enorm.

Betraktar man nu de lifsmedel, som varit föremål för en något mera afsevärd kvantitativ importminskning och där denna ej rimligtvis kunnat uppvägas af ökad inhemsk produktion, finner man, att de utan undantag visa prisstegring, och detta icke allenast under den andra perioden, januari—juli 1915, då penningvärdet helt och hållet rubbats, utan redan under den första perioden, augusti—december 1914, trots dess, efter krigsforhållanden, endast måttligt stigande penningvärde. Å andra sidan är relationen mellan prisstegring och importminskning mycket växlande; och till sist finner man — såsom redan förut anmärkts — starka, ja, delvis våldsamma prisstegringar äfven för vissa lifsmedel, som icke alls eller endast obetydligt minskats i kvantitet. Läget framgår af efterföljande öfversikt:

Förskjutningar i importkvantiteter och importpriser för lifsmedel under första krigsåret i England.

\+ *procentuell* ökning } af siffran för samma
— » minskning } period föregående år.

	Augusti—december		Januari—juli	
	Kvantitet	Pris	Kvantitet	Pris
Allmänna prisnivån	—	*+ 3,20*	—	*+24,84*
Hvete, omalet	+10,38	+14,96	— 9.09	+66,78
Kött, alla slag	—10,08	+25,11	+ 2,11	+37,05
Fisk, färsk	—38,11	+ 7,60	—37,25	+71,82
D:o, salt och inlagd	—16,17	+14,90	+ 9,60	+ 5,48
Smör	—13,38	+ 9,30	—11,16	+19,45
Margarin	— 3,23	+ 2,14	+17,26	+ 7,74
Ost	+ 3,40	+10,87	+26,92	+34,47
Ägg	—40,72	+25,03	—52,75	+27,30
Socker, raffineradt	—12,44	+85,95	—55,61	+82,21
Råsocker	+41,65	+103,76	+ 0,67	+102,44

Trots all nedlagd möda äro dessa siffror i vissa hänseenden t. o. m. lättare att missförstå än fallet vanligen är med prisstatistiska uppgifter; och vissa drag i utvecklingen torde åtminstone ännu få betraktas som oförklarliga. I stort sedt är läget dock jämförelsevis tydligt. Alla

upptagna varor med undantag af margarin visa under de första fem månaderna en starkare prisstegring än prisnivåns, och detta är ett uttryck för deras ökade knapphet, d. v. s. visar, att importminskningen, där den föreligger, är orsaken till konsumtionens minskning i stället för tvärtom. Särskildt slående är härvid prisstegringen på ägg, hvaraf importen sjunkit med öfver 40 % och priset stigit med 25 %, och på kött, där den betydligt svagare importminskningen (med 10 %) höjt priset lika mycket som för ägg; i afseende på kött äro dock siffrorna mindre att rätta sig efter, på grund af statistikens förut (sid. 48) anmärkta osäkerhet; det må också nämnas att det dyrare konserverade köttet delvis fått ersätta det frusna kött, som nu går till arméerna i Frankrike. Äfven nedgången för smör samt färsk och salt eller inlagd fisk resulterar under dessa första fem månader i starka prisstegringar, dock i dessa fall svagare än importminskningen. Under de sju månaderna januari—juli 1915 är prisstegringstendensen, jämförd med stegringen i prisnivån, genomgående betydligt svagare för alla dessa varor med undantag af färsk fisk, där antagligen en stark nedgång äfven i de egna fiskerierna varit en ännu starkare verkande faktor än importminskningen; för ägg har prisstegringen knappast tilltagit alls, trots fortsatt importminskning. Detta belyser den tankegång, som nyss framlades, nämligen att en del af det fall i penningvärdet, som kommer till uttryck i prisnivåns stegring, leder till minskad efterfrågan — att man, med andra ord, vid minskning i den totala varumängden får ett för svagt uttryck för den effektiva prisstegringen på de särskilda varorna, ifall man räknar om deras priser i en oförändrad prisnivå. Att inlagd och salt fisk visar en mycket svag prisstegring under 1915 — säkerligen i verkligheten prisfall, om ökningen i penningkvantitet elimineras — kräfver återigen ingen särskild förklaring utan är en gifven följd af den ökade tillgången på varan.

Hvad däremot beträffar prisstegringen på sådana varor som hvete och socker, hvilkas importkvantitet antingen icke minskats eller åtminstone minskats obetydligt i jämförelse med prisstegringen, är det svårförklarliga icke prisstegringen som sådan — för socker är denna utförligt förklarad i det föregående, och för hvete äro frakter och annat tillräcklig förklaring — utan det förhållandet, att efterfrågan på varorna icke sjunkit vid så våldsamma prisförskjutningar; i afseende på hvete gäller detta i synnerhet januari—juli 1915, då prisstegringen är ej långt ifrån tre gånger den allmänna prisnivåns förskjutning.[1] Det öfverraskande är med andra ord den ringa känslighet efterfrågan visat för

[1] I någon ringa mån kan denna våldsamma prisstegring föras tillbaka på nedgången i importen, men någon afsevärd roll har detta säkerligen icke spelat, då dels importökningen under den föregående tiden i förväg utjämnat densamma, dels mjölimporten samtidigt stigit. Såsom redan förut visats (sid. 43), är den totala hveteimporten för första krigsåret nästan exakt lika stor som året förut.

prisstegringen — dess brist på »elasticitet», såsom nationalekonomerna pläga uttrycka sig — och alltså importens fortgång trots prisstegringen. Att statens ingripande här medverkat, har emellertid förut påpekats och är tydligt nog. För hvete är förklaringen till en del uppenbarligen en betydlig *lagring* af varan, så att importmängd och konsumtionsmängd äro två skilda saker; man kan se det af ett sådant faktum som att de två första månaderna af *andra* krigsåret, augusti och september 1915, visa starkt sjunkande importsiffror men trots detta sänkta priser (resp. 7,35 och 10,6 % nedgång i medelpriserna för januari—juli). Slutsatsen är alltså, att hvetekonsumtionen verkligen efter all sannolikhet har gått ned något, om än efter allt att döma icke så mycket, som man skulle väntat efter den våldsamma prisstegringen.

Utom nedgången i konsumtion kan man på vissa punkter iakttaga en förskjutning af konsumtionen från en vara till en annan. Så t. ex. är det betecknande, att under första krigsåret nedgången i Englands import af smör (504,000 cwts.) nästan exakt motsvaras af uppgången i import af ost (380,000 cwts.) och margarin (132,000 cwts.) tillsammans; för margarin bestyrkes detta utbyte af prisstegringens ringa omfattning, medan margarinet sannolikt dragit med sig ostkonsumtionens ökning, trots att ostens prisstegring är betydligt starkare än smörets. Nedgången i import af kött och färsk fisk kan bidraga att förklara den oförminskade importen af hvete, i det att den uteblifna tillgången på kött föranledt en trots prisstegringen jämförelsevis litet förminskad brödkonsumtion, hvarvid genom utbyte af ägghviteämnen mot de i förhållande till sitt näringsvärde långt billigare kolhydraterna nedgången i totalt näringsvärde antagligen blifvit måttlig. Den förskjutning konsumtionen i detta fall undergått tillhör därför antagligen till en del en välbekant prisbildningstyp, den nämligen, där prisstegring på *en* vara, som är föremål för ganska »oelastisk» efterfrågan — i detta fall bröd — framkallar minskning i konsumtionen af *andra* varor, som ej stigit lika mycket i pris, men som äro föremål för en mera »elastisk» efterfrågan — i detta fall kött och fisk. Med den roll bröd spelar i de mindre välsituerades budget skulle detta dock icke ha varit möjligt utan den samtidiga stegring i de totala utgifterna, som statens medverkan på förut (sid. 54) angifvet sätt åstadkommit.

Härmed har alltså i någon mån belysts den inskränkning och

omläggning af konsumtionen, som prisbildningen har åstadkommit. Nu är det emellertid gifvet, att prisbildningen i ett krig har en långt svårare uppgift än eljest och att den därför behöfver all hjälp utifrån, som kan lämnas utan att skada dess egen, mer än vanligt vitala funktion. Till dessa understödjande medel hör i första rummet afspärrningarnas motdrag, *exportförbuden*, som låta ett land behålla hvad det har och därmed i vissa fall möjliggöra en öfvergång af den inhemska konsumtionen från hvad som plägar importeras till hvad som plägar exporteras, resp. från och till produkter framställda af varor, hvarom detta gäller. I fredstider behöfs ej exportförbudet; ty då framkallar det tomrum, som uppstår genom exporten, en prisstegring, som i sin ordning leder till import; men det sistnämnda är hvad som i krig hindras genom afspärrningarna. Man skulle emellertid vid första påseendet tro, att den genom den uteblifna importen framkallade inhemska prisstegringen utan hjälp af något förbud skulle vara i stånd att hindra export. Men ej ens det är säkert eller ens sannolikt i det af kriget skapade läget, ty prisstegringen i ett annat, ännu starkare afspärradt land kan vara mycket större; hvar och en vet, att t. ex. vi här i Sverige befinna oss i just detta läge gent emot Ryssland och Tyskland. Därför kunna exportförbuden ej undvaras, så tveeggadt detta vapen än är och så svår deras efterlefnad är att genomföra, hvarom mera i sjunde kapitlet.

Konsumtionens förskjutning behöfver emellertid hjälp äfven från många andra håll, och särskildt behöflig är under ett krig *upplysning* om hur konsumtionen med största fördel skall omläggas för att de vitala lefnadsbehofven därmed skola bäst tillgodoses. Konsumenterna ha nog i allmänhet rätt utpräglade böjelser för den ena och den andra varan som medel för täckande af olika behof; men den »subjektivt» bästa behofstäckning, detta skapar, kan »objektivt» — uttryckt i näringsvärde, bränslevärde, hygieniskt värde, hållbarhet och hvad det nu må vara — lämna ett mycket klenare resultat än den behöfde och gör ofta i verkligheten så. Prisbildningen som sådan kommer aldrig åt det som ligger bakom de »subjektiva» behofven eller, bättre uttryckt, bakom den efterfrågan, människorna af den ena eller andra anledningen känna sig böjda att framställa. När bristen på det nödvändigaste

är så stor som lätt blir fallet i ett krig, är därför upplysning om hur behofven lämpligast böra tillgodoses särskildt oumbärlig — hvarmed ingalunda skall vara sagdt, att den icke har en tillräckligt stor uppgift äfven annars. I de svåraste fallen är emellertid ej heller upplysning tillräcklig, utan då måste staten direkt ingripa och helt enkelt utportionera hvad och huru mycket hvarje särskild människa får konsumera af de oumbärliga men i otillräcklig mängd tillgängliga varorna.

Medan prisbildningens verksamhet som regulator vid konsumtionens omläggning mer eller mindre automatiskt försiggår öfver hela världen, nu såsom alltid — endast i någon mån försämrad på sådana punkter, där man tagit sin tillflykt till maximipriser — ha de afsiktliga och målmedvetna åtgärderna tillämpats i mycket olika utsträckning på olika håll. Försöken att skapa en rationellare efterfrågan och ett bättre tillgodogörande af befintliga förråd har som bekant kommit ojämförligt längst i Tyskland, och detta af naturliga skäl; ty icke blott löses en dylik uppgift bäst af ett folk med tyskarnas tekniska insiktsfullhet, disciplin, planmässighet och effektiva förvaltning, utan behofvet af något dylikt har också varit störst i det land, där afspärrningen gällt en större del af folkets totala varubehof än annorstädes och dessutom gällt vitalare behof än i något annat land. Arbetet på lifsmedelskonsumtionens omläggning har fått sitt mest systematiska uttryck i det bekanta, af prof. Eltzbacher utgifna kollektivarbetet Die deutsche Volksernährung und der englische Aushungerungsplan (Braunschweig, Vieweg, 1915; 196 sid., 1 Mark), af hvars siffror man kan sluta, att under normala år nästan jämnt 25 % af tyska folkets lifsmedelskonsumtion, efter näringsvärde beräknad, täckes genom öfverskottsimport (d. v. s. af importen efter afdrag af exporten).[1] Den privata kommitté, som utarbetat skriften, medverkade redan i förväg till flere åtgärder i planens syfte. Dit hörde främst exportförbudet på socker, hvars betydelse just varit att ersätta de uteblifna ägghviteämnena med det kolhydratrika sockret såsom

[1] Ett utmärkt referat på svenska föreligger i prof. Olof Hammarstens föredrag Om folknäringsfrågan i Tyskland under kriget (Upsala 1915); se också Svensk Tidskrift 1915 sid. 235 ff. (Det dagliga brödet). Den tyska litteratur arbetet gifvit upphof åt lämnas här åsido.

direkt människoföda liksom att ersätta felande foderämnen med råsocker. Boken, som hufvudsakligen behärskas af fysiologiska synpunkter, kan sägas ha till grundtanke att på alla tänkbara sätt ge större plats åt den direkta växtfödan och därmed spara den förlust i näringsvärde, som blir en följd af att växtnäringen förvandlas till kött eller fläsk och först i detta senare skick med stora afbränningar kommer till förtäring. En sådan utveckling kan emellertid omöjligt ha ägt rum i Tyskland under första krigsåret; ty hvad man under denna tid saknat har främst varit spannmål, medan kött och fläsk alltid kunnat fås genom nedslaktning samt faktiskt också delvis erhållits på detta sätt, från och med årsskiftet med stöd af en särskild föreskrift från tyska förbundsrådet.[1] Troligen har emellertid odlingen under 1915 till stor del ändrats i öfverensstämmelse med tanken i den Eltzbacherska kommitténs betänkande; och från och med 1915 års skörd kan man därför sannolikt räkna med en dylik omläggning af den tyska konsumtionen, såsom den i oktober 1915 påbjudna ordningen med »köttfria» dagar — hvad som i England under merkantilsystemets tid kallades *politisk fasta* (Political Lent) — bestyrker. Ehuru det är omöjligt att få något siffermässigt begrepp om den tyska konsumtionens omläggning och ehuru förhoppningarna i det Eltzbacherska arbetet säkerligen på många punkter äro för högt spända, kan det icke vara något tvifvel om att själfva konsumtionens anpassningsförmåga i Tyskland tagits i anspråk på ett ganska enastående sätt och äfven visat sig i stånd att motsvara stora anspråk.

Härmed är alltså klargjordt, huruledes den ekonomiska samhällskroppen reagerar mot de afsiktliga och oafsiktliga strypningsförsök som kriget för med sig eller — om man föredrar en fysikalisk bild framför en fysiologisk — huruledes det ekonomiska maskineriet, som rubbats genom kriget, söker och finner ett nytt jämviktsläge, som sätter det i stånd att tillgodose de materiella behofven i ordning efter deras styrka och på billigast möjliga sätt, d. v. s. med minsta möjliga uppoffring. Först har det enklaste

[1] Brandt, anf. arb., sid. 96 f., 246 f.

medlet användts och sedan allt mera mödosamma, i den mån de förra varit otillräckliga; till sist har man alltid och nära nog öfverallt lyckats reda sig, på det ena sättet eller det andra.

Konsumtionens nedgång

Hvad som hittills visats, har emellertid blott varit reaktionen emot själfva rubbningarna, icke den omläggning af näringslifvet, som följt af att man öfver hufvud taget fått mindre att lefva af, dels därför att mindre produceras och dels därför att så mycket af det som produceras går till kriget. Det kan löna sig att, med ledning hufvudsakligen af den engelska och amerikanska handelsstatistiken, med några exempel belysa, hur en dylik omläggning af den ekonomiska verksamheten i det väsentliga gått för sig. Detta blir den redan i det föregående (sid. 74) antydda men icke behandlade andra — eller första — hälften af konsumtionens förskjutning; och kriteriet är alltså det motsatta mot det där använda: minskad konsumtion samtidigt med sjunkande priser. Emellertid finnas i hithörande fall vanligen så många kännemärken, att man sällan har någon svårighet att fastställa sammanhanget mellan orsak och verkan. Det är två alldeles skilda tendenser, som här verka i samma riktning, å ena sidan den minskade eller upphörda efterfrågan på kapitalföremål, i den mån de icke tjäna krigets syften, och å andra sidan minskningen i ej strängt nödvändig personlig förbrukning.

Hvad först beträffar *behofvet af kapitalföremål*, framträder dess återgång på hvarje sida af handelsstatistiken. Mest slående är förhållandet kanske i afseende på *maskiner*, den form hvari man oftast tänker sig kapitalföremålen, de »producerade produktionsmedlen». Den engelska maskinexporten har, efter vikt beräknad, som helhet under första krigsåret nedgått med mer än hälften (52,38 %). Hvad detta betyder i afseende på minskad efterfrågan på maskiner i världen förstår man emellertid först, om man betänker att den *tyska* maskinexporten, som vanligen uppgår till föga lägre värde än den engelska (612 mill. kr. mot 668 mill. kr. 1913), nu antagligen är så godt som försvunnen och att detsamma är fallet med flere mindre europeiska exportländers, såsom Belgiens, Frankrikes och Österrike-Ungerns. Det enda land som kunde tänkas fylla bristen vore Förenta staterna, men dess handelsstatistik visar motsatsen, i det att denna för månaderna juli—april 1914/15 uppger en nedgång — visserligen efter värde, ty

kvantitetssiffror saknas — för grupperna jordbruksredskap, maskiner och verktyg med öfver en tredjedel (35,24 %). Detta betyder med andra ord, att världens efterfrågan på nya maskiner under kriget inskränkts minst med ett belopp motsvarande en tredjedel af Förenta staternas, halfva Englands och största delen af Tysklands, Belgiens, Frankrikes och Österrikes normala export, sammanlagdt omkr. 1,600 mill. kronor, öfver halfannan milliard. I verkligheten är förskjutningen säkerligen flere gånger större, då äfven och framför allt de stora maskinexporterande ländernas eget behof af maskiner till större delen försvunnit och deras mekaniska verkstäder, på det sätt vi förut iakttagit, öfvergått till krigsindustri. De strömmar af ord och bläck, som i England ägnats åt »the capture of German trade», utgå vanligen från den »statiska» (stillastående) uppfattning, som innebär, att det finns en viss kvantitet total utrikeshandel att dela på, medan verkliga förhållandet är, att de ändamål, utrikeshandeln under normala förhållanden tillgodoser, nu till stor del äro försvunna och alltså ej kunna »fångas». Folken ha helt enkelt icke råd att öka sina industriella anläggningar; och äfven om de hade råd, skulle industrimännen i flertalet fall draga sig för att göra det, emedan det ekonomiska läget efter krigets slut utgör kanske det ovissaste framtidsperspektiv näringslifvet någonsin haft att möta.

Ett närmare studium af de detaljerade engelska och amerikanska siffrorna för maskinexporten är ägnadt att ytterligare åskådliggöra, huruledes det är behofvet af just kapitalföremål som framför annat minskats. Nedgången för symaskiner och skrifmaskiner håller sig inom jämförelsevis måttliga gränser, men exempelvis exporten af textilmaskiner — en export där England bevarat sin ledande ställning öfver hela världen orörd — har, fortfarande efter vikt, för Englands del nedgått med nära två tredjedelar (66,23 %); och i afseende på jordbruksmaskiner — där dock Rysslands afspärrning ytterligare medverkat — är den engelska nedgången för motorer 82,98 % och för andra 81,01 %, d. v. s. exporten är i allt väsentligt försvunnen.[1] Samtidigt har den amerikanska exporten af landtbruksmaskiner, efter värde beräknad, likaledes nedgått, med inemot tre fjärdedelar (72,45 %), så att

[1] Reduktionstalen grunda sig öfverallt på viktsiffrorna, när ej annat säges.

orsaken, minskad efterfrågan, är påtaglig. Samma utvecklingstendens kan man följa inom metallindustriens öfriga grenar, särskildt inom fabrikationen af järnvägsmateriel. Englands export af järnvägsmateriel (närmast räler) har visserligen under första krigsåret som helhet nedgått snarast mindre än man härefter skulle väntat, nämligen med knappt två femtedelar (38,99 %); men utom att Tysklands export äfven här utfallit, är minskningen i Förenta staternas export i detta fall betydligt större än i Englands, nämligen för räler nära två tredjedelar (65,98 %, efter vikt) och för järnvägsvagnar sju tiondelar (70,83 %, efter värde). Saken är alltför klar, att någon ytterligare statistik skulle behöfvas.

Ej fullt lika lätt att belysa är nedgången i efterfrågan på *mindre nödvändiga förbrukningsartiklar.* Hvad särskildt England beträffar, är det en allmän och sannolikt berättigad klagan, att folket icke gör tillnärmelsevis hvad som vore möjligt för att fylla de enorma luckor i nationalinkomsten kriget för med sig. I The Economist gafs på sin tid (31 juli 1915) en liten sammanställning af import-*ökningen* under första halfåret 1915 för en hel del fullständigt eller delvis umbärliga ting; och onekligen har man skäl att förvåna sig öfver den kvantitativa ökningen i import — väl att märka för inhemsk förbrukning — under hela första krigsåret för sådana varor som té (3 %), kaffe (15 %) och framför allt kakao (35 %), vidare spritdrycker (15 %), tobak (5½ %), apelsiner (16 %), bananer (15 %) och mycket annat likartadt. Utan kännedom om den utsträckning, hvari dylika ting ingå i truppernas utspisning, kan man visserligen ej bedöma den civila befolkningens andel i denna ökade lyxkonsumtion; men att äfven den civila konsumtionsökningen är af betydelse i importen, torde man kunna sluta analogivis af en sådan detalj som framgår af följande uttalande i en af The Times' förut citerade specialartiklar om ammunitionsindustrien:

»Ett intressant faktum, som vittnar om den allmänna industriella lifaktigheten [i Birmingham], är att till och med handeln med billiga smycken blomstrar i enastående grad. *Arbeterskorna skaffa sig själfva och få till skänks af sina beundrare smycken såsom aldrig förr.*»[1]

[1] Birmingham versus Krupp's. The Busy Midlands (The Times den 27 augusti 1915). Kursiv. af mig.

Framställdt såsom glädjande symptom efter tretton månaders krig tyder det sistnämnda i särskild grad på, att en stor del af konsumtionens anpassning efter krigets totala kraf dröjt länge att infinna sig i England. Onekligen kan man finna motsvarigheter härtill på andra och närmare håll, ehuru det måste sägas, att vår egen handelsstatistik tyder på åtskilligt mindre extravaganser, hvad importerade varor beträffar, än som framgår af de nyss meddelade engelska uppgifterna. Uppgången i lyxkonsumtionen på många håll i sådana länder, där den ej hindras af afspärrning, sammanhänger nära med den från nästan alla synpunkter fördärfliga rubbning i inkomst- och förmögenhetsförhållanden, som blir en följd af den spekulation det ekonomiska kriget i förening med annat oförnuftigt ingripande från staternas sida själft utlöser. En hel mängd människor får plötsligt och utan arbete mångdubblade inkomster, och det vore att vänta orimligheter, om man trodde, att de skulle begagna dem väl. Enda möjligheten, i den mån man icke genom ekonomiskt förstånd i statens ledning kan förebygga de rubbningar, som framkalla spekulation, är att så snart som möjligt beröfva spekulanterna så mycket som möjligt af deras hastigt förvärfvade inkomst; och af detta skäl ha en krigskonjunkturskatt äfvensom väldiga skattestegringar på lyxartiklar — ordet taget i vidsträcktaste mening — en uppgift äfven utöfver den inkomst de bereda statskassan, såsom man också insett och beaktat vid uppgörandet af den i slutet af september 1915 antagna engelska budgeten.[1]

Emellertid är det ett misstag om man tror, att konsumtionen i allmänhet förblifvit okänslig för krigets kraf. Detta vore helt enkelt en omöjlighet, ty någonstädes ifrån måste de uppoffringar komma, hvarmed kriget betalas. I Tyskland sörjer afspärrningen i någon mån härför, såsom närmare skall klargöras i sjätte kapitlet; och i större delen af världen framtvingas samma resultat af många olika anledningar. Äfven i England försiggår utan tvifvel en konsumtionsminskning på många vitala punkter, såsom de förut meddelade siffrorna för lifsmedel visa, ehuru en hel del

[1] Jfr C. F. Bickerdike, On Paying for War by Loans, i Economic Journal, sept. 1915. Se äfven nedan sid. 195.

såväl rena lifsförnödenheter som lyxartiklar icke följt med i nedgången. Emellertid är det svårare än man skulle väntat att finna siffermässiga uttryck för förskjutningen. Den amerikanska exportstatistiken återspeglar dock i stora drag den omvandling som världens ekonomi i dess helhet för närvarande undergår. Sprängämnen, kemiska produkter, aeroplan, automobiler, taggtråd, seltyg och andra lädervaror, yllevaror och stora delar af metallindustriens produkter visa mångdubblade siffror, medan man har motsvarande nedgång dels, såsom förut visats, för så godt som alla kapitalföremål, dels också för lyxartiklar af de mest olika slag: pälsverk, spritdrycker, tobak, velocipeder, motorbåtar, klockor, »konstverk», musikinstrument, fotografiska artiklar, films o. s. v. Ett ännu bättre uttryck för denna inknappning i världskonsumtionen af umbärliga ting utgör dock den engelska exportstatistiken på en särskild punkt, nämligen i afseende på bomullsvaror.

Bomullsvarorna tillhöra nämligen i många hänseenden en grupp för sig själf. De skilja sig från yllevarorna nu under kriget främst därigenom, att deras betydelse för arméernas beklädnad efter allt att döma är af jämförelsevis ringa betydelse. Dessutom äro de, ehuru man omöjligt kan kalla dem lyxartiklar, i rätt hög grad umbärliga varor, detta så fattadt, att en inskränkning i köp af dylika ting säkerligen kan äga rum under ett eller annat år för stora delar af befolkningen utan någon allvarligare olägenhet; man lagar och tvättar — i bästa fall — något oftare det förråd man har och afstår från att komplettera det. Siffrorna för dessa varor, hvilkas betydelse inom Englands industri i fredstid som bekant är enorm, ha nu gjorts till föremål för en redan omtalad, värdefull statistisk undersökning af prof. S. J. Chapman och Mr David Kemp (i Journal of Royal Statistical Society, mars 1915), omfattande de fem första krigsmånaderna. Slutsatserna där äro i hufvudsak, att exporten nedgått med 40 % i jämförelse med den senaste femåriga perioden med hufvudsakligen goda konjunkturer, men att af denna nedgång i sin tur 40 % *icke* berodde på kriget utan på lågkonjunkturen, som börjat inträda redan före krigsutbrottet, hvilket alltså skulle betyda, att kriget bure skulden för en exportminskning af 24 %. Den engelska produktionens minskning be-

räknades efter augusti månad 1914 endast utgöra 30 % och såsom verkan af kriget endast 20 %.[1]

Hrr Chapman och Kemp ha antagligen härvid något öfverskattat konjunkturernas inverkan, då de lagt till grund lågkonjunkturen 1908—09, som måste anses ha varit allvarligare än den som satte in under loppet af 1913 och kom till uttryck i exportsiffrorna för bomullsvaror på våren 1914; men det horoskop de ställde beträffande en snabb ny uppgång i bomullsexporten under 1915 har till ej ringa del besannat sig. Den starka omedelbara nedgången under krigets första månader var ett typiskt rubbningsfenomen, som intet visade beträffande världens minskade behof af bomullsvaror eller öfver hufvud om krigets varaktiga verkningar. Siffrorna för 1915 visa däremot just detta senare och äro därför af särskildt intresse. Den engelska exportens nedgång för de två viktigaste grupperna var följande, från 1913/14 till 1914/15:

		Garn	Väfnader
Minskning:	augusti—december	% 48,03	42,50
»	januari—juli	% 13,34[2]	30.89[2]
»	augusti—juli	% 27,05	35,66

Från vissa synpunkter af större intresse är emellertid *öfverskotts*-exporten, d. v. s. exporten efter afdrag af importen. Då den senare, som visserligen är en obetydlighet i jämförelse med exporten, till stor del försvunnit, har en del af produktionen efter all sannolikhet fått användas att täcka ett nyuppkommet inhemskt behof; och öfverskottsexportens nedgång är sålunda öfver hela linjen mindre än totalexportens. I efterföljande öfversikt meddelas nu siffrorna för öfverskottsexporten — äfven de absoluta talen, för att visa om hvilka enorma belopp det rör sig — hvarvid också en tredje, åtskilligt mindre viktig grupp bomullsvaror medtagits:[3]

Englands öfverskottsexport af bomullsvaror, efter kvantitet.

	Bomullsgarn. Lbs.			
	1913/14	1914/15	Minskning	D:o i %
Augusti—december	81,846,000	43,864,274	37,981,726	46,41
Januari—juli	125,488,941	114.816,830[2]	10,672.111[2]	8.50[2]
Augusti—juli	207,334,941	158,681,104	48,653,837	23,47

[1] Anf. ställe, sid. 204 f.

[2] Se texten nästa sida.

[3] Ett engelskt pound (lb.=libra) 0.45 kilogram; en yard 0.9 meter. Den tredje gruppen är icke föremål för import och ställer sig alltså lika i båda fallen.

	Bomullsväfnader (Piece Goods). Yards.			
	1913/14	1914/15	Minskning	D:o i %
Augusti—december	2,801,191,629	1,626,097,164	1,175,094,465	41,95
Januari—juli	4,015,102.030	2,798,233.362[1]	1,216,868,668[1]	30,31[1]
Augusti—juli	6,816,293,659	4,424,330,526	2,391,963,133	35,09

	Flaggor, näsdukar och schalar. Yards.			
	1913/14	1914/15	Minskning	D:o i %
Augusti—december	33,974,300	14,865,400	19,108,900	56,25
Januari—juli	50,954.100	30,074,700	20,879.400	40,98
Augusti—juli	84,928,400	44,940,100	39,988.300	47,08

Om man antager, att Englands eget behof af bomullsvaror är oförändradt, ger den senare tabellen ett korrekt uttryck för världens minskade behof af bomullsvaror, i den mån det täckes af engelsk produktion; i den mån äfven det inhemskt engelska behofvet minskas, närmar sig däremot minskningen mer eller mindre siffrorna i den första tabellen. Med ett undantag — bomullsgarn under januari—juli — är emellertid skillnaden icke af någon större vikt. Man finner öfverallt den stora skillnaden mellan de första fem och de följande sju månaderna; och nedgången för den sistnämnda perioden ger i vissa hänseenden en träffande föreställning om den nedgång i konsumtion af bomullsvaror, som kriget självt förorsakat, ty verkan af den rätt svaga lågkonjunkturen är i stort sedt redan eliminerad, emedan denna inträdt under den period af 1914, hvarmed man jämför de sju krigsmånadernas siffror. Dock återstå några viktiga reservationer. Liksom i afseende på yllevaror, fastän i långt mindre grad, har sannolikt en del af exporten under 1915 gått till arméerna i Frankrike; det följer ganska gifvet af den mångdubblade exporten dit. Endast i afseende på garn har detta dock någon betydelse; frändrages — i tabellen nederst på föregående sida — det ifrågavarande beloppet, nedgår exporten med mer än 20 mill. lbs. (till 94,113,330 lbs.), och *exportminskningen för garn* blir under januari—juli *25,00 %*, i stället för 8,50 %, alltså tre gånger så stor. För väfnader måste på samma sätt frändragas något öfver 141 mill. yards, hvilket nedbringar siffran för januari—juli 1915 till 1,358,273,268 yards och

[1] Se texten.

innebär en *exportminskning för väfnader* af *33,83 %*, sålunda i motsats till fallet med garn ej mycket större än den tabellen utvisar.

Någonstädes mellan de två sistnämnda siffrorna och sannolikt närmare den senare än den förra kan man tänka sig att världens minskade civila användning af bomullsvaror på grund af krigets inverkan ligger; d. v. s. nedgången skulle vara omkring *en tredjedel.* England är visserligen blott ett produktionsland bland många, men det är det största; det är äfven ett exportland bland många, men det är det utan all jämförelse största. Af de öfriga länderna är det ena af de närmast ifrågakommande, nämligen Tyskland, icke blott fullständigt försvunnet som exportland, utan äfven den inhemska konsumtionen har otvifvelaktigt gått ned med långt mer än en tredjedel, på grund af knappheten på råbomull och nödvändigheten att använda hvad man har däraf för sprängämnestillverkningen; redan den af förbundsrådet fastställda begränsningen i det civila bruket af bomull kan anses bevisa detta. Från det tredje viktigare exportlandet, Förenta staterna, har exporten af bomullsväfnader sjunkit, ehuru mindre än den engelska (13,51 % under månaderna juli—april 1914—15); den amerikanska exporten af bomullsvaror är emellertid blott omkring $^1/_{12}$ af den engelska och spelar därför ingen afgörande roll i världens ekonomi. Det sistnämnda gäller äfven om de öfriga exportländerna, främst Japan, Indien och Italien, om hvilkas n. v. export inte tär mig bekant. Sannolikt tar man därför icke mycket fel, om man beräknar den totala minskningen i världens konsumtion af bomullsvaror till en tredjedel i förhållande till behofvet under ett måttligt lågkonjunkturår sådant som tiden närmast före krigsutbrottet. Hvad denna inskränkning af konsumtionen betyder för världen som helhet är omöjligt att säga med någon säkerhet; men en viss, ytterst ungefärlig föreställning om saken kan man möjligen få med utgångspunkt i en, själf endast ungefärlig, siffra för den engelska produktionens värde. På grundval af den engelska produktionsräkningens resultat,[1] med omräkning efter exportens stegring fram till 1913, kan man sätta detta värde till omkr. 235 mill. pund. sterling, och om härtill läggas exempelvis 30 % för handels- och transportkostnader —

[1] Jfr Chapman & Kemp a. st., sid. 164.

hvilka genom förbrukning af bomullen konsumeras lika fullt som de egentliga produktionskostnaderna — är man uppe i en siffra på öfver 300 mill. pund sterling. Efter spindeltal beräknadt har England kanske nu icke fullt en tredjedel af totalbeloppet;[1] och om man beaktar, att den engelska produktionens värde i förhållande till spindeltalet säkerligen är åtskilligt öfver medeltalet, så att den efter värde sannolikt är en tredjedel af världsproduktionen, kan man kanske sätta världens produktion och följaktligen konsumtion af bomullsvaror till omkr. 900 mill. pund sterling. En tredjedel häraf är 300 mill. p. st. eller ungefär 5½ milliarder kronor, hvilket alltså skulle vara — naturligtvis ytterst lösligt beräknadt — den inskränkning i konsumtionen och däraf följande ökade tillgång på ekonomiska krafter för krigets räkning, som uppstår genom besparing på denna enda punkt.

Någon kunde nu tänka sig, att denna nedgång i exporten samt den däremot svarande nedgången i produktionen af kapitalföremål och umbärliga civila konsumtionsartiklar berodde icke af minskadt behof, såsom här antagits, utan af minskade produktionsmöjligheter — nedgång i tillgången i stället för nedgång i efterfrågan. Den möjligheten är emellertid alldeles utesluten, och beviset härför är det redan förut antydda, att priserna på dessa varor nästan undantagslöst visa stillastående eller rent af tillbakagång, hvilket vid den allmänna uppgången i prisnivån är ett uttryck för, att efterfrågans minskning utgör orsaken och tillgångens minskning verkan.[2]

Ehuru det är omöjligt att säga något med säkerhet, ger ett studium af handelsstatistikens siffror likväl intrycket, att besparingarna för krigets förande mindre ligga på området för minskad privat konsumtion än på det tämligen fullständiga upphörandet af kapitalbildning för civila ändamål. Den närmaste slutsatsen häraf, som dock framställes i samma hypotetiska form som själfva förutsättningen, är att kriget icke ännu i någon stor

[1] I Sundbärgs Aperçus statistiques internationaux 1908, tab. 218, är siffran för Europa, Förenta staterna, Japan och Indien tillsammans (1907) omkr. 120 mill. spindlar, hvaraf för England 50,7 mill.; antagligen ha öfriga länder sedan dess stigit starkare än England.

[2] Se t. ex. siffror i Mr Rosenbaums förut citerade uppsats (Journ. of Roy. Stat. Soc., juli 1915, sid. 512, 531).

skala börjat pressa ned den ekonomiska nivån hos jordens befolkning. Man förefaller ännu i stor utsträckning kunna reda sig helt enkelt med att ta i anspråk hvad som eljest »sparas», d. v. s. användes till medel för utvidgad ny produktion. Slutsatsens ovisshet ökas dock däraf, att hvad man kan studera i hufvudsak blott är handelns omfattning, icke produktionens; och då den inhemska afsättningen är hufvudsaken för de flesta produktionsgrenar i nästan alla länder, fattas kännedom om större delen af verkligheten. Det förefaller dock otroligt, att handeln skulle gått *mera* fri än den egna produktionen — man skulle snarast vänta motsatsen — och som symptom synes det här framhållna därför ha sitt värde. En annan sak är, att man därjämte utan tvifvel i viss mån lefver på sitt kapital, d. v. s. — såsom framhållits i andra kapitlet — dels i vissa fall minskar befintliga kapitaltillgångar (lager, virkesförråd, kreatursstockar) genom förtäring, dels underlåter att ersätta den nötning, som varaktiga kapitalföremål undergå genom användning eller t. o. m. därförutan; det sistnämnda är antagligen just en del af hvad som kommer till uttryck i den minskade handeln med kapitalföremål (maskiner, järnvägsmateriel o. s. v.).

Frågan om näringslifvets omläggning såsom förutsättning för att täcka krigskostnaderna återupptages i sammanhang med krigets finansiering i sjätte kapitlet.

Nedgång i världshandelns omfång

Som afslutning på detta långa kapitel skulle det nu vara af intresse att fastställa den *totala förändringen i världshandelns omfattning under krigets inverkan.* Lösningen af denna uppgift torde emellertid få anses som en omöjlighet; uppenbarligen äro de engelska och amerikanska siffrorna alldeles otillräckliga som underlag härför, emedan de ej äro representativa för ändringen i allmänhet, som företer alla variationer i afseende på olika länder, från tämligen fullständigt försvinnande ända till betydande absolut uppgång. De engelska siffrorna äro också mer otillfredsställande såsom totalsiffror än såsom uttryck för ändringen inom särskilda varugrupper, emedan import och export för engelska statens räkning till stor del saknas; och de amerikanska siffrorna lämna föga ledning, då man ej kan bedöma, i hvad mån deras väldiga

stegring, hvad exporten beträffar, äfven omfattar mängden och icke endast värdet. Detta sistnämnda innefattar öfver hufvud taget en felkälla, som kan elimineras endast med ganska besvärliga omräkningar äfven för de engelska siffrorna, hvilka eljest äro nära nog de enda i någon mån belysande för saken; och i stället för att göra en dylik omräkning för hela första krigsåret må det — vid materialets allmänna bristfällighet — vara nog att meddela dylika omräknade tal för de nio första krigsmånaderna, augusti—april 1914/15, sådana de upptagits i Mr Rosenbaums förut citerade uppsats. Denne statistiker finner, på grundval af den engelska handelsstatistikens siffror, följande nedgång genom inverkan från kriget under de nio första krigsmånaderna:

i nettoimporten	10 %
i exporten	39 %

Dessa siffror behöfva emellertid korrigeras, om de skola användas som uttryck för nedgången i handeln för första krigsåret som helhet, ty importen uppgick redan i april 1915 till högre kvantitet (ej blott värde) än samma månad året förut och har antagligen hållit sig på normal nivå sedan dess, medan äfven exporten visar försvagad nedgång under första krigsårets lopp. Möjligen kan man våga antagandet, att importens nedgång för hela första krigsåret är omkr. *5 %* — det blir fallet, om siffrorna äro normala för månaderna maj—juli 1915 — och exportens nedgång under samma tid *38 %*, hvilket blir fallet, om de sistnämnda månaderna visa samma läge som januari—april 1915.

Talen säga emellertid icke mycket i och för sig. En något klarare föreställning om förändringens omfattning får man genom att undersöka, hur långt tillbaka man måste gå för att finna motsvarigheter till en dylik nedgång i Englands utrikeshandel. Härvid möter emellertid den svårigheten, att den engelska handelsstatistikens siffror aldrig veterligen omräknats på grundval af en oföränderlig prisnivå, hvilket blir alldeles nödvändigt för att en korrekt jämförelse skall kunna verkställas. Om man emellertid, som en nödfallsutväg, räknar om de officiella siffrorna genom användning af indextalen för den allmänna prisnivåns förändringar (enligt Mr Sauerbecks bekanta siffror), kan man finna följande, hvarvid hela

beräkningens ungefärliga karaktär dock må betonas. 1913 års siffra för Englands nettoimport, reducerad med 5 %, uppgår till £626 mill.; beloppet ligger emellan siffran för *1912*, £633 mill. och den för *1911*, £613½ mill. Hvad exporten (af inhemska tillverkningar) beträffar, utgör 1913 års siffra, reducerad med 38 %, £320 mill., hvaremot svarar en siffra för *1900* af £330 mill. och *1899* nästan alldeles samma (omräknade) siffra, medan *1898* års siffra är £310 mill.

Resultatet är alltså, att Englands import icke visar någon nämnvärd tillbakagång — om importen för engelska statens räkning samt koloniernas gåfvor medräknades, finge man tvärtom en säkerligen afsevärd kvantitativ uppgång — medan exporten gått ned till de belopp, som förekommo omkring 1890-talets slut.

Obestridligen är det ett vågspel att lägga dylika siffror till grund för något som de icke alls direkt visa, nämligen världshandelns omfattning; och om det i någon mån försökes här, är det blott för att ge en, om än aldrig så ungefärlig, hållpunkt för uppfattningen. Importsiffrorna äro värdelösa för detta ändamål, ty i afseende på dem intar England en fullkomligt unik ställning. Men Englands exportsiffror äro en icke alldeles föraktlig index på världens allmänna behofstäckning; och det förhållandet, att de peka tillbaka på tiden omkring 1900, frestar onekligen till vissa hypotetiska slutsatser. Just från 1890-talets senare år har man nämligen närmast att räkna den våldsamma ekonomiska utveckling, som med ganska korta och lindriga bakslag fortgått fram till 1913—14; och på utvecklingen under denna tid är det som det stora kriget drager sina växlar för närvarande. Vill man i de engelska exportsiffrorna se ett indicium på den allmänna nedgången i mänsklighetens behofstäckning, så blir det emellertid bättre att hålla sig till de belopp som uttrycka läget, sedan själfva krigsutbrottets rubbningar lagt sig. På grundval af 1915 års minskning, 34 %, får man då ett årsbelopp af £347 mill., något högre än *1901* års (på vanligt sätt omräknade) siffra £340 mill. För den händelse man ut ifrån en dylik jämförelse vill bilda sig en föreställning om hur långt kriget pressat ned den ekonomiska nivån, måste man emellertid hålla i minnet det redan framhållna, att nedgången främst gäller kapitalföremålen, först i andra hand

konsumtionsartiklarna, äfvensom att det är de senare, som afgöra mänsklighetens ekonomiska nivå nu under själfva kriget. Trots sina oerhörda kostnader har kriget därför efter allt att döma icke ännu lyckats pressa mänsklighetens behofstäckning tillbaka till läget före det senaste ekonomiska utvecklingsstadiet; man synes ännu vara ett godt stycke ifrån ett dylikt resultat.

Denna slutsats är i själfva verket väl så mycket ett allmänt intryck från sysslandet med krigets ekonomiska material som något objektivt bevisligt antagande.

Möjligen kunde det också vara af intresse att jämföra den våldsamma nedgång, som kriget skapat, med de rytmiskt återkommande nedgångsperioderna i det ekonomiska lifvet, *lågkonjunkturerna*. Kriget utbröt under första året af en dylik lågkonjunktur, ehuru en ovanligt svagt markerad sådan; under loppet af 1913, på de flesta områden närmast under hösten, hade omslaget kommit ganska obemärkt, och verkningarna började göra sig mer allmänt gällande under fredsmånaderna af 1914. En del af nedgången under kriget är därför utan tvifvel att tillskrifva en minskning, som skulle ägt rum äfven kriget förutan. Förut (sid. 86) har anförts prof. Chapmans mycket höga beräkning, att af nedgången i Englands export af bomullsvaror under de fem första krigsmånaderna icke mindre än $^2/_5$ skulle bero af lågkonjunkturen. För näringslifvet som helhet, ja äfven för utrikeshandeln som helhet, är en sådan beräkning många gånger för hög; men hvilken siffra man där skall räkna med, är mycket svårt att säga, emedan den rubbning i prisnivån, som undantagslöst följer med en konjunkturväxling (»kris»), gör värdesiffrorna, uttryckta i penningar, fullständigt missvisande i afseende på den *kvantitativa* förändringen. Såsom redan påpekats, föreligger ingen omräkning af den engelska handelsstatistikens totalsiffror till en oförändrad prisnivå, men en dylik kalkyl på grundval af de vanliga indextalen ger det egendomliga resultatet, att hvarken 1900 års eller 1907 års kris medförde *någon nedgång alls* i totalsiffrorna, betraktade som uttryck för den kvantitativa förskjutningen. Ett något bättre material erbjuder dock här vårt eget lands handelsstatistik, emedan Kommerskollegium på grund af värdesiffrornas bristfällighet i hvarje berättelse räknar om de erhållna slutsiffrorna äfven på grundval af föregående års medelpriser för hvarje särskild vara. Undersöker man då, för den svenska utrikeshandelns del, den senaste lågkonjunkturen, 1907—09, får man en nedgång, som är nästan alldeles densamma för import och för export, nämligen resp. 6,17 och 6,07 %, beräknadt på grundval af 1907 års siffror; och möjligen kan detta anses som ett jämförelsevis tillförlitligt uttryck för verkan af en normal lågkonjunktur på utrikeshandelns kvantitet. Det skulle i så fall betyda, fortfarande med all reservation för slutsatsens exakthet, att kriget drabbar utrikeshandeln, kanske äfven behofstäckningen i allmänhet, fem à sex gånger så hårdt som en lågkonjunktur.

I betraktande af hvad ett världskrig betyder, måste detta sägas vara mycket måttligt; och vare sig dessa siffror äro riktiga eller icke, utgör lärdomen af allt djupare inträngande i de ekonomiska krigsverkningarna utan gensägelse, att de äro långt lindrigare än någon kunnat tänka sig samt att den moderna ekonomiska organisationen bestått sitt mästerprof. Som redan i förra kapitlet framhållits, återstår dock ett på visst sätt ännu svårare prof: att ånyo inrätta sig för freden.

Sedan nu världskrigets ekonomi som en helhet blifvit behandlad, först principiellt och sedan praktiskt konkret, är tiden kommen att upptaga några af de särskilda problemen till skärskådande, delvis på grundval af hvad som nu visats.

FJÄRDE KAPITLET

Guldet och kriget — finansiell krigsberedskap

Vi nutidsmänniskor ha vant oss att tänka på alla materiella värden i penningform, och i någon mån har man gjort så alltid, såsom framgår t. ex. af de svenska landskapslagarna. Om man blott ständigt håller i minnet, att penningarna intet annat äro än en *symbol* för materiella värden, utgör detta också en stor bekvämlighet. Men det ligger otroligt nära till hands för den ekonomiskt otränade — liksom för hvarje vetenskapligt otränad — att »taga molnet för Juno», att i symbolen se det betydelsefulla och att förakta eller förbise den realitet, som symbolen företräder. »Penningar» eller myntmetall (guld och silfver) förlänas genom en dylik missuppfattning ett självändamål; å ena sidan föredragas de framför det man i verkligheten behöfver, och å andra sidan anses de vara till nytta äfven i sådana fall, då man af någon särskild anledning *icke* för dem kan få de varor, som de eljest företräda. Denna djupt rotade vidskepelse — Midas-uppfattningen af guldet, hvilken ofta, ehuru ganska orättvist, kallats merkantilism — hör till de svåraste hinder den ekonomiska vetenskapen har att öfvervinna i allmänna föreställningssättet. Och liksom många andra ekonomiska vidskepelser når äfven den en särskild höjd i krig. Det förefaller tydligt, att en hel del godt folk, ja kanske det stora flertalet, i olika länder exempelvis tolkar den förre engelske finansministerns ord om »silfverkulornas» afgörande betydelse i kriget efter bokstafven — att de på allvar anse förråden af guld och silfver afgörande för seger eller nederlag.

Denna eller en därmed besläktad åskådning har för öfrigt fått ett klassiskt uttryck i en berömd sats, som hör till det mest

missledande man öfver hufvud taget kan uttala om krigets ekonomi i våra dagar — satsen att för krig behöfvas endast tre ting: pengar — pengar — pengar. Påståendet hade i sin paradoxala tillspetsning ett visst värde på legohärarnas tid, då formuleringen sannolikt uppkommit; ty på den tiden kunde man å ena sidan för pengar få köpa det för ett krig allra oumbärligaste, eller soldater, och å andra sidan voro allmänna betalningsmedel (= »pengar») då långt svåråtkomligare än nu på grund af den till stor del ännu inom förvaltning och näringslif förhärskande naturahushållningen. Den tyske ekonomiske historikern prof. Ehrenberg har därför med en viss rätt sagt om denna tid, att furstarna hade naturainkomster men penningeutgifter; och i krig blef denna motsats starkare än vanligt samt ledde därför naturligt till den uppfattning, som öfverlefvat sig själf i den berömda frasen. Hvad som materiellt sedt behöfs för ett nutida krig är visserligen också tre saker, men helt andra; de heta: *soldater — krigsmateriel — lifsförnödenheter.* Om dessa tre kunna och måste köpas för pengar — *då* behöfvas pengar; men: a) i den mån de kunna fås på annat sätt, äro pengar obehöfliga, och b) i den mån pengar ej kunna köpa dem, äro pengar värdelösa.

Dessa två satser äro väl alltför självklara att kunna bestridas; men däremot vore mången kanske böjd att förneka deras praktiska betydelse, då penningar förefalla flertalet människor å ena sidan som förutsättningen att få allting annat och å andra sidan också i stånd att skaffa alla andra materiella ting. Ingendera slår i verkligheten in under några förhållanden, men just under ett krig slår denna uppfattning in ännu mindre än vanligt. Detta skall blifva temat för efterföljande betraktelser.

Guldets obehöflighet

Hvad till en början den första satsen beträffar, är det för nutidskrigets ekonomi betecknande, att en mängd krafter och tillgångar tagas i anspråk utan att man behöfver betala för dem; kriget innebär med andra ord en ganska stark återgång till *naturahushållning.* Dit hör främst den allmänna värnplikten, som ställer de mänskliga krafterna fritt till statens förfogande eller, som man förr skulle ha sagt, gör krigstjänsten till ett »allmänt besvär»; öfvergången från värfningssystem till allmän värnplikt utgör i

självfva verket en rörelse i motsatt riktning mot den man vanligen brukar anse utmärkande för den moderna ekonomiska utvecklingen, alltså från penninghushållning till naturahushållning. Till naturahushållningen i krig hör emellertid ej blott värnplikten utan också i någon mån den rekvisitionsrätt i afseende på mera materiella ting, som ett krig oundgängligen medför. Af bekvämlighetsskäl brukar man visserligen till större delen i en eller annan form betala för de materiella rekvisitionerna, hvilka så till vida falla utanför naturahushållningens ram; men det är uppenbart, att brist på »pengar» aldrig skulle afhålla en stats ledning från att i krig taga sina undersåtars tillgångar i anspråk för ofrånkomliga offentliga behof, och detsamma är klarligen fallet också i afseende på tillgångarna i ockuperade fientliga länder. Senaste stora exemplet härpå erbjuder Bulgarien under det dubbla Balkankriget 1912—1913; varor upptogos inom landet utan annan (direkt eller indirekt) betalning än rekvisitionskvitton till det icke obetydliga beloppet af omkr. 300 millioner francs.[1] Det bör väl därför vara uppenbart — utan att man behöfver undersöka förutsättningarna för det pappersmynt eller de statens skuldförbindelser, hvarmed rekvisitionerna vanligen betalas — i hvilken utsträckning kriget lefver *direkt* på medlen för behofvens täckande, utan penningar som mellanstation.

Den skarpsinnige läsaren kan emellertid på denna punkt göra en mycket vägande invändning, som må formuleras sålunda: också om den värnpliktige ställer sin arbetskraft gratis till statens förfogande och andra medborgare göra så med materiella tillgångar, ändrar detta intet i det grundfaktum, att såväl den värnpliktige själf och hans familj som de bönder o. s. v., hvilkas förråd rekvirerats, *måste lefva* samt att staten följaktligen får i större eller mindre utsträckning underhålla dem, som sålunda beröfvats sitt uppehälle, och därför i alla fall, fastän indirekt, får betala penningar för de i anspråk tagna tillgångarna. Denna invändning är högst berättigad, i den mån därmed åsyftas, att lifsförnödenheterna i landet (eller i det ockuperade området) måste räcka till för såväl arméerna som civilbefolkningen; men

[1] Maurice Evesque, Les finances de guerre au XX:e siècle, Paris [1914], sid. 522 f., 525, 536.

den är däremot alldeles oberättigad, i den mån meningen skulle vara, att detta förhållande skapade någon som helst nödvändighet att täcka de ena eller andra behofven just med »pengar». Ej ens skenbart behöfver detta bli fallet. Åt bönder o. s. v. bör så vidt möjligt lämnas kvar hvad de behöfva för gårdens uppehälle, såsom också plägar föreskrifvas i rekvisitionslagarna; de värnpliktiges underhåll utgår alltid in natura; och deras familjers underhåll behöfver icke vara beroende af penningar i någon form.

Häraf följer alltså, att man, i högre grad än vanligen är fallet i nutiden, under ett krig kan täcka behof och verkställa transaktioner utan något särskildt betalningsmedel, hvilket är hvad som plägar kallas naturahushållning. Men frånsedt ersättningen åt soldaterna själfva är en dylik form för transaktioner undantag äfven i krig; naturligtvis förvärfvas äfven i krig flertalet varor och prestationer mot likvid i något allmänt betalningsmedel. Framträder ej därmed behofvet af »penningar»? Jo, det kan med skäl sägas, men icke penningar af annat slag än det *som efter behag kan skapas*. Oumbärliga äro bytesmedel, cirkulationsmedel, eller hvilket uttryck man vill använda, så snart man öfverger naturahushållningen, men de kunna tillverkas i hur stor utsträckning som helst; och i det hänseendet har intet krigförande land något att förebrå sina sedelpressar. För alla transaktioner, som förlöpa inom ett land med gemensam kreditorganisation, äro bytesmedel, som icke efter behag kunna skapas, öfver hufvud taget öfverflödiga. Om något bevis anses behöfligt för möjligheten att i krig undvara alla andra inhemska betalningsmedel, ha finansledningarna i nästan alla länder självfva presterat ett sådant genom att, liksom på en gemensam signal, vid krigsutbrottet stänga sina centralbanker för guldutväxling och därmed aflysa guldet ur den inhemska cirkulationen; i vissa länder lär det t. o. m. vara förenadt med fara för lif och lem att bjuda guld i betalning, på grund af det opatriotiska sinnelag privat innehaf af hårdt mynt ansetts innebära. Bättre har väl ej den finansiella ledningen, med all sin afgudiska dyrkan af guldet, kunnat ådagalägga, att den åtminstone ej ansett guldets uppgift ligga i att verkställa transaktioner inom landet. Detta är

också fullt riktigt så till vida, att dylika transaktioner utan svårighet kunna äga rum därförutan.

Härmed är ej i minsta mån presteradt något försvar för sedlarnas oinlöslighet, som på grund af möjligheten af en felaktig diskontopolitik alltid medför faran af för stor sedelutgifning och därmed depreciation af landets valuta. Det har endast visats, hur orimlig hela den föreställningen är, att någon särskild fond af »penningar», d. v. s. guld, skulle behöfvas för inhemska behof i krig. Möjligen kunde man emellertid vara böjd att i krigsreserven se en garanti för sedlarnas inlöslighet äfven i krig och af detta skäl vilja förorda den, men i så fall från alla synpunkter med orätt. Under gynnsamma förhållanden kan inlösligheten i krig lika väl som i fred upprätthållas äfven därförutan; och under ogynnsamma förhållanden kan, vid de väldiga belopp hvarmed man i krig rör sig, ej den största guldfond erbjuda garanti för inlöslighet, såsom också all erfarenhet visat. Så egendomligt det kan låta, är en sådan extra guldtillgång icke blott, såsom häraf framgår, ingen *förutsättning* för bibehållande af sedlarnas inlöslighet utan rent af, psykologiskt sedt, ett *hinder* för inlösligheten. Fondens tillvaro blir en direkt anledning att göra sedlarna oinlösliga, emedan man ej vill riskera att genom guldutväxling förlora hvad allmänna opinionen uppmuntrats att betrakta som själfva citadellet i den finansiella fästningen. Detta framgår tydligast af det egendomliga och högst tänkvärda faktum, att den enda af de krigförande stormakterna, som i stort sedt lyckats upprätthålla sina sedlars inlöslighet, nämligen England, är den enda som icke lagt upp någon guldfond för krig. Hvad som före detta krig talades om dylika guldfonders lämplighet såsom medel att betala kostnaderna (eller en del af kostnaderna) för den allmänna mobiliseringen och den strategiska uppmarschen, har sålunda blifvit fullständigt vederlagdt; man har helt enkelt icke vågat begagna dem för dylika ändamål och kommer ganska säkert ej att så göra i framtiden heller.

Det torde vara ganska svårt att förneka riktigheten af hvad som nu har sagts; men däraf följer icke, att de många, som tro på guldets betydelse för den inre omsättningen i krig, ha känt sig öfvertygade om felaktigheten af sin egen uppfattning. Det

är nämligen en mycket spridd föreställning, att de utelöpande cirkulationsmedlen få sitt värde genom den guldtäckning för dem, som ligger i centralbanken, och att de skulle sjunka i värde eller kanske ej alls kunna användas, om ej denna täckning hölles uppe på oförändrad nivå. Man menar alltså, att guldet tillgodoser den inre cirkulationen äfven utan att själft cirkulera. Denna föreställning är emellertid felaktig från början till slut. Om man önskar ett erfarenhetsbevis härför, går det an att se på Frankrike; ty ehuru detta land hade världens största guldkassa (omkr $4^1/_5$ milliarder francs eller 3 milliarder kronor), har det fått sitt inre penningväsen ännu mera fullständigt derangeradt än fallet är med någon af de andra stridande stormakterna; så t. ex. utlämnade bankerna där under lång tid endast 5 % af de insatta medel ägarna eljest haft rätt att omedelbart utfå till sista centimen. Sammanhanget kan också ganska lätt förklaras.

Till en början är det omöjligt för vanliga människor att *veta* hur stor guldkassan är; och äfven om man vill skänka tilltro till de för allmänheten okontrollerbara uppgifterna från centralbanker, som publicera dylika, har man i alla händelser ingen som helst ledning för sitt omdöme i afseende på de centralbanker, som inställt sina veckorapporter, såsom den österrikiska och under krigets första del den franska. Utan hinder häraf fortfor och fortfar emellertid allmänheten med allt skäl att ta emot äfven de sistnämnda bankernas sedlar. — Vidare: äfven om guldet finns i banken och man vet att så förhåller sig, ligger däri icke den minsta säkerhet för, att det kommer att finnas kvar vid krigets slut; det kan motsvaras af förbindelser, som förfalla till betalning före den alldeles okända tidpunkt, då sedlarna komma att inlösas. De guldöfverflyttningar, som nu äga rum mellan centralbankerna — till Englands bank från Frankrikes bank och ryska statsbanken, möjligen till tyska riksbanken från den österrikiska o. s. v. — kunna fortfara eller gå tillbaka och göra sålunda den nuvarande guldkassans höjd till ett fullkomligt betydelselöst faktum för allmänheten, som (utom i England) i alla händelser ej får något med af guldet på obegränsad tid framåt. — Slutligen och från principiell synpunkt ojämförligt viktigast: äfven om det skulle uppstå någon »misstro» mot sedlarna, komme de att cirkulera som förut, helt

enkelt därför, att betalningsmedel ej kunna undvaras och inga andra finnas; ja, deras värde i förhållande till varorna kan ej ens *påverkas* af tvifvel om deras framtida inlösning utan endast af deras antal och omloppshastighet i förhållande till antalet transaktioner, som verkställas med sedlar. Det ryktbaraste praktiska beviset på denna sats, den s. k. kvantitetsteorien, erbjuda de gamla oinlösliga österrikiska gulden-sedlarna, som från början motsvarat ett visst belopp i silfver men sedan på grund af sitt begränsade antal i förhållande till den stigande omsättningen fått ett *högre* värde än det silfver på hvilket de nominellt lydde, så att allmänheten rent af skulle ha förlorat genom en inlösning till pari; att dessa sedlars värde måste ha varit alldeles oberoende af täckningen, förefaller sålunda bevisadt äfven på den rena erfarenhetens väg. Om blott en tillbörlig begränsning i sedelcirkulationen iakttages, är guldtäckningen för sedlarna i allo betydelselös i afseende på den inre omsättningen.

Föreställningen att den inhemska sedelcirkulationen kräfver ett fixt mått af guldtäckning är alltså fullständigt ohållbar, såsom borde ha varit klart redan af det faktum, att relationen mellan sedelcirkulation och guldkassa i fredstid företer ofantliga variationer — från öfver 100 % täckning i England till omkr. 60 % täckning i Tyskland och Frankrike samt under 50 % täckning i Holland — utan att detta påverkar sedlarnas användbarhet eller landets kredit. Hur djupt rotad denna vidskepliga tro på ofrånkomligheten af alldeles godtyckligt valda och ofta ändrade lagbestämmelser är, har man ständigt anledning att på nytt förundra sig öfver. Nu senast ha här hos oss Riksdagens revisorer tillåtit sig att stödja ett yrkande på kreditivens placerande i guld med att halfva denna guldfonds öfverlämnande till Riksbanken skulle möjliggöra en dubbelt så stor sedelutgifning i krigstid som fondens belopp (1914 års revisorers berättelse sid 62 f.) — utan hänsyn till att Riksbanken 1914 med ett enkelt penndrag fick sin obetäckta sedelutgifningsrätt fakultativt fördubblad för krigstillfälle och att all ytterligare önskvärd ökning utan hvarje spår af tvifvel kommer att medgifvas (såsom också riksgäldsfullmäktigen Östberg anmärkt till detta förslag, a. st. sid. 363). Förhållandet är också, att samtliga de krigförande länderna — äfven England — i verkligheten

upphäft all laglig begränsning af sedelutgifningsrätten, ehuru delvis under former, som fortfarande vilja ta hänsyn till de missuppfattningar man gjort sitt bästa att inplanta i allmänna föreställningssättet. Så har t. ex. Tyskland formellt hållit fast vid att riksbankssedlarna skola vara till en tredjedel »täckta», men i denna s. k. täckning får nu inräknas ej blott guld utan äfven bankens tillgång på de statliga lånekassornas *sedlar;* d. v. s. staten kan själf genom att låta sina lånekassor bevilja lån sätta centralbanken i stånd att öka sedelutgifningen med lånens tredubbla belopp. Att detta är spegelfäkteri, kan väl ingen bestrida, ty det sätter staten i stånd att fullständigt efter behag utvidga sedelutgifningen, samtidigt med att begränsningen skenbart vidhålles; och det synes vara på tiden att vanföreställningar, som föranleda dylika åtgärder, snarast försvinna. Skall emellertid så vara, att man fortfarande behöfver ockra på människors oförstånd, visar i alla händelser Tysklands exempel, att det kan göras betydligt billigare än med hjälp af en guldkassa.

Det som nu har sagts närmast med tanke på obehöfligheten af en krigsreserv i guld för den inre omsättningen, gäller också om bibehållande af den vanliga guldkassan af hänsyn till samma sak, i sådana fall då växelkursens läge kräfver guldexport, hvarom mera i det följande. Det enda nya moment, som kan anses ha särskild betydelse för frågan om den normala guldkassan, är det ofta framförda påståendet, att guldkassan behöfs för att betrygga sedlarnas framtida inlöslighet. Nyss har redan framhållits, hur liten säkerhet härför den i och för sig bjuder sedelinnehafvarna i ett visst ögonblick; men det är vidare klart, att den ej ens är behöflig för ändamålet. Ty om valutan *icke* deprecierats (d. v. s. sedelstocken icke blifvit för stor), föranleder sedlarnas inlöslighet ingen guldutströmning utöfver den snart återgående, som kan inträffa på grund af oklara föreställningar vid själfva öfvergångstillfället. Om åter sedlarna deprecierats, behöfver guld likväl ej hållas i reserv under hela kriget för att säkerställa öfvergången efter krigets slut; ty då världens guldmarknad åter blifvit fri, kan guld indragas genom hvilka guldvalutor som helst (växlar, skattkammarväxlar, obligationer o. s. v.). Allra orimligast är tanken på guldkassans fastlåsande som garanti för en framtida inlösning

i ett land som Sverige, där guld aldrig under hela dess historia cirkulerat och där äfven skrinläggning af guld sannolikt knappast förekommit; det guld, som här kommer ut i cirkulationen, strömmar hastigare åter till banken än det gått ut därifrån, om banken blott förstår att inge förtroende för inlöslighetens bibehållande.

Betyder detta, att den inre omsättningen öfver hufvud taget icke är i behof af några omsorger i ett krig? Ingalunda; tvärtom kunna få förhållanden mera omedelbart paralysera ett lands näringslif än ett sammanstörtande af det inhemska kreditväsendet, såsom i detta krig kommit till synes i Frankrike. Felet i den vanliga uppfattningen består alltså ingalunda i att man fäst sig för mycket vid den inre omsättningens behof, utan det består i att man trott sig — eller i vissa fall kanske blott låtsats tro sig — tjäna dessa behof genom åtgärder som äro betydelselösa för ändamålet. Ehuru det i någon mån får karaktären af en utvikning, må här som hastigast antydas, hur problemet ligger i afseende på de positiva åtgärderna för det inhemska penningbehofvet.

För den inre omsättningen och det inhemska kreditväsendet behöfs framför allt annat en sak: förtroende. Redan i inledningskapitlet har citerats Bagehots bild: en panik (eller en kris, som det numera brukar heta) är ett slags neuralgi, och enligt medicinens regler får man ej låta den svälta. Detta betyder, utan bildspråk, att man omedelbart måste hejda det misstroende, som uppstår i oroliga tider, genom att omedelbart sörja för tillräckliga betalningsmedel åt hvar och en som är förtjänt af kredit. Hvarje affärsman har skulder lika väl som fordringar; och hur solid hans affär under normala villkor än må vara, kan han bli ohjälpligt ruinerad, om hans egna gäldenärer svika eller han ej får den kredit, som hör till hans affärs normala förutsättningar. Näringslifvet är som ett pärlband; ramla de första pärlorna, kan ingen hindra rörelsen att fortplanta sig hela bandet utefter. Kreditens strypning är därför den stora faran, som aldrig bör få inträffa, men som lätt inträffar i en kris, därför att hvar och en känner sig osäker och då i första hand vill rädda sitt eget skinn, hvilket han försöker genom en åtstramning, som i verkligheten har goda utsikter att ganska snart bringa honom själf i fördärfvet. Från den enskildes synpunkt är detta handlingssätt förklarligt nog,

ty om han ensam handlar på annat sätt, medan alla andra söka rädda det mesta möjliga, undgår han sannolikt ännu mindre sitt öde. Hvad särskildt de privata bankerna beträffar, drabba deras ängslighet och åtstramning af krediten naturligtvis långt flere offer än en enskild affärsmans liknande åtgärd; men äfven denna ängslighet är under gifna förutsättningar ett ofrånkomligt faktum, föranledt af att bankens insättare bli förskräckta och begära att återfå insatta medel. I sådana ögonblick är det emellertid som ett lands *centrala* kreditorganisation pröfvas och får en oändligt mycket större uppgift än den har i normala fall; en riktigt ledd centralbank blir då den oumbärliga brännpunkten för landets hela näringslif, hvilket den mycket sällan är i lugna tider.

Hvad skall då göras? Förklara bristen på förtroende berättigad? Detta var hvad som här och i de flesta andra länder — minst dock i Spanien, Holland och Tyskland — skedde genom moratoriet. Den bekante engelske bankförfattaren Hartley Withers säger (i sin bok War and Lombard Street), att om någon hade frågat en normal City-man i juli månad 1914 hvad som menades med moratorium, skulle man ha fått till svar: »ett stort utdödt, ulligt djur med två stora betar», och att endast ett fåtal mera insiktsfulla skulle förklarat det som »något slags utväg i ekonomiskt efterblifna länder att sudda bort skillnaden mellan mitt och ditt». Åtminstone den senare förklaringens principiella del kan man utan tvekan ge sin anslutning. Moratoriet sade: Edra gäldenärer kunna ej betala sina skulder, därför befrias också Ni från att betala edra egna fordringsägare; och äfven om genom någon oförklarlig slump en eller annan af edra förfallna fordringar verkligen skulle ha betalats, är Ni likväl befriad från att fullgöra edra egna förpliktelser. Ett effektivare sätt att förklara hela folket — och alla folk — insolventa kan svårligen uppdrifvas; och som var att vänta, fanns det en mängd människor, som till det yttersta stretade emot upphäfvandet af det arkadiska tillstånd, hvilket lagligen fritog hvar och en från att betala sina skulder. Det vore underligt, om ej detta genialiskt enkla läkemedel skulle komma att påyrkas hvar gång ett lands näringslif i framtiden får några extraordinära krämpor att laborera med; men för denna gång förebragtes genom det nästan internationellt genomförda moratoriet egentligen blott

ett bevis för det ekonomiska lifvets till det underbara gränsande anpassningsförmåga, hvarmed sannerligen icke har sagts, att det undgått att, sannolikt för lång tid framåt, rubba en vital del af den rättsgrundval, på hvilken allt sundt närigslif bygger.

Hvad som borde ha gjorts för att tillgodose den inre omsättningens behof under kriget var raka motsatsen till hvad som gjordes. I stället för att proklamera det allmänna misstroendet till affärsmännens solvens berättigadt, borde man genom ett kraftigt grepp från början ha gjort slut därpå; och detta var centralbankens uppgift. Den enda extraordinära åtgärd, som möjligen behöfts för detta, var en utvidgning af centralbankens sedelutgifningsrätt. Så snart denna erhållits eller rättare redan dessförinnan, borde banken dels ha meddelat de privata bankerna sin villighet att i fullständigt obegränsad utsträckning till en lämpligen höjd räntefot rediskontera allt godt växelmaterial, de ville erbjuda, och dels ha uttalat sin bestämda förväntan, att privatbankerna å sin sida lämnade kredit åt sina kunder alldeles som vanligt — öfriga kreditformer kunde lämpligen förvandlas till växelkredit för att underlätta rediskonteringen — och äfven utan minsta tvekan tillåta uttag på minst lika facila villkor som vanligt på alla sina inlåningsräkningar (äfven sparkasseräkning), hvartill medel alltid funnes att tillgå i centralbanksedlar. De privata bankerna hade då låtit samma paroll gå vidare till sina kunder; hvarje kreditvärdig person skulle åter ha kännt sig fullt trygg och förtroendet ha spridt sig uppifrån lika hastigt som nu misstroendet. Såsom sagts redan i första kapitlet är det sannolikt, att denna taktik äfven skulle ha befriat från nödtvånget att göra sedlarna oinlösliga, äfven om detta för länder, som icke äro stora internationella kreditförmedlare, knappast utgör den hufvudpunkt, det ibland velat bli i diskussionen. I första kapitlet har också antydts, att denna lära är praktiskt pröfvad och bekräftad i en följd af engelska kriser; af de fyra gånger, Englands bank fått regeringens medgifvande att öfverskrida sin i lag fastställda sedelutgifningsrätt, har blotta medgifvandet tre gånger varit nog att hejda paniken — sedlarna ha ej behöfts, så snart det blef klart att de vid behof kunde fås.[1]

[1] Då meningen ej är att i denna bok gå in på någon detaljerad diskussion af kreditproblemen, skall ej heller närmare undersökas, i hvad mån kriget framkallar behof af några nya, särskilda krigskreditanstalter. Denna fråga kan ej besvaras utan en mycket ingående kännedom om bestående kreditföretags möjligheter att rätt behandla de nya kreditbehof, som ganska säkert uppstå i krig på grund af mobiliseringen och rubbningarna i näringslifvet; men det förefaller sannolikt, att någon motsvarighet till de tyska Darlehenskassen (alldeles frånsedt den kuriösa formen för deras medelanskaffning) skulle komma att behöfvas också i Sverige.

Ej heller skall här närmare beröras det behof af moratorium i ett särskildt land, som framkallas af moratorium och betalningsförbud i andra länder. Det är dock gifvet, att ett utlandsmoratorium härvid är nödvändigt; men det förefaller också böra vara det enda. De moratorier för mobiliserade eller andra af kriget drabbade, som genom domstolarna i ganska stor utsträckning medgifvits äfven i Tyskland, där man undgått det allmänna moratoriet, borde helst utbytas mot vanliga kreditformer i den riktning, som antydts i texten.

Med denna hastiga öfversikt af grunderna för behandlingen af den inre omsättningen i krigstider må frågan om penningbehofvet för inhemska ändamål afslutas. Tankegången kan i sin tillämplighet på det nu närmast föreliggande problemet sammanfattas så: I den mån man i ett krig nöjer sig med att ta i anspråk sitt eget lands tillgångar, är det endast ett som behöfs, nämligen att dessa *tillgångar* — på soldater, krigsmateriel och lifsförnödenheter — äro i stånd att tillgodose såväl krigets egna som den civila befolkningens ofrånkomliga behof. För att tillgångarna fullt skola komma till sin rätt är det nödvändigt, att näringslifvets hela organisation blir den bästa möjliga; och som ett hufvudmoment däri ingår ett efter krigets omständigheter anpassadt kreditväsen. Det är därför oändligt långt ifrån, att kreditproblemen skulle vara betydelselösa för ett krigförande land, som är helt och hållet hänvisadt till sina egna hjälpmedel; hvad som däremot måste kallas betydelselöst, det är den större eller mindre förekomsten i ett dylikt land af ett bytesmedel, som icke behöfs för transaktioner inom landet och som i krig icke heller användes därför — guld.

Guldets värdelöshet

Framställningen har alltså nu sökt visa, i hvad mån och på hvad sätt penningar äro *obehöfliga* för att skaffa ett krigförande land medel att föra kriget och lifnära sin befolkning. Det återstår nu att undersöka den andra frågan, nämligen i hvad mån pen-

ningar eller guld äro *värdelösa* för att skaffa det erforderliga; och härvid står man inför ett nytt problem.

Det är redan klart, att behof af sådana penningar, som icke efter behag kunna skapas, framträder blott i den mån de ekonomiska förbindelserna öfverskrida landets gränser, i den mån *internationella* affärstransaktioner fortfara äfven i krig. Internationellt giltiga betalningsmedel ha betydelse endast för internationella betalningar — saken är enkel och är i proportion till sin enkelhet missförstådd af den stora mängden människor. Då diskussionerna om finansiell krigsberedskap före det nuvarande krigets utbrott hufvudsakligen rört sig om detta problem, kan det vara lämpligt att först betrakta frågan under de förutsättningar hvarifrån diskussionen före den 1 augusti 1914 utgått och därefter se, i hvad mån det nya sättet att föra ekonomiskt krig modifierat resultaten. Hvad det nu först gäller är alltså, hvilka penningebehof som föreligga för ett krigförande land, *om världshandel och världskredit fortgå i hufvudsak obehindrade äfven i krig.*

Internationella betalningsmedel behöfvas ej för att tillförsäkra statsledningen hvad som redan finns inom det egna landet eller det ockuperade området; men de behöfvas för att förvärfva hvad som finns i *andra* länder. Enkelt uttryckt: man måste ha medel att betala ett lands import i krig. Nu är ju import i fred en hufvudfaktor i allt modernt ekonomiskt lif, och läget är så till vida ytterst välbekant. Importens värde för ett enda år öfverstiger för de flesta länder mångdubbelt hela guldkassan i vederbörande lands centralbank — den största handelsnationen Storbritanniens och Irlands årsimport 1913 är t. ex. nära 14 milliarder kronor, mot en guldkassa på omkr. 0,7 milliarder, alltså en tjugondedel däraf — så att äfven om man ville skicka ut allt guld man ägde och sålunda lämna centralbanken fullständigt tömd för framtiden, kunde därmed ej betalas mer än en obetydlig bråkdel af importen. Det får väl också antas vara väl bekant, att betalningen till allra största delen sker på helt annat sätt, genom export, fraktvinster, räntor och utdelningar på utomlands placerade tillgångar m. m., m. m. Att särskilda åtgärder ansetts behöfliga för att just i krigstid skaffa »pengar», d. v. s. i detta fall betalningsmedel till utlandet, beror på den rubbning i förhållandet

mellan import och medlen för dess betalande, som kriget vanligen för med sig. Som visats redan i andra kapitlet, föranleder kriget nämligen alltid en stark nedgång i den vanliga ekonomiska verksamhetens totalresultat, på grund af dels den borttagna arbetskraften, dels produktionens inriktande på militära ändamål, dels den försämrade inre anpassningen; och mot detta står visserligen i allmänhet en minskad konsumtion i detta ords vanliga mening men samtidigt också ofantligt ökade behof för militära ändamål. Allt detta inträder äfven under förutsättning af obehindrad internationell samfärdsel och internationella betalningsförhållanden, men så godt som alla rubbningar häraf öka ytterligare skillnaden genom att öka de nationalekonomiska (eller »världsekonomiska») kostnaderna för utrikeshandeln; t. ex. de höjda fraktkostnaderna verka därhän genom att fördyra importvarorna i ankomstlandet, utan att exportvarorna i afsändningslandet därigenom stiga i pris.[1] Resultatet blir därför i allmänhet för krigförande länder en »ogynnsam betalningsbalans», d. v. s. större skulder än fordringar på utlandet; och detta passivsaldo måste utjämnas. Dylika situationer inträda emellertid litet emellan äfven under fredliga förhållanden för alla länder — för Sverige t. ex. regelbundet på nyåret, då exporten till stor del upphört men importen fortgår — utan att detta vållar några större bekymmer. Man utjämnar nämligen tills vidare balansen genom *upplåning* i utlandet, d. v. s. förvandlar förfallna utländska skulder till icke förfallna. Något annat väntades ej och var ej heller att vänta i ett krig; de flesta af det senaste århundradets krig ha till stor del bekostats genom upplåning i utlandet.

Nu bör det emellertid märkas, att lån endast rent undantagsvis göras i »penningar», d. v. s. guld; de ske nästan alltid i varor. Då Sverige t. ex. af hänsyn till ett förestående järnvägsbygge tar upp ett statslån på den franska marknaden, vore det en meningslöshet att först draga in guldet för att sedan ånyo skicka ut det i betalning för de räler eller andra varor, hvaraf järnvägsbygget

[1] Häremot står å andra sidan den ökade *vinst* fraktfarten medför; men det bör märkas, att en stor del, antagligen den större delen, af de höjda fraktkostnaderna öfver hufvud icke bereder vinst åt landet utan är en ren förlust genom fartygens förlisning, restidens förlängning, liggedagarna, de höjda kolprisen o. s. v.

skapar behof; i stället indrages lånet successivt i form af dessa varor, hvilket om man så vill innebär, att Sverige får varorna på kredit, ehuru visserligen på en lång och mycket betryggande kredit. En sådan utveckling faller sig alltid mycket naturlig också i ett krig; och därför har man förut mycket ofta, om än ej alltid, kunnat finna, hurusom i ett krig en stark extraordinär varuexport mer eller mindre ofrånkomligt leder till »kapitalexport» d. v. s. till beviljande af lån åt det rekvirerande landet. T. o. m. i detta krig, som ej erbjuder tillnärmelsevis sådana exempel härpå som dess många föregångare under senaste århundrade, har samma fenomen framträdt allt starkare med krigets fortgång, särskildt i afseende på världens stora leverantör nu under kriget, Förenta staterna. Bl. a. Sverige fick jämförelsevis tidigt ett mindre lån (för spannmål), och senare ha som bekant de stora hufvudkunderna England och Frankrike fått stora lån för att betala krigsmateriel och lifsmedel — d. v. s. varorna ha erhållits på kredit.

Fortfarande förefaller det alltså som om något behof af guld ej skulle framträda i krig. Det måste också betonas, att t. o. m. för betalningarna till utlandet behofvet däraf i föregående krig har trädt starkt tillbaka för en tillfredsställande *kredit* på världens utländska kapitalmarknader.

Den finansiella krigsberedskapen, under de förutsättningar som rådt under föregående krig, har därför i första rummet måst inriktas på att säkerställa landets utländska kredit. Allt hvad som har kunnat ådagalägga landets förmåga att finna lönande användning för utomlands upplånade medel och följaktligen äfven lätt och utan skymt af osäkerhet fullgöra ingångna förpliktelser har så till vida varit äfven en försvarsåtgärd af största värde, ty det har satt utlandets kapitalister i den rätta stämningen för att äfven i krig väl upptaga landets statslån. Men ensamt har detta icke kunnat verka, ty ett krig kan äfven ekonomiskt alldeles förvandla ett land; och därför äro en effektiv försvarsorganisation och ett framgångsrikt fördt fälttåg likaledes betydligt ägnade att underlätta den upplåning, som i krig af den tidigare typen erfordrats att förse landet med utländska varor.

Detta hindrar emellertid icke, att man, fortfarande under förutsättning af obehindrad internationell omsättning, hade

goda skäl att eftersträfva en särskild finansiell krigsberedskap. Tiden omedelbart efter ett krigsutbrott erbjuder vanligen särskilda svårigheter i afseende på utländska betalningsmedel; ty å ena sidan medför troligen landets öfvergång från freds- till krigsorganisation rubbningar som starkt inverka på produktionen och därmed på exporten, så att behofvet af extraordinära betalningsmedel gör sig starkt kännbart, och å andra sidan är ögonblicket mindre lyckligt för ett utländskt lån, innan ännu långifvarna ha några hållpunkter för att bedöma landets militära utsikter. Att då utan särskilda nya åtgärder kunna disponera internationella betalningsmedel är därför en afgjord fördel.

Hur skulle nu en sådan finansiell krigsberedskap ordnas under förutsättning af fri internationell samfärdsel? Man kunde tänka sig i hufvudsak tre olika lösningar: indragning af guld, portfölj af lätt säljbara eller snart förfallna utländska värdepapper (skattkammarväxlar, affärsväxlar) och slutligen avista tillgodohafvanden i utlandet. Af dessa ansågs före kriget guldet vara att föredraga såsom det säkraste, medan å andra sidan ränteförlusten därigenom blefve störst. Något men ej mycket billigare är ett tillgodohafvande i utlandet — då det måste hållas avista, kunde räntefoten ej blifva hög; i öfrigt ansågs det i viss mån som en bekvämlighet att disponera medel i ett land, hvarifrån importen var stor, eller ett, hvars valutor äfven i krig stode högt i kurs, och man tänkte därför närmast på Förenta staterna såsom den enda kapitalstarka stat, som kunde antagas stå utanför alla politiska konflikter i Europa. Innehaf af utländska värdepapper var till sist den billigaste och bekvämaste åtgärden af alla, då den ej afvek från hvad t. ex. hos oss både Riksbanken och Riksgäldskontoret voro vana att göra oberoende af alla krigsproblem; risken ansågs egentligen bestå i att man kunde komma i krig med det land, hvars papper man innehade, och att försäljningen då kunde erbjuda vissa svårigheter.

Hur har *det nuvarande kriget* modifierat den uppfattning af den finansiella krigsberedskapen, som här skisserats? Denna fråga kan lämpligen delas i två, den första rörande möjligheten af en finansiell krigsberedskap och medlen för dess genomförande, den andra rörande tillvaron af de förutsättningar, som ansågos motivera krafvet på en sådan beredskap.

Man kan då lugnt påstå, att kriget, särskildt så långt den militära makten samt den formella lagstiftningen och rättskipningen i förening kunnat nå, drabbat den internationella kreditorganisationen mycket hårdare, än den finansiella krigsberedskapens förespråkare beräknat.

Först och främst har man haft *betalningsförbuden* gent emot undersåtar i fiendeland. Genom dem blefvo en mängd utländska växlar oanvändbara äfven i neutrala undersåtars händer, därför att någon endossent tillhörde ett fientligt land. Råkade ens eget land, t. ex. Sverige, självt i krig med det betalningsskyldiga landet (t. ex. England eller Tyskland), skulle detta öde ha utsträckts till alla engelska eller tyska värdepapper, som hunnit öfverlåtas på svenska innehafvare; endast genom en ren slump och bakom ryggen på rättskipningen skulle det ha gått för sig att sälja sådana papper öfver neutrala länder. Uppenbarligen kunde de därför omöjligt längre sägas utgöra den likvida kassareserv man behöfde för ett krig. Redan detta uteslöt möjligheten af en i minsta mån betryggande finansiell krigsberedskap i form af utländska värdepapper. Om man i stället haft utländska tillgodohafvanden och råkat i krig med det land där de hållits, skulle de från krigsberedskapssynpunkt likaledes ha varit alldeles förlorade, på hvad sätt man än sökt säkerställa deras disposition i krig. Lagstiftningen mot betalning till fientliga undersåtar har i själfva verket kullkastat en mängd vedertagna föreställningar, särskildt den att enskild egendom i fiendeland är tryggad äfven i krig, medan statsegendom konfiskeras. Skillnaden har antagligen fortfarande betydelse så till vida, att privategendom blott beslagtages för tillfället, medan statsegendom konfiskeras, och det är alltid något; men *från krigsberedskapssynpunkt* är skillnaden ingen, ty såväl den ena som den andra är undandragen ägarens disposition, så länge kriget varar.

Och dock är det tvifvelaktigt, om hela detta afsiktliga sönderbrytande af det internationella kreditväsendet vållat lika stora svårigheter som det rent defensivt tänkta *moratoriet*. Moratoriet var i sina verkningar mycket mera omfattande än betalningsförbuden, emedan det drabbade ej blott fientliga undersåtar utan alla fordringsägare inom och utom landet. Hur hopplöst det in-

för sådana våldsamheter i lagstiftningsväg är att med hjälp af någon förtänksamhet säkerställa den finansiella krigsberedskapen i form af utländska vare sig tillgodohafvanden eller värdepapper, får väl anses tydligt. Stängningen af alla börser, hvilken utgjorde ett nästan nödvändigt komplement till moratoriet och som kanske skulle ha blifvit nödvändig äfven oberoende däraf, försvårade i högsta grad en hastig realisering af värdepapper; men de i och för sig tryggare banktillgodohafvandena blefvo i vissa fall ännu hårdare träffade af moratoriet. De franska bankernas insättare fingo, som redan nämndt, länge nöja sig med att få ut 5 % eller en tjugondel af de medel, som deponerats med rätt till omedelbar utbetalning. Äfven om det amerikanska bankväsendet denna gång stått sig bättre än det franska, inträdde moratorieförhållanden i Förenta staterna i hvarje fall till gagnet; och det finns mycket ringa trygghet för att svenska staten vid utbrottet af ett krig sådant som det nuvarande kan göra sig säker att omedelbart få disponera hela de belopp, som den möjligen kan ha haft innestående hos amerikanska banker i flere år och som årligen kostat betydligt genom den låga räntan de afkastat.

Det är därför knappast någon öfverdrift att påstå, att allt hvad som sagts om lämpligheten af att hålla olika slag af *fordringar* såsom finansiell krigsberedskap har vederlagts af det nuvarande kriget. Åtskilliga åtgärder skulle för Sverige ha varit fördelaktiga denna gång, därför att vi ej kommo med i kriget och därför att Förenta staterna ej heller så gjorde — något som ingalunda varit gifvet hela tiden eller ännu är det — samt därför att det amerikanska bankväsendet stod sig bättre denna gång än i 1907 års kris, hvilket icke heller kunde anses säkert. Men därifrån kan man ej sluta till att dylika åtgärder skola medföra något gagn en annan gång.

Härmed är ingalunda sagdt, att alla de tidigare föreslagna åtgärder, som åsyftat tillgång på förstklassiga utländska fordringar, äro olämpliga — långt därifrån. Den beklagliga brist på särskildt engelska och amerikanska valutor, som varit en af hufvudorsakerna till den våldsamma stegringen i växelkurserna på London och New York under krigets första del, finns det alla skäl att söka få afhjälpt till en annan gång; ty detta vore en fullkomligt

normal åtgärd, som ingenting behöfver kosta och som äfven vid ett stort krig kan komma oss till stor nytta under ganska antagliga förutsättningar.[1] Men någon verklig säkerhet erbjuda de icke; och ännu mindre är detta fallet med utländska avista banktillgodohafvanden, utöfver hvad Riksbanken under alla förhållanden bör hålla, hvilka dessutom medföra åtskillig ränteförlust.

Moratoriet och betalningsförbuden gentemot fientliga undersåtar ha sålunda i högsta grad försvårat den finansiella krigsberedskapen; men det finns verkligen *ett* moment däri, som för vissa länder underlättats genom de ekonomiska krigsåtgärderna, ja, som därigenom för denna gång fullständigt försvunnit såsom problem. Momentet är den sväfvande utländska skulden, särskildt den utländska finansieringen af börsaffärerna, hvarmed vi här i Sverige, om än i aftagande grad, laborerat ända till det sista och som i Tyskland vållade en allvarlig svårighet under Marockokrisen 1911 (»schwarzer Sonnabend»); ett indragande af denna kredit i en allvarlig politisk kris måste leda till svåra rubbningar och kunde t. o. m. tänkas användt som politiskt maktmedel. Moratoriet och betalningsförbuden ha här utgjort en lösning, som är fullt jämförlig med Columbi ägg. Man nästan skäms att ej ha tänkt på en så genialiskt enkel utväg som att ej betala hvad man är skyldig, så mycket mera som otaliga enskilda — dock ej särskildt väl anskrifna — gäldenärer varit banbrytare åt de rättsligt organiserade folkhushållningarna i afseende på denna senaste landvinning. Som det nu är, har man emellertid gjort en högst intressant erfarenhet, som veterligen icke fallit någon människa före kriget in, nämligen att faran vid ett krigsutbrott icke är att ha *skulder* i utlandet utan att ha *fordringar* där. Det land, hvars kreditväsen påverkades ofördelaktigast af sina utländska förbindelser vid krigsutbrottet, var nämligen England, där de s. k. accepthusen i enorm skala accepterat växlar för utländska han-

[1] Det är bekant, hur mycket mera nytta vi nu under kriget haft af de omkr. 30 mill. kr. utländska affärsväxlar Riksgäldskontoret ägde vid krigsutbrottet än af de omkr. 7 1/4 mill kr. i guld som samtidigt funnos där. De förra såldes till Riksbanken och beredde banken betydlig lättnad, ehuru ej så stor som fallet skulle varit, om valutorna varit af annan nationalitet än de voro; Riksgäldskontorets guld har däremot icke veterligen tills dato uträttat något alls.

delshus' räkning och nu voro ur stånd att fullgöra sina förbindelser, då deras utländska gäldenärer icke fullgjorde sina; som följd däraf måste man tillgripa en hel serie af i sig själfva allt annat än lyckliga åtgärder, som bl. a. gjorde staten till garant för snart sagdt alla utländska växlar i landet. Det är för tidigt att yttra sig om verkningarna på framtiden af denna utveckling; att den ej kommer att underlätta erhållande af utländsk kredit i orostider före ett krigsutbrott, synes vara uppenbart; ty dylik kredit har visat sig farlig endast för gifvaren. Häri ligger emellertid också ett starkt bevis för olämpligheten af att bygga sin krigsberedskap på dylika fordringar, som ha goda utsikter att icke honoreras i det afgörande ögonblicket.

Då återstår frågan om *guldet* som form för finansiell krigsberedskap. Har det motsvarat förväntningarna? Därpå kan man lugnt svara nej, och som bevis för detta påstående är det nog att peka på hvad som alltid är mätaren för effektiviteten i det internationella betalningsmaskineriet, nämligen växelkurserna. På grund af normala företeelser, d. v. s. förskjutningar i betalningsbalansen, kunna dessa visserligen fluktuera och göra så ständigt, men blott inom en marginal räknad från parikursen (hvilken bestämmes af relationen mellan guldinnehållet i de olika ländernas mynt), som motsvarar kostnaderna för ränteförlust, frakt och assurans vid transport af guld. Är förskjutningen starkare än som kan förklaras genom dessa kostnader, betyder det, att guldet ej fullgör sin normala funktion som utjämnare i sista hand af de internationella betalningarna. Det är världskunnigt, hur därmed förhåller sig under kriget. Medan de normala fluktuationerna stanna inom gränsen af kanske 1/2 % i hvardera riktningen, har här i Sverige (i skrifvande stund) kursen på riksmark varit 19.5 % under pari, och kursen på rubel varit 38,8 % under pari, medan pundkursen varit uppe i 7,4 % och dollarkursen i 9.4 % öfver pari. Intet af hvad som sagts eller kunnat sägas om faktiska guldsändningar under kriget förmår jäfva det vittnesbörd om det faktiska resultatet, som växelkurserna utgöra; och personer, som eljest med förkärlek vädja till erfarenheten, kunna minst af allt underkänna den i detta fall.

När det gäller att förklara detta guldets misslyckande som in-

ternationellt betalningsmedel, måste man hålla i sär två alldeles skilda orsaker, nämligen dels bristande vilja och dels bristande förmåga hos finansledningen att låta guldet fylla sin normala funktion.

Hvad först *viljan* beträffar, är kanske det mest betecknande uttrycket för situationen ett sådant yttrande som fällts här hos oss, nämligen att guldexport »skulle anses beteckna finansiell svaghet». Det betyder knappast mindre än ett underkännande af all uppgift för guldkassan. Så länge den finns kvar i centralbanken, är den värdelös, såsom vi förut sett; dess enda uppgift är att ligga där och vänta på att komma till användning — och denna uppgift får den ej fullgöra. Kassans betydelse är störst i krigstider, då både export och upplåning äro försvårade och guldet alltså har en särskild uppgift som internationellt betalningsmedel; men just då vill man handla som om ingen guldkassa funnes. Guldet är med andra ord en fetisch, icke något som fullgör en praktisk funktion; eller såsom J. M. Keynes säger i en af sina förut citerade uppsatser (Economic Journal dec. 1914 sid. 622): det skulle vara öfverensstämmande med denna åskådning att gjuta allt landets guld till en hög pelare med centralbankens hufvudkassör som toppfigur; om någon hyste oro för landets ekonomiska soliditet, skulle en blick på pelaren vara nog att lugna åskådaren; men om medlet ej hjälpte, kunde det blott bero på att pelaren ej vore tillräckligt hög. Liksom för att bekräfta denna — som man eljest skulle antagit — betänkligt karikerade skildring framträdde någon månad efter publicerandet af Keynes' uppsats Rysslands främste då lefvande finansman, grefve Witte, med förklaringen att hvad som behöfdes för de ryska finanserna var en *ökad guldkassa* — detta trots att Ryssland redan förut ägde världens näst största guldkassa men alldeles utan hinder häraf sett rubelkursen sjunka mer än något annat lands valuta och, redan då, mista godt en femtedel af sitt värde i förhållande till den rena guldvalutan (pund eller dollars), som byggde på i jämförelse härmed alldeles försvinnande guldkassor, men väl att märka sådana som kunde disponeras.

Utom allt tvifvel är, att vetenskapsmännen måste bekämpa vanföreställningar; och att den bristande viljan till guldexport, då växelkursen är ogynnsam, bygger på en vanföreställning, förefaller uppenbart. Men möjligen kan det äfven anses ligga inom vetenskapens område att — samtidigt med att själfva missuppfattningen bekämpas så kraftigt som man förmår — anvisa medel, hvarigenom oförståndet får så pass oskadliga verkningar som möjligt. I föreliggande fall anknyter sig vidskepelsen så godt som fullständigt till centralbankens guldkassa och knappast i någon högre grad till dess absoluta belopp eller till dess belopp i förhållande till sedelcirkulationen utan till dess *ökning* eller *minskning*. Hvad som fyllt tyska hjärtan med stolthet och tillförsikt är ej att tyska riksbanken har 2 ½ milliarder Mark i guld — ty två af fienderna, Frankrike och Ryssland, ha hvar för sig mycket mera — utan det är att guldkassan *vuxit* med ett större eller mindre antal millioner vecka efter vecka. Å andra sidan har man i Ryssland och Frankrike all möda att bekväma sig till den minskning i guldkassorna, som nödvändigt kräfves för krigets finansiering genom England och Amerika, och att intala sig fortsatt förtroende till sitt lands soliditet, icke emedan guldkassorna efter tappningen blifvit exceptionellt små, ty de äro som sagdt fortfarande de största i världen, utan endast därför att de *minskats*. Det är mycket möjligt, att alla de krigförande länderna småningom skola tvingas inse, att den enda rimliga formen för utjämning af den exceptionellt ogynnsamma betalningsbalansen är guldexport; men denna insikt kommer att vinnas och bära frukt först efter svåra själsstrider.

Det meningslösaste sättet att stärka krigsberedskapen är därför — i finansledningarnas och allmänna meningens nuvarande förmörkelse — att öka centralbankens guldkassa; ty denna, hvars tillstånd hålles allmänt synlig genom rapporter hvarje vecka, blir det sista man kommer sig för att använda för något som helst ändamål. Om så är, att man skall ha guld i reserv för krigstillfälle, bör det därför vara *utanför* centralbanken, och detta ej blott före utan framför allt under kriget. För allmänhetens trygghetskänsla betyder det ej det allra minsta, om centralbanken har 100, 115, 130 eller 150 millioner i guld, och det onödigaste af allt vore att vid krigsutbrottet öka denna kassa genom att dit öfverföra en krigsfond; ty det komme folk blott att i krigets fort-

sättning räkna med den högre siffran som utgångspunkt. Om en guldkassa öfver hufvud taget kan anses lända krigsberedskapen till nytta, måste den hållas för sig; ty endast då har den utsikt att bli använd på det enda sätt, hvarpå den kan tjäna krigsberedskapen, nämligen till att vid behof exporteras. Det beslut, som Riksdagen i år fattat rörande placering af det ena kreditivet i guld, skulle därför möjligen kunna motiveras med att guldet då åtminstone ej låses fast, emedan Riksgäldskontoret, som förvaltar kreditiven, icke publicerar veckorapporter och allmänheten kanske ej heller betraktar dess guldkassa såsom ett rikets palladium; men förutsättningen är i hvarje fall, att guldet ej i krig föres öfver till Riksbanken. Det är ej något nöje att ens till någon del försvara dylika mörka finter till förmån för ett syfte, som borde kunna tillgodoses öppet och oförskräckt; men de äro åtminstone att föredraga framför att syftet ej blir tillgodosedt alls, samtidigt med att man har samma kostnader som om det tillgodosåges.

En helt annan och svårare fråga är emellertid, om öfver hufvud taget det guld, som på detta sätt skulle ligga i reserv för krigstillfälle, verkligen fullgör någon förnuftig uppgift och om det i så fall utgör bästa medlet att fullgöra uppgiften. Närmast leder detta öfver till diskussionens andra moment, nämligen *förmågan* att låta guldet i krig fullgöra sin normala funktion som internationellt betalningsmedel.

Det behöfver väl ej ytterligare understrykas, att om ej förmågan att exportera guld finns, så kan ett land vara ekonomiskt fullständigt lamslaget, äfven om det har guld som räcker upp i himmelen. Detta är fallet vid en fullständigt genomförd blockad. Sådana har man icke sett nämnvärdt till i det nuvarande kriget, men i stället ha alla haf gjorts osäkra genom uppbringningar, minor och undervattensbåtar, och detta ej blott för fiender utan äfven för neutrala. Att detta medfört oanade svårigheter för guldtransporter kan ej bestridas, äfven om man kanske på ett stadium af kriget var böjd att något öfverskatta dessa svårigheter. I början af kriget underlät England förståndigt nog att draga in det guld, som det hade att fordra i Sydafrika och Förenta staterna, i det att Englands bank fick rätt att räkna in i sin guldkassa hvad som deponerades för dess räkning i Kapstaden resp. Ottawa; orsaken var naturligtvis en önskan att undgå transportens faror. Sedermera har man emellertid haft tillfälle att konstatera ganska betydliga guldsändningar, till England från Ryssland, Frankrike och de skandinaviska länderna, till Förenta staterna från England och Frankrike, till Holland, Danmark och Sverige från Tyskland, för att blott nämna några exempel. Äfven om ingen kan säga, att dylikt kan ske tillnärmelsevis med samma lätthet som i fred, förefaller det alldeles tydligt, att den bristande viljan varit ett långt större hinder för guldsändningarna än den bristande förmågan. Under krigets andra kvartal började man dessutom i begränsad utsträckning att tillämpa en metod, hvartill Englands banks nyssnämnda åtgärd vid krigsutbrottet gifvit uppslaget, nämligen att deponera guld för ett annat lands (närmast Englands) räkning antingen hos vederbörande beskickning eller i sin egen (t. ex. Norges) centralbank. Denna utväg är visserligen omöjlig i afseende på länder, som ha någon utsikt att sinsemellan komma i krig, ty guld för fientlig räkning blir ganska säkert beslagtaget med nuvarande krigsekonomiska principer; men i särskilda fall kan åtgärden användas och bidrar därför att öka guldets *förmåga* att fullgöra sin normala funktion.

Emellertid är problemet ingalunda löst därmed; och vid förklaringen häraf stå vi inför det sista viktiga momentet i diskussionen af den finansiella krigsberedskapen.

Hvar och en påminner sig utan tvifvel berättelsen om hur den uthungrade ökenvandraren får syn på en ränsel, som han väntar att finna fylld med dadlar men i djupaste besvikelse kastar ifrån sig, då den i stället innehåller guld och pärlor. Denna historia, som uppbyggt många generationer skolungdom, är ej blott särdeles sedolärande utan innehåller dessutom en god portion nationalekonomi. Den visar nämligen värdelösheten af alla penningar, för hvilka man ej kan få hvad man behöfver, och belyser alltså den senare af de två satser, som uppställts i början af detta kapitel. Guldet får ej värde för ett land ens genom att det kan utföras och blir utfördt, utan genom att man kan *få i utbyte* hvad man nödvändigt måste ha i kriget. Här är det som den finansiella krigsberedskapens stora brist ligger: *varutransporten* är för flere länder mer eller mindre fullständigt omöjliggjord; och då är det

alldeles betydelselöst, hvilka möjligheter guldtransporten har. Alla de krigförande länderna och för öfrigt äfven alla de neutrala lida som vi veta brist på flere eller färre varor, ej därför att de sakna penningar att betala dem med, utan därför att varorna ej kunna fås för penningar.

Det är med andra ord egentligen de kommersiella afspärrningarna som göra den *finansiella* krigsberedskapen, äfven under den osannolika förutsättningen af god vilja och godt förstånd hos finansledningen, till stor del värdelös. Det enda effektiva sättet att säkerställa ett folks materiella existens i krig är då att resolut gå förbi alla de mellaninstanser, som betalningsmedel eller anvisningar på varor utgöra, och direkt slå ned på varorna själfva. Det behöfs en *materiell* eller allmänt *ekonomisk* krigsberedskap långt mer än en finansiell. Också om man måste anse, att guld för 15 mill. kronor i Riksgäldskontoret under vissa förhållanden kan komma till nytta i krig, är det ganska gifvet, att ett lager af i krig särskildt oumbärliga, men ej inom landet producerade *varor* till samma värde är af ojämförligt större betydelse; ty därmed har man redan vid krigsutbrottet inom landet just hvad man behöfver, hvilket man kanske aldrig får, om guld har lagrats i stället. Det kunde därför anses rimligt, om de, som ifra för en guldreserv såsom krigsberedskaps-åtgärd, vore ännu ifrigare för ett direkt tillgodoseende af denna reserv i form af varor. Därmed skall ej vara sagdt, att just de s. k. krediterna böra placeras i varor; ty lagringsfrågan synes böra lösas på andra vägar. Men därmed har man redan lämnat området för den finansiella och kommit öfver på den ekonomiska krigsberedskapen; och detta ämne behandlas i nästa kapitel.

Innan undersökningen af den finansiella krigsberedskapen afslutas, är det emellertid skäl att ägna ytterligare ett par ord åt en invändning, som sannolikt många gjort under läsningen af detta kapitel.

Det är nämligen skenbart ett alldeles orimligt påstående, att penningar ej skulle behöfvas i ett krig, då man ser krigsbudgeternas oerhörda ansvällning och samtidigt milliardlånen, hvilkas

storlek aldrig haft sitt motstycke i historien. Men vill man göra sig besvär att tänka efter, bör det ej vara svårt att inse, huruledes dessa penningsummor, för att kunna tjäna krigets eller civilbefolkningens ändamål, måste motsvaras af varor och att dessa varor måste komma antingen från det egna landet eller från utlandet. I den mån varor ej finnas tillgängliga inom landet men kunna fås från andra länder, har guldet en obestridlig uppgift. Men i den mån varorna finnas eller framställas inom landet, är det endast ett så att säga finanstekniskt problem, i hvilken form statens ledning vill sätta sig i besittning af dem — ett problem, hvars lösning visserligen i många hänseenden återverkar på näringslifvets hela karaktär men däremot intet förmår gentemot bristen på vissa varor inom landet. De väldiga tyska krigslånen ha sålunda visserligen en stor betydelse dels såsom uttryck för det tyska folkets enastående förtroende till sin politiska ledning, dels också som *form* för att ställa landets disponibla varuförråd och varuproduktion till riksledningens förfogande; men utöfver hvad dessa två faktorer innebära, hvilket är särdeles mycket, visa de intet om Tysklands förmåga att hålla ut. Man kan sålunda tänka sig en afspärrad krigförande makt i stånd att upptaga hur enorma inhemska lån som helst, utan att därigenom bli i stånd att fullfölja kriget en enda dag längre, af det skäl, att de materiella värden, som motsvara lånebeloppen, icke äro i skick att kunna omedelbart konsumeras eller användas för krigets ändamål. Här liksom öfver allt annorstädes gäller det alltså att se bakom penningarna till det penningarna representera.

Den närmare diskussionen af finansieringsproblemet tillhör sjätte kapitlet, men kärnpunkten har här föregripits för att sammanhanget med den föregående framställningen skulle bli klart.

FEMTE KAPITLET

Ekonomisk krigsberedskap — varuförråd och handelspolitik

Hvad som ekonomiskt sedt skiljer det nuvarande världskriget från dess föregångare under senaste sekel har redan sagts så många gånger i det föregående, att det nu borde kunna anses klart. Men slutsatserna därur kunna ännu ej sägas vara utdebatterade. Det faktum, att kriget nu liksom under kontinentalsystemets dagar föres direkt emot fiendens ekonomiska organisation, mot det internationella kreditväsendet och framför allt emot den internationella handeln, medför: a) att ekonomisk krigsberedskap, om den skall göra nytta, måste vara främst materiell, ej finansiell, b) att denna beredskap har fått en långt större betydelse än förut och c) att den i ett stort krig har betydelse ej blott för krigförande utan äfven i hög grad för neutrala stater.

Den första af dessa satser framgår som omedelbar följd af hvad som förut sagts, och den tredje känna vi af egen beklaglig erfarenhet; men i afseende på den andra af satserna må ytterligare framhållas, hur annorlunda sakerna te sig än man väntat före det nuvarande kriget. Som folkrättsligt giltig afspärrningsåtgärd har alltid den effektiva blockaden varit erkänd; men en sådan skulle ha varit utan stor betydelse för t. ex. Sverige, ty för att leda till vårt fullständiga afspärrande skulle en blockad förutsätta krig med på en gång Nordsjöns och Östersjöns herrar samt därjämte antingen krig med Norge eller samtidig blockad äfven af detta land — alltså för nuvarande och öfverskådlig framtida europeisk politik en mycket osannolik situation. Erfarenheten från det nuvarande

kriget har emellertid visat, hur pass fullständig en afspärrning kan bli utan all blockad, då man blott sätter sig öfver all s. k. folkrätt, och hur oerhördt denna afspärrning kan försvåra tillförseln äfven för neutrala länder. Efter detta står den ekonomiska eller materiella krigsberedskapen såsom en under mycket antagliga förutsättningar jämnbördig åtgärd vid sidan af den militära beredskapen; ty utan de förutsättningar, som den ekonomiska beredskapen erbjuder för det militära försvaret själft samt för civilbefolkningens underhåll, kan ett land vara försvarslöst äfven med de bästa militära försvarsanstalter. Det är sannt, att detta ekonomiska försvar i flere eller färre punkter kan komma att visa sig obehöfligt eller felriktadt; men detsamma gäller om all beredelse för en oviss framtid, äfven om vissa militära försvarsanstalter, utan att någon omdömesgill människa *däri* kan finna något skäl emot skyddsåtgärderna. Särskildt i betraktande af neutrala staters lidanden, då de sakna ekonomisk krigsberedskap, borde man kunna förutsätta, att en sådan beredskap skulle finna nåd t. o. m. inför en försvarsnihilists ögon; ty äfven han erkänner väl folkets behof af föda och kläder i ett världskrig, hvad han än må anse om dess behof af ett fädernesland.

Det vore naturligt, om denna fundamentalt ändrade situation hade föranledt stora förändringar i människors uppfattning också rörande *handelspolitiken*. Den gamla striden mellan protektionism och frihandel har nämligen, i den mån den haft vetenskapligt underlag, gällt frågan, huruvida ett lands totala produktionsresultat eller nationalinkomst i längden vinner mera på tullskydd eller på motsatsen. Såsom redan har framhållits i inledningskapitlet, innebära de nya erfarenheter, kriget bragt, ingen ändring i vetenskapens resultat på detta område men kunna likväl tänkas föranleda helt nya slutsatser beträffande hvilken handelspolitik som bör föras. Med andra ord: äfven om man anser protektionismen på förhand dömd såsom stadigvarande ekonomisk regim, i den mån det gäller att nå bästa möjliga värderesultat, kan det likväl tänkas, att man måste anse tullskydd vara nödvändigt på grund af dess förmåga att skapa skydd i bokstaflig mening — att betrygga folkets uppehälle under ett krig. De nationalekonomiska kostnader, frihandlaren måste anse tullskyddet

medföra, bli under förutsättning af riktigheten i denna tankegång intet skäl emot dess införande, eftersom man får valuta för dem i form af ökad trygghet. De bli med ett ord försvarskostnader.

Tankegången ligger som sagdt så nära till hands, att tullskyddets många förutvarande anhängare hos oss och kanske ännu mer i de krigförande länderna helt naturligt betrakta det nuvarande krigets erfarenheter som en bekräftelse på gagnet af den nuvarande kontinentala handelspolitiken, möjligen med den reservation, att de anse en ytterligare utveckling däraf behöflig; och det vore ej underligt, om denna uppfattning nu under kriget vunnit anhängare äfven från de principiella frihandlarnes redan förut ganska begränsade kretsar. Den brist på genomtänkta tankegångar, som utmärker det mesta af den nutida offentliga diskussionen i ekonomiska ting, firar emellertid alldeles särskilda triumfer i afseende på handelspolitiken; och det är därför all anledning att undersöka, om sammanhanget verkligen är så enkelt som det gärna framställes.

1.

Uppgiftens förutsättningar

Hvad kriget visat, är betydelsen af *ekonomisk självtillräcklighet*, alltså tillräckliga förråd af nödiga varor inom landet; men ordet själftillräcklighet får särskildt i två hänseenden tas i strängt begränsad mening, såsom den följande framställningen skall visa.

Först och främst måste man akta sig för uppfattningen, att ekonomisk själftillräcklighet kan vinnas endast genom så stor inhemsk *produktion*, att den täcker landets behof. Det är icke fallet; allt hvad som behöfs, är att varukvantiteten är tillgänglig inom landet, och detta kan vinnas också på annan väg än den inhemska produktionens. Denna andra väg heter uppläggande af *förråd*, och om dess förmåga att åtminstone i många fall tillgodose behofvet kan knappast råda någon tvekan. Frågan blir enkel nog, hvilkendera vägen — förrådsbildning eller produktion — som bäst och billigast leder till målet. I självfva verket är det lätt att peka på fall, då en inhemsk produktion i tillräcklig skala är fullständigt otänkbar och då alltså en prohibitiv handelspolitik utgör en meningslöshet. Sverige kan här tjäna som ett särdeles godt exempel. Ett af våra viktigaste behof, som ej nu kan täckas med inhemsk produktion, är bränslebehofvet; men ingen människa med sitt förnuft i behåll lärer vilja påyrka en tull på stenkol af sådan höjd, att antingen den inhemska kolbrytningen blefve sextondubblad eller torfupptagningen drefves därhän, att den kunde ersätta alla våra utländska kol. Just därför, att orimligheten af en sådan tanke väl får antagas ligga i öppen dag, är det skäl att fästa uppmärksamheten därpå; ty det visar, att vi helt enkelt ej kunna tänka på att ordna vår produktion öfver hela linjen så, att den gör oss oberoende af andra länders produkter. Andra likartade exempel utgöra oumbärliga mineralier eller metaller (koppar, bly tenn, o. s. v.) och i något mindre grad textilindustriens råvaror, såsom bomull och jute. En annan af textilindustriens råvaror, nämligen ull, är också mycket lärorik; ty ehuru en fårafvel, som gåfve oss tillräckligt däraf, alldeles icke vore någon omöjlighet, skulle antagligen ytterst få vilja tillstyrka en dylik omläggning af vårt jordbruk. Bildandet af förråd af utländska varor måste därför nödvändigt förblifva åtminstone ett komplement till en på själftillräcklighet inriktad handelspolitik.

I ekonomiska ting äro snart sagdt alla slag af missuppfattningar möjliga; och det må därför tilläggas, att det nu sagda verkligen icke åsyftar att afråda från ett bättre tillgodogörande af våra egna tillgångar. En ökning af exempelvis vår brödsädesproduktion genom förbättrade metoder skulle man under alla förhållanden hälsa med glädje, t. o. m. om detta nya behof af själftillräcklighet aldrig uppstått, och gifvetvis ännu mera, då det nu faktiskt föreligger. På samma sätt är det mycket önskvärdt, att de stora kraft-, ljus- och bränsletillgångar, som vi ha i landet och som med fördel kunna begagnas, också få disponeras och bli disponerade. I alla dylika fall skulle vi kunna täcka en större del af vårt behof inom landet *utan* ökad nationalekonomisk uppoffring eller t. o. m. med nationalekonomisk vinst. Hvad det nyss sagda åsyftade att varna för var däremot ett sådant språng i tankegången, som utan vidare utsträckte satsen om behofvet af inhemsk produktion till sådana fall, då denna produktion *icke* kunde företagas utan nationalekonomisk uppoffring.

Fasthåller man då det nyss gifna exemplet rörande vårt bränsle-

behof, är det tydligt, att fall finnas, då ett visst behof långt fördelaktigare tillgodoses genom bildande af varumagasin än genom framdrifvande af en nationalekonomiskt förlustbringande inhemsk produktion af varan. I själfva verket ligger det ingalunda utom möjligheternas område att genom en kalkyl fastställa hvilkendera vägen, som lönar sig bäst eller, kanske bättre uttryckt, kostar minst.

Kostnaden för hållande af förråd bör ej vara alltför svår att beräkna. Någon siffermässig kalkyl skall ej här försökas; men det är utan vidare tydligt, att kostnaden i hufvudsak är en ren räntekostnad, nämligen för lagret och lagerlokalen. Utöfver denna kan man visserligen väl tänka sig, att den omsättning af förrådet genom försäljningar och nyinköp, som i viss mån kommer att behöfvas, i ogynnsamt fall kommer att medföra förluster; men å andra sidan kan verksamheten under en affärsmässig ledning också tänkas blifva vinstgifvande på denna punkt, och i hvarje fall är en sträng begränsning i risken ingen omöjlighet. Slutligen tillkomma vissa administrationskostnader, som dock i förhållande till de belopp, hvarom det rör sig, måste anses som obetydligheter.

Ser man nu på jämförelsens andra sida, nämligen den nationalekonomiska kostnaden för en genom tullskydd skapad, oekonomisk produktion, så består denna utgift i skillnaden mellan den summa, till hvilken varan kunnat importeras, och den summa, som den kostar att framställa. Man kan här ånyo peka på stenkolen som det ytterliga exemplet. Utöfver denna klara, nationalekonomiska förlust märkes emellertid ytterligare något, som måste anses såsom åtminstone en olägenhet, nämligen den af tullen skapade prisstegringen äfven på den del af produktionen, som kunnat bestå utan tullskydd, hvilket framför allt är af betydelse inom jordbruket på grund af stegrad jordränta öfver hela linjen.

Utan tvifvel finnas fall, då dessa kostnader för en ny produktionsgren eller utvidgning af en redan befintlig äro lägre än magasinskostnaderna; och då kan det ej råda något tvifvel om att tullskydd är att föredraga. Men man torde utan tvekan kunna påstå, att dylika fall komma att blifva få, att med andra ord ett tullskydd, som ej öfverstiger magasineringskostnaderna, sällan

räcker till för att skapa en industri. Antag, att vi, frånsedt möjligen redan existerande, icke tullskyddad produktion, årligen behöfva en viss vara till en kvantitet, som vid import kostar 10 mill. kr. Hålla vi då ett förråd af denna omfattning och antaga, att lagerbyggnaden kostar t. ex. 2 mill. kr., kommer, vid 5 % räntefot och under förutsättning att öfriga magasinskostnader gå till 1 % af lagrets värde, varan att kosta 10,700,000 kr. om året. Till detta pris bör alltså varan kunna framställas inom landet, d. v. s. ett tullskydd af 7 % måste vara tillräckligt, om ej magasinering skall vara att föredraga; och då tillkommer likväl vid tullskyddad produktion inom landet den betydande olägenheten af prisförhöjning äfven på den förutvarande produktionen, om en sådan funnits.

Sannolikt blir det alltså icke särdeles många fall, då en existerande tull kan försvaras eller förslaget om en ny tull bindande kan motiveras med behofvet af själftillräcklighet från krigsberedskaps-synpunkt. Men då så verkligen är fallet, bör man uppenbarligen icke tveka att handla därefter.

Möjligen skulle man vilja invända, att en inhemsk produktion bereder trygghet för tillgång hur lång tid framåt som helst, förråd däremot en begränsad tid. Men detta måste nog sägas vara en dubbel missuppfattning. För det första är det svårare att rent lokalt flytta den inhemska produktionen än att flytta förråden; och tillgången kan därför genom krigets öden bringas mera ofrånkomligt i fara under den förra förutsättningen än under den senare. Man vet väl, hvilka svårigheter Frankrike haft att kämpa med, genom att dess ojämförligt viktigaste industridistrikt, framför allt för järn- och textilindustrierna, fallit i fiendens händer; och det är lätt att föreställa sig, hur vår egen behofstäckning skulle försvåras i afseende på brödsäd genom en invasion i Skåne och i afseende på hydroelektrisk energi (närmast för järnvägarna) genom en invasion i Norrbotten. För det andra och kanske ännu viktigare, bereda förråd, som räcka t. ex. öfver det första krigsåret, rådrum att *upptaga* en inhemsk produktion, för hvilken tekniska förutsättningar finnas, äfven om den ej existerat under fredliga tider, därför att den då saknat existensberättigande. Framställningen i tredje kapitlet här ofvan har visat, med hvilken oanad

lätthet produktionens omläggning gått för sig; och tydligen är det då blott tid man behöfver för att genomföra den.

I hvilken utsträckning magasinering låter sig företagas på rimliga villkor, kan man af naturliga skäl icke säkert säga i närvarande stund; men frågans praktiska utförande skall belysas något närmare i afd. 2. För Sverige är emellertid exempelvis hållande af ett års kolbehof sannolikt en nödvändighet, som helt enkelt måste tillgodoses; och om detta kan gå, bör det ej vara omöjligt att ordna äfven de öfriga oumbärliga varornas lagring. Därmed skall ej vara sagdt, att exempelvis England skulle vara i stånd att ständigt hålla lagrade fyra femtedelar af sitt årliga brödsädesbehof, omkring 60 millioner deciton hvete; detta låter åtminstone som föga mindre än en omöjlighet, och i ännu högre grad är detta kanske fallet med de $44\frac{1}{2}$ % af köttbehofvet (omkr. $7\frac{1}{2}$ mill. deciton), 53 % af smörbehofvet och större eller mindre mängder af annat, som årligen importeras till de brittiska öarna.[1] Men man kan lugnt påstå — och detta, som nästan alltid förbises, är frågans kärnpunkt — att en många gånger större omöjlighet än någondera af dessa åtgärder eller båda tillsammantagna vore det för England att själft producera hela sitt lifsmedelsbehof, därest det ej ville nedbringa sin befolkning till hälften eller mindre; ty kostnaderna för framställning af lifsmedlen eller, hvilket är samma sak, den mängd industrier, som måste nedläggas för att skaffa det sålunda etablerade, med oerhörda kostnader producerade jordbruket erforderlig mängd kapital och arbetskraft, skulle omöjliggöra en folktäthet på något sätt jämförlig med den nuvarande engelska. Och hvad som här gäller ytterlighetsfallet England, har i svagare grad tillämplighet på *nästan alla* västeuropeiska länder, icke minst Tyskland och Sverige.[2] Sve-

[1] Procenttalen efter Royal Commission on Supply of Food and Raw Material in Time of War, Report sid. 5 f. [Cd. 2643; 1905]; de äro medeltal för åren 1898—1902.

[2] Efterföljande beräkningar för Tyskland grunda sig på dess officiella statistik (Statistisches Handbuch och Statistisches Jahrbuch) samt i någon mån på det förut citerade, bekanta arbetet Die deutsche Volksernährung und der englische Aushungerungsplan. I Tyskland ha hithörande frågor gifvetvis debatterats outtröttligt; se t. ex. en uppsats af G. Fröhlich i Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung 1912: Deutsche Volksernährung im Kriege.

rige skall behandlas något utförligare längre fram, men här må de tyska förhållandena påpekas.

Tyskland beräknas, trots ett agrarskydd, som knappast rimligtvis kan höjas ytterligare, under åren närmast före kriget ha haft en öfverskottsimport af samtliga lifsmedel uppgående till nära en fjärdedel af behofvet, efter kalorivärde beräknadt. Det har sett sitt importbehof (d. v. s. sin nettoimport) af hvete stiga från en obetydlighet vid tiden för agrarprotektionismens införande (något öfver 3 mill. deciton 1879 och knappt $\frac{1}{2}$ mill. deciton 1880) till omkr. $17\frac{3}{4}$ mill. deciton, eller omkr. 26 % af totalbehofvet, hvart och ett af de två senaste åren. Visserligen är detta, från själftillräcklighetssynpunkt ofördelaktiga resultat delvis själft en *följd* af agrarskyddet, i det att en af den tyska agrarpolitikens åtgärder, nämligen exportpremien (Einfuhrschein eller utförselbevis), framkallat en stor export af råg, som onödigtvis ökat beroendet af *både* import och export.[1] Räknas all brödsäd under ett, är nämligen det totala importbehofvet under ett gynnsamt år (1913) endast omkr. $5\frac{1}{2}$ % af totalbehofvet. Man kunde då utan tvifvel tänka sig ett agrarskydd som, utan att premiera exporten så som det tyska gör, skapade ett tillstånd, hvilket närmade sig själftillräcklighet. Men då bör märkas, att Tysklands utveckling icke lämnar något stöd för uppfattningen att något sådant skulle kunna åstadkommas. Tyskland har nämligen köpt sin jämförelsevis tillräckliga inhemska produktion af brödsäd med ett desto större beroende af import i afseende på andra jordbruksprodukter. Så t. ex. är den årliga kornimporten öfver 30 mill. deciton netto, icke långt ifrån hälften (47 %) af totalbehofvet; af fodermedel beräknades importen för ett par år sedan till 40 % af behofvet;[2] af kreatur (hästar, nötkreatur och svin) har importöfverskottet stigit från $12\frac{1}{2}$ mill. Mark 1880 till 221 mill. Mark 1913, af kött och fläsk från 16 mill. Mark till 58 mill. Mark o. s. v.

För flertalet västeuropeiska länder är det för närvarande ett hopplöst företag att söka med hjälp af ett agrartullskydd, som

[1] I siffrorna här ofvan ingår äfven mjöl, omräknadt till omalen vara genom tillägg af en tredjedel. Afdrag för utsäde har naturligtvis ej gjorts vid procentberäkningen.

[2] Fröhlich, a. st., sid. 589.

rimligtvis kan bäras af det öfriga näringslifvet, skapa tillräcklig produktion i fredstid af alla lifsmedel inom landet. För alla dessa länder gäller i denna stund liksom för England, fastän i mindre grad, att deras nuvarande befolkning icke skulle kunna lifnära sig vid sin nuvarande fredsstandard, om den helt och hållet vore hänvisad till afkastningen af det egna landets jord.

Af det faktum, att en tillräcklig inhemsk lifsmedelsproduktion svårligen kan tänkas under nuvarande förhållanden och att en däråt syftande handelspolitik alltså är en orimlighet, följer emellertid icke utan vidare, att det nuvarande agrarskyddet kan afskaffas utan skada för krigsberedskapen. Just därför att magasineringen otvifvelaktigt har sina gränser, fastän vi ännu ej fullt känna dem, kan det tänkas vara farligt att göra sig *mera* beroende däraf än man med nuvarande agrartullskydd måste göra nu och i framtiden vid en stegring i nationalinkomsten, som ökar lifsmedelsbehofvet i starkare tempo än jordbruket förmår följa med.

Några moment göra visserligen en sänkning i agrarskyddet från krigsberedskapens synpunkt mindre farlig i Sverige än annorstädes. Vi ha nämligen öfverflöd på alla lätt förstörbara lifsmedel, för hvilka magasinering skulle stöta på nästan oöfvervinneliga svårigheter; vårt produktionsunderskott af lifsmedel inskränker sig i hufvudsak till en enda, lätt magasinerad vara — spannmål. Att ha just denna produkt företrädesvis skyddad genom tullar, är då icke utan vidare rimligt.

Därtill kommer en annan synpunkt. Det nuvarande agrarskyddet kommer ej jordbrukarne till godo tillnärmelsevis i den utsträckning, som det skulle göra, om industriskyddet vore lägre, mera begränsadt eller alldeles borta. Detta gäller direkt eller indirekt nästan alla industritullar, men särskildt påtagligt framträder det i afseende på dels järn- och maskintullar, dels textiltullar. En revision af industritullarna skulle därför i och för sig verka som en stark premie på jordbruksdriften; och om man ansåge det nuvarande agrarskyddet realiter tillräckligt — d. v. s. de spannmålsförråd möjliga att praktiskt ordna, som behöfvas under denna förutsättning — skulle agrarskyddet kunna formellt sänkas, om jordbrukets kostnader samtidigt eller dessförinnan sänkts genom minskning i industritullarna. Då detta just från krigsberedskapens

synpunkt är mycket önskvärdt, såsom närmare skall visas i det följande, är det ej uteslutet, att man skulle kunna sänka också agrarskyddet.

Man kan dock ej komma ifrån, att just krigets erfarenheter ha gifvit agrarskyddet något berättigande, som det ej därförutan haft, och att en sänkning i det nuvarande *effektiva* tullskyddet för brödsäd vore betänklig. Dessa nya erfarenheter synas peka i riktning af den lösningen, som synes kunna stödjas äfven med andra goda skäl, att en tullreform i vårt land bör utgå från industritullarna och icke från de egentliga agrartullarna.[1]

Därmed kommer man till frågan om *industritullarnas* lämplighet från krigsberedskapens synpunkt. Denna fråga torde korteligen kunna besvaras så: enstaka tullsatser ha berättigande från beredskaps-synpunkt, om magasinering icke kan äga rum eller om den ställer sig dyrare; men det stora flertalet är alldeles meningslöst eller direkt skadligt för det nu ifrågavarande ändamålet.

Det måste nämligen märkas, att ordet själftillräcklighet beträffande krigsberedskapen har tagits och måste tagas i en långt mera begränsad betydelse än det haft i tullstriderna; och detta är den andra begränsning af uttrycket som man måste observera. Det ideal, som den nuvarande protektionistiska handelspolitiken inriktar sig på, är själftillräcklighet i betydelsen egen produktion af det mesta möjliga af hvad folket öfver hufvud under normala

[1] Hvad som nu sagts om agrartullar liksom om tullar i allmänhet, gäller uppenbarligen endast normala åtgärder, d. v. s. sådana som föranleda en viss riktning af landets produktion. Alldeles oberoende häraf är frågan om tillfälligt införande eller afskaffande af tullar eller förbud i abnorma lägen, särskildt under själfva kriget; och skälet är, att dylika åtgärder ej nämnvärdt inverka på produktionens riktning under normala förhållanden. Frågan faller utanför ramen af denna uppsats och beröres här endast för att bereda tillfälle att understryka orimligheten af allmänna handelspolitiska slutsatser i någon riktning ur dylika tillfällighetsåtgärder Hvad särskildt beträffar den nu gällande tillfälliga tullfriheten på spannmål, skulle man tycka, att dess lämplighet borde varit gifven på förhand; då alla äflas om att få ned de af naturliga skäl starkt uppdrifna spannmålspriserna, kan man ej tänka på att behålla ett tullskydd, hvars syfte just är prisstegring. Men däremot är denna suspension utan betydelse för frågan om en normal spannmålstull.

förhållanden konsumerar. Detta har emellertid intet som helst med krigsberedskapen att göra; denna kräfver tillräcklig tillgång endast af hvad *folket ej kan undvara*. Ej nog med att under ett krig konsumtionen af öfverflödsvaror nödvändigt måste gå ned i hög grad; det är också, nationalekonomiskt sedt, högst önskvärdt, att den så gör i största möjliga utsträckning, ty den starka förbrukningen för krigsändamål gör all umbärlig konsumtion betänklig. Under sådana förhållanden är det emellertid uppenbarligen mycket bättre att icke producera dessa under kriget öfverflödiga varor och att i fredstid hämta dem från utlandet; man undgår då en stor del af de anpassningssvårigheter, som eljest följa af ändringen i konsumtionens riktning.

Från denna synpunkt är emellertid en tulltariff af den moderna tyska och svenska typen den olämpligast möjliga. Den splittrar sönder skyddet på en oräknelig mängd varor och skapar därigenom den mest mångsidiga produktion, medan det från krigsberedskapens synpunkt tvärtom skulle behöfvas en fullt tillräcklig och samlad produktion af ett fåtal varor i ett fåtal kvaliteter. Detta motverkas af en tulltaxa på 1,325 rubriker. Tag t. ex. grupp VIII i den svenska tulltaxan, »Spånadsämnen ur djur- och växtriket samt däraf framställda varor». För krigsberedskapen äro de textilvaror, som erfordras, kanske ett femtiotal: några få kvaliteter groft kläde och ylle, enklare bomullsvaror och andra ämnen för underkläder, hattar, grofva väfnader för mattor o. d., säckväf, tågvirke och vissa andra. Tulltaxan upptar emellertid härunder nästan jämnt trehundra rubriker, hvar och en bestående af flere varuslag och med få undantag tullbelagda. I den labyrint, som en modern tulltaxa utgör, kan en icke-tullman aldrig vara säker att finna sig till rätta; men det kan vara nog att åberopa ett yttrande af en tulltekniskt sakkunnig, byråassistenten K. G. Wetterlund, af det innehåll, att »den nya tulltaxan innebär ett ökadt skydd för den inhemska industrien ej blott genom de direkta tullförhöjningarna, utan i ett högst afsevärdt antal fall genom den omständighet och tidspillan, som kommer att uppstå vid importen».[1] Den ytterligt specificerade protektionism, som

[1] Om tull- och handelstraktatfrågor (Sveriges Industriförbunds Småskrifter n:r 5. Sthlm 1911), sid. 23.

har ledt till detta, är typen för ett tullskydd, sådant att det icke gagnar krigsberedskapen.

Krigsberedskaps-synpunkten kräfver alltså en fullständig omstöpning af vår tulltaxa. Att genom tullskydd gynna all produktion på en gång är alldeles analogt med Münchhausens sätt att rädda sig ur kärret genom att dra upp sig i sin egen hårpiska. Det skydd en näring får betalas af dess afnämare i form af ett högre pris, och allas skydd betalas af alla.[1] Med andra ord: hvarje särskildt tullskydd minskas i verkligheten genom tillvaron af de öfriga; man ger med ena handen och tar med den andra. Det kan därför ej vara något tvifvel om, att det oändligt sönder-splittrade skyddet i högsta grad minskar det understöd, som skulle tillkomma just *de* produktionsarter, som ha betydelse från krigsberedskapens synpunkt. Detta har redan påpekats i afseende på jordbruket, men gäller i kanske ännu högre grad industrien; ty industriskyddet är åtminstone i många fall högst på de dyrbaraste varorna och kvaliteterna, medan krigsberedskapen vanligen kräfver enkla och grofva produkter. Säkerligen flere hundra industritullar borde alltså strykas; därigenom skulle de återstående tullarnas skyddsförmåga och följaktligen äfven krigsberedskapen stärkas.

Alltså — för att i ett par ord sammanfatta den i det föregående framställda tankegången: självtillräckligheten innebär en för de nödvändigaste behofvens täckande erforderlig varukvantitet inom landet, men innebär för det första icke nödvändigt, att denna kvantitet skall vara framställd inom landet, och motverkas för det andra direkt af en genom tullskydd uppammad produktion af

[1] Utan att här rulla upp handelspolitikens hela teori må blott varnas för *den* slutsatsen ur det sagda, att tullarna i några praktiskt förekommande fall skulle vara utan inverkan på näringslifvet. Det finns nämligen alltid stora näringsgrenar, som ej äro tullskyddade eller ej kunna draga någon nytta af tullen (flertalet exportindustrier); och de ge alltså mycket, men få intet igen. Därigenom fördyras deras produktion, och de trängas tillbaka eller hållas tillbaka, ehuru nationalekonomiskt lönande; i stället uppstå genom tullskyddet nya näringsgrenar, som icke nationalekonomiskt löna sig, eller utvidgas befintliga utöfver den gräns, intill hvilken de äro nationalekonomiskt lönande. Detta välbekanta resonemang visar alltså, att landet genom tullskyddet får igen *mindre* än det betalar; resten går åt genom att produktionsriktningen gjorts oekonomisk.

hvad som icke är oundgängligen nödvändigt i krigstid. Långt ifrån att utgöra något stöd för det nuvarande handelspolitiska systemet kräfver krigsberedskapen alltså dels i första rummet åtgärder af ett helt annat slag (varuförråd), dels i andra rummet en verklig omstöpning af det nu rådande s. k. solidaritetssystemet till ett system med tullskydd för ett begränsadt antal oumbärliga varor.

Hittills har uppmärksamheten uteslutande ägnats importen, och detta icke blott här ofvan, utan äfven i den offentliga diskussionen. Ingen, som vill ägna problemet ett ögonblicks eftertanke, kan emellertid förbise, att en på själftillräcklighet i vidsträckt mening inriktad handelspolitik verkar hämmande på exporten. Det kapital och de arbetare, som användas för att öka produktionen af hvad vi själfva behöfva, måste, om ej produktivkrafternas afkastningsförmåga samtidigt ökas, tagas från sådana håll inom landet, där man producerar hvad andra länder behöfva. Att förneka detta är att förneka identitetsprincipen. Saken försiggår också mycket naturligt på det sättet, att de för export afsedda varorna, just därför att de icke afsättas inom landet, äro ur stånd att draga nytta af den genom tullskyddet skapade prisförhöjningen, samtidigt med att de oafkortadt bära sin del af tullskyddet på andra varor. Följaktligen få de visserligen sina egna produktionskostnader vederbörligen ökade, men ej samtidigt sina försäljningspriser höjda. Trots allt hvad som göres i protektionistiska länder för exportens uppmuntran, är det därför uteslutet, att den skall få samma omfattning som den skulle fått utan tullskydd. Ingen tulltaxa i världen torde bevilja restitution vid export af industriprodukter för tullskyddet på exempelvis maskiner eller lifsmedel.

I verkligheten förutsätter också självtillräckligheten i vidsträckt mening upphörande af ej blott import utan också export. Man kan icke heller bestrida, att exporten från krigsberedskaps-synpunkt har sina stora svårigheter, som både Tyskland och Sverige i dessa dagar kunna bevittna. Emellertid måste man bestämdt fasthålla, att dessa svårigheter, trots allt, ligga mera på ytan än svårigheterna i afseende på import. Har ett land tillräckligt af varor

för att draga sig fram genom ett krig, så är hufvudsvårigheten löst. Om exportnäringarna då ligga nere, är det mycket besvärande och störande, på grund af att arbetskraften ej utan vidare kan flyttas därifrån till andra uppgifter; men faktum kvarstår dock: man kan draga sig fram. Det blir alltså blott en organisationsuppgift, ehuru en svår sådan, att verkställa de omflyttningar, som skapa det bästa omedelbara resultatet i ett dylikt läge; och som vi veta, har kriget visat, huru fulländadt denna uppgift kan lösas.

Det är sålunda — om icke annat — en sund instinkt, som dels lägger krigsberedskapens hufvudvikt på importen, dels afböjer att utbyta exporten mot produktion för inhemsk afsättning. Det gäller i allmänhet, att ett land, som har förmåga att producera vissa varor för export, minskar sin nationalinkomst, d. v. s. sänker effektiviteten hos sina produktivkrafter, genom att i stället ägna dem åt att för inhemsk afsättning producera varor, som det har mindre relativa förutsättningar att framställa. Men om detta gäller i allmänhet, så gäller det i alldeles särskild grad om Sverige, emedan dess styrka ligger i framställning af kvalitetsvaror, hvilka sällan kunna finna stor afsättning inom ett begränsadt område, men som vanligen i någon mån behöfvas i alla länder. Då ett folk med dylik läggning — hvarpå den beror, hör ej hit, då dess tillvaro i föreliggande fall torde vara obestridlig — slår sig på inhemsk afsättning i stället för export, blir följden, antingen att det själft använder sina kvalitetsprodukter för sådana ändamål, där man kunde reda sig med billigare vara, eller att dess produktivkrafter få en användning, som ej passar dem.

Nu kan man kanske vänta den invändningen mot resonemanget, att krigets närmaste handelspolitiska verkan sannolikt blir en skärpning af afspärrningssystemet och att äfven vi därför måste inrätta oss på en minskad export. Förra hälften af denna sats synes ha mycket fog för sig; de nuvarande både engelska och tyska tendenserna peka obestridligen i denna riktning, äfven om man ej får förhasta sig i sina slutsatser. Hvad satsens senare hälft beträffar, är den däremot i hvarje fall intet skäl emot hvad som här sagts. Äfven om följden skulle bli ökade hinder för vår export, hvilket i första hand beror af ännu absolut oöfver-

skådliga politiska utvecklingslinjer, så utgör det icke den minsta anledning för oss att *ytterligare* försvåra exporten. Med andra ord: i den mån våra afnämare skulle höja sina tullar, komme de därigenom att gifva *de* svenska industrier, som arbeta på inhemsk afsättning, ett relativt öfvertag öfver exportindustrierna; och de förra behöfva alltså icke något ökadt skydd eller annan hjälp för att blifva så öfverlägsna, som det ändrade världsläget kräfver. Detta hör till de moment inom handelspolitiken, som man kanske skadar saken mest genom att förbise — det momentet, att ett tillbakasättande af en viss näringsgren i och för sig gör en annan näringsgren mer lönande och därför automatiskt verkar till dess uppmuntrande på samma sätt som genom en tull. Tullens syfte tillgodoses därför i dylika fall dess hjälp förutan.

Frågan är, om icke de varaktigare ekonomiska skadorna af kriget komma att bestå just i sönderrifvandet af det internationella ekonomiska sammanhanget. Förstöringen af materiella ting under kriget är en obetydlighet, jämförd med världens totala tillgångar, såsom redan har påpekats, och äfven förlusten af många millioner människors arbetsprodukt under några år samt förstöringen af människolif kommer, rent materiellt sedt, att kunna öfvervinnas jämförelsevis snart under lämplig behandling. Men om icke ett — i människors föreställningssätt — betryggande fredslugn inträder efter kriget, om man icke känner sig trygg emot sådana straff på internationella transaktioner, som ett modernt världskrig visat sig medföra, så är det fara värdt, att i synnerhet de stora länderna alltmera inrätta sig på att själfva eller inom sin maktgrupp förse sig med hvad de behöfva. Förlusterna härpå kunna ej mätas i den internationella handelsstatistikens siffror, utan bestå i de ofantligt ökade kostnader, som öfver hela linjen blefve följden af att varor icke framställas där de lämpligast kunde. Dessa moment komma antagligen att spela en mycket större roll än all världens handelspolitik; ty en tull är ingalunda något säkert sätt att utestänga en vara, men ett beslagtagande af köpmannens utländska tillgångar eller sprängande af hans fartygslast saknar icke afskräckningsförmåga. Frågar man sig, hvarpå det senaste århundradets exempellösa ekonomiska

framsteg bero, måste ett hufvudmoment i svaret obetingadt bli det system af internationellt ekonomiskt förtroende, hvarpå världsekonomien uppbyggts. Men då kommer ett varaktigt förtvinande af detta förtroende, *om* det inträder, också att leda till motsvarande regress i utvecklingen. Detta hindrar emellertid icke, att handelspolitiken kan komma att ytterligare understryka tendensen, särskildt om England skulle på fullt allvar försöka utestänga tyska varor från deras största marknad.[1]

Utveckla sig händelserna till en fortsatt allmän krigsoro, blir resultatet därför sannolikt en ganska allvarlig återgång i hela världens ekonomiska välstånd; och man kommer att få en allvarlig påminnelse om det kortsynta i föreställningen att olika länders ekonomiska läge skulle vara utan inbördes sammanhang. Men uppenbarligen är detta det starkaste möjliga skäl för ett enskildt land att icke genom ytterligare åtgärder göra sig mera lidande på en dylik utveckling än som är absolut nödvändigt. Särskildt gäller detta ett land, som icke självt deltagit i kriget och som alltså icke af de långt högre, nationella hänsynen tvingas till ekonomiska kraftåtgärder emot andra länder.

Summan af krigsberedskapens kraf på den internationella handeln är alltså i sin enkelhet: man skall, så långt det är möjligt, inrätta sig så för kriget, att man kan genomlefva det utan verklig nöd; men man skall ej ordna hela sitt näringslif i fred, som om man alltid vore i krig.

2.

Uppgiftens lösning

Då nu alltså bildandet af varuförråd i många fall nationalekonomiskt sedt är en billigare åtgärd än inhemsk produktion som skapar självtillräcklighet, torde det vara lämpligt att något närmare granska både hvilken omfattning en dylik åtgärd bör taga och hur man skall tänka sig dess praktiska lösning i vårt

[1] Jfr K. G. Wetterlund, Handelspolitiken och kriget (Sveriges Industriförbunds Småskrifter n:r 11. Sthlm 1915) samt min uppsats Sveriges ekonomiska oberoende (Svensk Tidskrift 1915, h. 6).

eget land, naturligtvis med hänsyn tagen äfven till andra lösningar. På denna punkt — från krigsberedskaps-synpunkt både den viktigaste och den svåraste — torde det nämligen vara berättigadt att gå något litet utöfver den grundläggande diskussionen af problemen.

Att icke afspärrningen kan lyckas fullständigt gent emot något land har redan förut påpekats, och i någon mån måste säkerligen alla länder lita till sina flottor samt till handelns förmåga att finna utvägar där något är att förtjäna. Efter all sannolikhet har England i framtiden som hittills att söka sitt hufvudstöd i en dylik politik, men för öfriga länder får den nog snarast bli en reserv i afseende på de många svårigheter, som man på grund af deras oberäknelighet aldrig kan skydda sig emot på förhand.

I *ett* afseende har man tämligen ofrånkomligt att lita till slumpen, nämligen i afseende på tillgångar för ett långt krig; men som vi veta, är magasinering för en lång krigsperiod icke ens rimlig för flertalet varor, emedan produktionens omläggning kommer till. Hvilken tidrymd man vill räkna med, kan aldrig bli annat än en omdömessak; öfver ett år kan man ej gärna tänka sig för flertalet varor, men saken ter sig alldeles olika för å ena sidan utländska råvaror och å andra sidan varor som efter någon tids förberedelser kunna komma till stånd inom landet. Vidare är det omöjligt, som nyss antyddes, att bereda sig på alla upptänkliga eventualiteter. Om t. ex. en misslyckad brödsädesskörd infaller samtidigt med en afspärrning, såsom 1914 blef fallet med foderskörden, får man dels ta sin tillflykt till den elasticitet i brödsädesbehofvet, som obestridligen finns, dels också repliera på det stora öfverskottet af eljest exporterade animaliska födoämnen och i nödfall — såsom nu i Tyskland — på själfva kreatursstocken, som kan utgallras. Enstämmigt lyder ju omdömet från alla de krigförande länderna, att man aldrig vet hvad man förmår, innan man tvungits att försöka.

Hvad då därnäst beträffar frågan om *hvilka varor* som måste anses oumbärliga i krig, är der säkerligen mycket svårt för hvem som helst och omöjligt för andra än en rätt stor kommission af tekniker att lämna ett uttömmande svar; en dylik kommission arbetar också för närvarande hos oss. Däremot kan och bör icke-teknikern

från början göra fullt klart för sig och andra hvad det är som åsyftas med oumbärlighet. Detta kan icke och får icke vara att skapa förutsättningar för samma produktion som i fredstid; ty hur man vänder saken, är detta delvis olämpligt och delvis omöjligt. En del af produktionen arbetar för sådana inhemska behof, som befolkningen ej har råd att tillgodose i krig, och en annan del arbetar för en export, som kan blifva afstängd; båda slagen måste då till stor del upphöra. Detta från afsättningssynpunkt. Saken är lika klar från produktionssynpunkt. En mycket stor del af landets arbetsföra befolkning är upptagen af kriget eller krigsindustrierna; det finns då ej krafter för all normal fredsproduktion. Att man ej bör betunga näringslifvet med råvarulager för att hålla uppe all fredsindustri i krig, får anses gifvet på förhand; men man bör gå längre än så. Hvad staten beträffar, måste målet helt och hållet begränsas till ekonomisk själftillräcklighet i förut angifven betydelse; och denna omfattar två eller om man så vill tre ting: a) hvad som behöfs för själfva krigets bedrifvande, b) hvad som behöfs för civilbefolkningens själfva lifsuppehälle, men icke mera, c) hvad som behöfs för de kommunikationsmedel, som tillgodose de två förstnämnda grupperna. Om enskilda industriföretag eller industriorganisationer vilja gå längre och sörja för t. ex. våra stora exportindustriers råvarubehof, är detta sannolikt lämpligt, ehuru man aldrig kan säga det med bestämdhet utan kännedom om krigets förlopp; men *nödvändigt* för en lycklig utgång af kriget kan det i hvarje fall icke vara, hvilket däremot lätt kan bli fallet med de tre förstnämnda grupperna. Å andra sidan får man ej förlora ur sikte, att en hel del produktion, som i vanliga fall afses för export, i krig kan komma att ersätta uteblifven import, hos oss exempelvis inom metallindustriens område; och för sådan industris råvarutillgång måste man alltså sörja.

Vill man nu söka bilda sig en konkret föreställning om hvad en dylik ekonomisk krigsberedskap betyder, kan man lämpligast taga till utgångspunkt ett värdefullt föredrag, som numera kommerserådet Gunnar Dillner höll på Industriförbundets möte den 8 dec. 1914 (tryckt i häftet Industriens krigsberedskap, n:r 12 af förbundets småskrifter). En del af de *industriens råvaror*, han

däri berör, såsom svafvel och natriumsulfat för trämasseindustrien, aspvirke och klorkalium för tändsticksindustrien, afser gruppen af i krig icke absolut oumbärliga industrier; men det mesta hör tyvärr till de mer eller mindre nödvändiga och en stor del till det absolut nödvändiga. Däribland märkas främst metallerna, nämligen i första hand koppar men vidare bly och tenn, medan engelskt gjuttackjärn för maskinindustrien utan tvifvel i nödfall kan ersättas af det visserligen alltför högkvalificerade svenska tackjärnet; vidare tändhattar för malmbrytningen och mangan-järn m. m. för specialståltillverkningen; nära nog alla textilindustriens råvaror (ull, jute, bomull, färgämnen) och för en annan viktig beklädnadsindustri garfämnen m. m.; råfosfat och svafvelkis ha saknats för gödselmedelindustrien, och bristen på salpeter (eller salpetersyra) för ammunitionstillverkningen är en af de allra betänkligaste bristerna.

Det skulle nu långt öfverskrida både det utrymme, som här kan ägnas frågan, och författarens kompetens, om detaljerade förslag skulle framläggas rörande denna brokiga samling varor och de andra, som ej direkt beröra industrien. Icke-fackmannen kan ej bedöma, hvilka möjligheter en inhemsk produktion äfven med oförändrade priser skulle ha; men det vill synas som om med tillräcklig företagsamhet en hel del af dessa varor utan svårighet och utan extra skydd kunde framställas inom landet; särskildt ledes tanken härvid till salpeterframställningen, som med vår vattenkrafttillgång borde kunna lyckas nästan lika väl som i Norge och betydligt lättare än i Tyskland. I de fall, då detta icke låter sig göra, kan man otvifvelaktigt ta tullskydd i öfvervägande, särskildt om det gäller varor, som ej representera stora värden men likväl äro oumbärliga, såsom ofta är fallet; man får i så fall blott icke glömma bort att samtidigt skaffa bort de många från krigsberedskapens lika väl som från folkhushållningens synpunkt skadliga tullsatserna. Tyvärr är det emellertid så, att en hel del af de oumbärligaste varorna, såsom redan sagts, öfver hufvud taget ej rimligtvis kan framställas i Sverige; och då måste man försöka sig på någon form för lagring. De flesta hithörande industrier, för hvilka krigsberedskap kan anses oumbärlig, höra till grupp a) här ofvan, alltså till dem som tjäna de direkt militära behofven; och det är därför tänkbart, såsom också kommerserådet Dillner antyder, att sätta hela lagringen i samband med arméns upphandlingsväsen, så att exempelvis firmor, som åtaga sig leverans till kronan, förbinda sig att hålla vissa minimilager af råvaror och underkasta sig kontroll häraf. Att vare sig staten eller folkhushållningen som helhet härigenom skulle undgå kostnad för lagringen, är uteslutet, ty leveranspriset kan ej undgå att höjas genom en dylik förpliktelse, äfven om lagrets hållande gagnar också leverantören; men det kan tänkas vara en praktisk lösning af uppgiften. Äfven andra möjligheter finnas utan tvifvel, men här är ej platsen att fördjupa denna fråga.

Däremot är det af intresse att för en större publik diskutera behandlingen af det fåtal varor, som äro af vital betydelse för hela folket. Dessa, som förbigingos i uppräkningen här ofvan, äro knappast flere än fyra, hvad Sverige beträffar: kol, annat bränsle, smörjoljor och, framför äfven dessa, brödsäd.

Hvad först beträffar *kol och annat bränsle* — smörjoljorna kräfva knappast någon särskild diskussion, blott en kraftig påpekning — täcka de skånska kolen äfven i gynnsammaste fall ej en tiondedel af vårt normala kolbehof; och beträffande torf borde allmänheten af de ständigt på nytt spända förväntningarnas upplösning i intet (eller åtminstone i mycket litet) ha lärt sig en viss skepsis, som synes vara den icke tekniskt bildades rätta sinnestillstånd, så länge icke saken är fullt klar. Några detaljer rörande hela detta problem liksom rörande brännoljorna lönar det sig emellertid ej att lämna, då ing. Dillners lilla uppsats här erbjuder utmärkt ledning. Däremot kvarstår behofvet af kolimport som ett ofrånkomligt faktum, trots alla hittills säkert påräkneliga inhemska kraftkällor och alltså äfven efter vattenkraftens utbyggande. I ett hänseende är detta efter allt att döma t. o. m. ännu mera fallet i krig än i fred, nämligen så till vida, att man knappast kan utsätta strategiskt viktiga järnvägar, sådana som de norrländska, från att bli oanvändbara genom att afklippas från en elektrisk kraftstation; då alla ledningsföretag äro särskildt sårbara, får man därför vara beredd att i krig återgå till kraftgenerering på stället, alltså ångdrift på lokomotiven eller ångcentraler för elektrisk drift, såsom också påpekas i den nämnda broschyren.

Å andra sidan bör det erinras, att en hel del kolbehof försvinner i krigstid, nämligen för alla industrier, som i alla händelser måste stoppa; och i öfverensstämmelse med hvad som förut sagts måste man fasthålla, att åtminstone staten icke kan få åläggas några kostnader för bränslelagring till andra verksamheter än dem som nödvändigt behöfvas för kriget och befolkningen under kriget.

Huruvida detta — i betraktande af de ökade kraf på bränsle, som kriget själft föranleder, och särskildt under förutsättning af en vidsträckt återgång till ångdrift eller ångelektrisk drift på järnvägarna — kan komma att minska det totala bränslebehofvet i krig *under* fredsbehofvet, är svårt att säga utan ingående undersökning men får anses troligt. En del äfven af detta ofrånkomliga bränslebehof kan täckas med ved, såsom förekommit under nu pågående krig, men tydligen icke på några villkor allt och det mesta endast med olägenhet från resultatets synpunkt. Krigsberedskapen skall emellertid ej räkna med den ena eller andra reduktionen af det totala behofvet utan får direkt taga sikte på de föreliggande behofven af utländskt bränsle: 1) för flottan, inberäknadt hjälpkryssare och andra mobiliserade passagerare- och handelsfartyg, 2) för alla järnvägar af direkt eller indirekt strategisk betydelse, 3) för automobiler i krigsmaktens tjänst, 4) för krigsindustrierna, i den mån de ej kunna reda sig med ved. Uppgiftens lösning är då i princip ganska gifven. De militära etablissementen måste naturligtvis själfva vara försedda med förråd för sina direkta behof och likaså Statens järnvägar; enskilda järnvägar af strategisk betydelse måste i någon form åläggas att vara försedda på helt annat sätt än denna gång, och arméleverantörernas skyldighet att hålla lager får i mån af behof utsträckas äfven till bränsle.

Så på en gång viktig och invecklad som frågan om industriens och kommunikationsväsendets krigsberedskap än är, står den dock i betydelse för folket och folkhushållningen som helhet tillbaka för frågan om vårt *lifsmedelsbehof* i krigstider. Detta är nära nog det enda större, ofrånkomliga behofvet för civilbefolkningen i ett något så när kort krig; ty bohag, kläder o. s. v. kunna vanligen begagnas längre tid än normalt, om det visar sig nödvändigt, och

vålla därför knappast några verkliga svårigheter. Så mycket större är det elände som uppstår, om lifsmedelstillgången tar slut.

Hvad som erfordras är, att vi inom landet vid ett krigsutbrott ha så mycket lifsmedel, att hela folket nödtorftigt kan draga sig fram tills produktionen hunnit omläggas eller kriget tager slut. Detta slag af själftillräcklighet är något helt annat än de gamla och väl därför ovanligt sega vidskepelserna om önskvärdheten att exporten skall vara större än importen och mera dylikt. Export eller icke export är i detta sammanhang en sak utan egentlig betydelse; hvad det kommer an på är att vi ha hvad vi ej kunna undvara. Möjligen skulle man kunna resonera som så, att om vi i fredliga tider ha en tillräckligt stor export, så kunna i ett krig de i landet kvarblifna exportvarorna ersätta den uteblifna importen. Men det är närmast en lyckträff, om detta är möjligt, t. o. m. om exportvaror och importvaror tillhöra samma produktionsgren. Så t. ex. är den tyska, genom exportpremie (utförselbevis) skapade stora rågexporten visserligen i och för sig delvis i stånd att ersätta en uteblifven hveteimport, men naturligtvis endast om den ej redan ägt rum; vid ett krigsutbrott omkring årsskiftet skulle den antagligen ha varit borta utan att likväl motsvarande kvantitet hvete ännu kommit in. Ännu svårare blir det, om varorna äro hvarandra mera olika än råg och hvete; i ett verkligt nödläge kunde möjligen korn men svårligen hafre i stor utsträckning ersätta brödsäd. Slutligen händer det, att importen gäller en råvara, som erfordras för att framställa exportvaran, och då kunna de omöjligt ersätta hvarandra — exempelvis hos oss utländskt kraftfoder å ena sidan, exportsmör, -kött o. s. v. å den andra.

Vårt nuvarande läge på lifsmedelsproduktionens område är strängt taget ägnadt att bereda anhängarna af en »gynnsam handelsbalans» ganska stor tillfredsställelse. Lägger man i handelsstatistiken ihop grupperna Lefvande djur, Matvaror af djur samt Spannmål och produkter däraf och tillägger ytterligare gruppen Oljekakor, hö och halm m. m. samt slutligen Konstgödsel, får man nämligen för år 1913 i importen en siffra af nästan jämt 135 mill. kr. och i exporten en siffra af 110 ½ mill. kr. Skillnaden är alltså 24 ½ mill kr. — enligt statistiken; i verkligheten är

skillnaden betydligt mindre, emedan dels kostnaderna för utlandsfrakt ej ingå i exportvärdet men däremot i importvärdet, dels exportuppgifterna äro mindre fullständiga än importuppgifterna. Äfven om man tar 1912 års större skillnad (34 mill.), kan den ej anses öfverväldigande; och att en tendens till jämvikt föreligger, är ganska möjligt.

Men just här visar det sig, att handelsbalansen är nästan betydelselös från krigsberedskaps-synpunkt. Den tilltagande jämvikten mellan import och export har icke skapat någon som helst ökad själftillräcklighet utan snarare motsatsen, nämligen ett ökadt beroende af import i afseende på spannmål och foderämnen, samtidigt med en ökad export af ladugårdsprodukter. Vill man se, i hvilken utsträckning vi äro beroende af import för vårt spannmålsbehof, är det lämpligast att ta medeltal för senaste fem konsumtionsår. Det visar sig då, att af hvetebehofvet importeras nästan jämnt hälften (200,000 ton) och af rågbehofvet 12 ½ % (90,000 ton), medförande ett sammanlagdt importbehof af brödsäd på inemot 300,000 ton eller godt en fjärdedel (25 ½ %) af behofvet; hafre och korn väga under normala år hvart för sig nästan jämnt, medan af majs importeras allt (63,500 ton i medeltal sedan tullens upphäfvande), af oljekakor nästan allt (161,000 ton), af kli omkring en tredjedel (66,000 ton) och af andra foderämnen det mesta (20,500 ton).

Läget är med andra ord följande. Vi äro i hög grad beroende af världsmarknaden för vårt lifsmedelsbehof, betydligt mera än t. ex. Tyskland; men detta beror alldeles icke på att vi producera mindre jordbruksprodukter än Tyskland i förhållande till behofvet — läget är alldeles tvärtom, i strid mot hvad som ofta antages — utan därpå att vi producera relativt långt mera för export.

Förmodligen skall mången vara böjd att härur läsa en skarp kritik af vårt jordbruks utveckling. Det är emellertid icke på något sätt meningen. Så underligt det kan låta i vissa öron, måste man nämligen anse det högst önskvärdt, att ett folk och en näringsgren ägna sig åt en produktion som lönar sig och — bland dem som uppfylla detta villkor — åt den som lönar sig bäst. Det innebär dålig användning af landets knappa produktivkrafter, om man handlar på annat sätt. Hvad som däremot är högst nödigt, det är att man gör läget klart för sig och tar konsekvenserna.

Hvad bör då göras i detta läge? Man kan med fördel låta de olika möjligheterna passera revy.

Närmast till hands ligger kanske för de flesta en omläggning af jordbrukets egen produktion. Såsom just har sagts, förutsätter detta emellertid, att en annan produktionsriktning är minst lika lönande som den nuvarande. Nu pågår som bekant för närvarande, med utgångspunkt i vissa danska uttalanden, en ganska intensiv meningsbrytning mellan å ena sidan anhängarne af den nuvarande, på ladugårdsprodukterna alltmera inriktade driften och å andra sidan språkrören för ett system, som lägger hufvudvikten på stråsäden och under särskilda förhållanden tillstyrker alldeles »kreaturslöst» jordbruk. Man får hoppas, att de närmaste åren skola bringa klarhet i den rent ekonomiska kalkylen för dessa två alternativ, hvartill jordbrukets bokföringsföreningar borde kunna erbjuda åtskillig hjälp; men det måste ånyo understrykas, att man icke af hänsyn till krigsberedskapen bör skrida till en omläggning, som är riktig och bra, om den nationalekonomiskt lönar sig, men också endast då. För beredskapen kan sörjas på annat och billigare sätt.

Utom en dylik öfvergång från ladugårdsprodukter till stråsäd kan man möjligen tänka sig en förskjutning inom stråsädens eget område närmast från maltkorn till vårhvete, särskildt i Skåne. Utan tvifvel erbjuder emellertid äfven detta sina svårigheter; och det enda som här behöfver framhållas är, att man icke har anledning att genom särskilda statsåtgärder af ett eller annat slag framdrifva kornodlingen eller ens söka hålla den kvar i oförändrad omfattning, om behofvet af bryggerikorn genom nykterhetslagstiftningens utveckling eller af andra skäl skulle minskas.

Om alltså en omläggning af jordbrukets egen produktion knappast hör till de åtgärder, som böra påyrkas i krigsberedskapssyfte, finnas antagligen de, som skulle önska tillgodose vårt brödsädesbehof på *andra* näringars bekostnad, med andra ord genom ökadt tullskydd. Men det nationalekonomiskt oberättigade häri har redan tillräckligt framhållits i förra afdelningen.

En helt annan och från alla synpunkter mera glädjande lösning vore det, om vår brödsädesproduktion kunde uppdrifvas helt enkelt genom ökad effektivitet. Det är intet tvifvel om, att den icke blott *kan* göra det utan också har gjort det hela sista århundradet igenom och fortfarande så gör, t. o. m. i betydligt högre grad än folkmängden tillväxer; pr invånare är siffran 1901—10 144 kg. mot 93 kg. 1801—20. Men konsumtionen pr invånare har vuxit betydligt starkare, så att en brist på 11 kg. pr inv. 1801—20 motsvaras af en brist på 55 kg. 1901—10, hvilket innebär en ökning af bristen i själfva konsumtionen (frånsedt utsädet) från 12 1/2 % till nära 30 1/2 %. Nu är det otvifvelaktigt, att ökningen i afkastning kommer att fortgå äfven i framtiden; men frågan är, om denna ökning har utsikt att mer än i bästa fall hålla jämna steg med konsumtionens ökning. Med betydlig grad af sannolikhet kan man besvara frågan nekande, icke blott a priori — ehuru äfven ett sådant svar har en viss beviskraft i detta fall — utan äfven på grundval af fackmässiga undersökningar. I ett värdefullt föredrag på Landtbruksveckan 1915, sedermera utgifvet i broschyrform[1], har godsägaren G. Sederholm gjort en undersökning af den möjliga ökningen i brödsädesproduktionen en tioårsperiod framåt. Han har därvid visserligen funnit, att man genom förening af å ena sidan en möjlig ökning af höstsädes- (d. v. s. praktiskt taget brödsädes-)arealen och å andra sidan odling af bättre sorter i förening med bättre kultur skulle kunna öka höstsädesskörden med 1,420,000 deciton (omkr. 28 kg. pr inv. på nuvarande folkmängd), hvilket enligt hans beräkning skulle, om än icke fullt täcka behofvet, likväl minska bristen till 15 % — en ganska betryggande situation[2]. Emellertid gör godsägaren Sederholm i sitt föredrag ingen hemlighet af, att i verkligheten de ekonomiska förutsättningarna för en dylik ökning i höstsädesarealen saknas och att den därför är osannolik; den sannolika utvecklingen blir därför ganska annorlunda. Utesluter man nämligen den del af ökningen, som faller på arealens ökning, återstå blott 430,000 deciton (knappt

[1] Möjligheten för vårt jordbruk att tillgodose landets brödsädesbehof (Sthlm 1915).

[2] Siffran är antagligen något *för* gynnsam, emedan kalkylen utgår från de senaste goda skördeåren, då bristen blott var 25 %. Det är icke heller rätt klart, om folkökningen tagits i betraktande.

8 kg. pr inv. på n. v. folkmängd); och denna ökning är knappast i stånd att ens hålla jämna steg med en konsumtionsökning sådan som de senaste årtiondenas.

Man kan alltså ej komma ifrån lageranordningen som den nationalekonomiskt billigaste och från krigsberedskaps-synpunkt mest betryggande lösningen; det kan nog sägas, att ingen enstaka åtgärd skulle betyda tillnärmelsevis lika mycket för vårt skydd under blifvande svåra tider som en dylik åtgärd, medan ingen enstaka lucka i vår beredskap skulle vara mera ägnad att göra det öfriga försvaret värdelöst. Uppgiftens utförande, hvad lifsmedlen beträffar, underlättas också genom att det enda lifsmedel vi lida brist på jämförelsevis lätt kan magasineras — nämligen mycket lättare än kött och fläsk. Förrän denna vitala sak blifvit löst, kan man knappast tänka på en i och för sig önskvärd magasinering af fodermedel, som för öfrigt alltid måste strängt begränsas i betraktande af möjligheten till utgallring af kreatur.

Man tror antagligen, att lagringen af ett års importbehof af brödsäd är en mycket dyrbar affär. Att den kommer att kosta något är också gifvet, men kostnaden i och för sig kan ej på något sätt anses afskräckande. Utgår man från ett pris pr ton af 150 kronor, hvilket i normala tider måste anses fullt tillräckligt, betyder det, om man räknar med ett års behof, ett i spannmålslager nedlagdt kapital på 45 millioner kronor. Lägger man en tredjedel till för byggnader m. m., hvilket att döma af svenska erfarenheter torde vara fullt tillräckligt, går hela kapitalinvesteringen upp till 60 millioner kronor. Efter 5 % årlig ränta betyder detta en årsutgift af 3 mill. kr., hvilket knappast kan anses öfverväldigande i förhållande till sakens betydelse, särskildt när man betänker, huru tveklöst Riksdagen i år beviljade 15 mill. kr. till en guldfond i Riksgäldskontoret, ehuru gagnet däraf aldrig kan bli tillnärmelsevis lika stort som ett spannmålslager till samma belopp. Lika litet som guldfonder kunna spannmålslager bildas med ens, men i hvarje fall förtjäna de ett mycket långt försteg framför en ytterligare ökning i guldförrådet.

Spannmålslagrens form

Närmaste fråga blir då, i hvilken form spannmålslager böra komma till stånd. Utan tvifvel kan man tänka sig olika lösningar, men det skulle föra för långt att gå in på dem alla.

Magasinering af spannmål, särskildt för längre tid, är en åtgärd, som kräfver ganska vidlyftiga tekniska anordningar för sädens torkning och skydd, anordningar, som utbildats särskildt inom de bekanta, också hos oss i någon mån förekommande lagerhusen eller silos. Redan detta är ägnadt att delvis försvåra uppgiften, och de hos oss nu införda plåtskjulen förefalla som en mindre välbetänkt åtgärd. Men därtill kommer, att ett spannmålslager, som icke är afsedt att tagas i bruk förrän i en oviss framtid, öfver hufvud lätt blir försummadt och tar skada. Från de gamla kronomagasinen i vårt land har man i detta hänseende beklagliga erfarenheter så till vida, att en stor del af förråden befanns vara fördärfvad då magasinsinrättningen upplöstes. Den säkraste utvägen att öfvervinna denna djupgående svårighet, som skulle kunna göra hela saken illusorisk, består i att öfver hufvud icke lägga åsido några *bestämda* spannmålstillgångar såsom krigsreserv utan att skapa denna reserv genom fastläggande af en viss *minimikvantitet*, under hvilken tillgångarna icke få sjunka. Denna brödsädesreserv blefve då till sin natur likartad med hvad man eljest inom näringslifvet kallar reserver; endast en mycket oinvigd tror, att t. ex. reservfonden i ett bolag utgör några individuellt bestämda tillgångar, medan affärsmannen vet, att därmed endast uttryckes förekomsten af tillgångar utöfver aktiekapitalets värde o. s. v. till det uppgifna beloppet. Tanken att hålla individuellt bundna förråd i reserv står i själfva verket i strid med den *fungibilitet* — den så långt som möjligt genomförda utbytbarhet — som kännetecknar all modern företagsorganisation. I det nu ifrågavarande fallet böra också fördelarna att äga en dylik rörlig eller likvid reserv ligga i öppen dag; genom att på detta sätt möjliggöra omsättning af all spannmål, äfven den som utgör krigsreserv, låter man nämligen också den sistnämnda tjäna normala marknadsbehof; och därmed synes faran af lagrens fördärfvande till stor del vara afvärjd. Ingen spannmål bör alltså, som det engelska uttrycket lyder, vara »earmarked», särskildt afmärkt såsom krigsreserv, utan en individuellt obestämd men kvantitativt bestämd myckenhet bör fullgöra denna uppgift.

Det följer vidare häraf, att krigsreserven af spannmål svårligen kan få någon lämplig form, om icke möjlighet finns för dess

förenande med sådana spannmålslager som tjäna marknadens vanliga ändamål. På samma sätt komma såväl magasinsbyggnaderna med sina transportanordningar o. s. v. som vården af lagren säkerligen att ställa sig betydligt billigare, om verksamheten kan bedrifvas i sammanhang med lagring af spannmål för andra ändamål. Allt pekar sålunda på en lösning, som befriar staten från att själf lägga sig ombord med denna uppgift, hvilken staten säkerligen skulle sköta ganska illa; och alla äro vi väl tacksamma att slippa en »spannmålsstyrelse» med en oafbrutet tilltagande mångfald af tjänstemän. Å andra sidan är det uppenbart, att lagringen för krigsändamål kräfver kostnader, som ingen åtager sig utan ersättning; och statens medverkan är därför trots allt självfsagdt oumbärlig. Kostnaderna bestå hufvudsakligen i räntekostnader, nämligen dels för den reserverade spannmålens inköpsvärde och dels för byggnaden; därtill komma de jämförelsevis mindre betydande utgifterna för lagrets omvårdnad. Den form för frågans lösning, som i hvarje fall på sakens nuvarande stadium förefaller lyckligast, är att staten beviljar räntefria lån åt sådana kommuner, föreningar, korporationer eller företag (jordbrukares försäljningsorganisationer, »spannmålslagerhus», i detta ords speciella bemärkelse, eller kvarnar), som vilja uppfylla af staten fastställda villkor för spannmålslagren och underkasta sig statens stränga kontroll med villkorens obetingade och ofrånvikliga uppfyllelse. Om någon motsvarighet till den af Kungl. Maj:t i år föreslagna rikskommissionen för den ekonomiska krigsberedskapen kommer till stånd, hvilket efter Riksdagens beslut förefaller gifvet, får denna institution här en af sina hufvuduppgifter. Staten bör ha all möjlig säkerhet — exempelvis bankgaranti — för lånen och dessutom rätt att öfvertaga förråden vid krig eller krigsfara till fastställdt pris.

Närmaste frågan är då, om de, som af annan anledning önska hålla spannmålslager eller redan upplagt sådana, kunna väntas vara böjda att åtaga sig en dylik uppgift. Detta förefaller ganska sannolikt. Då byggnadskostnaden pr ton spannmål ställer sig afsevärdt lägre vid större lagerhus än vid mindre, kommer ett räntefritt statslån, som motsvarar icke blott krigsreservförrådets värde utan äfven en del af byggnadskostnaden, att underlätta lager-

byggnadernas uppförande, emedan den del af byggnadskostnaden, som faller på det öfriga spannmålsförrådet, då kan bli lägre än om en byggnad skulle ha uppförts enbart för det sistnämnda. Äfven tillgången till självfva krigsreservförrådet utgör en afsevärd fördel, alltid förutsatt att man därmed åsyftar blott hållande af en viss minimikvantitet; ty visserligen får denna kvantitet aldrig tagas i anspråk i den meningen, att förrådet skulle få sjunka under minimum; men därför att ingen individuellt bestämd del blir reserverad, kommer man alltid att ha möjlighet att uttaga spannmål af en viss kvalitet, som vid tillfället erfordras men ej alltid just då så lätt kan anskaffas, och ersätta denna spannmål med en lika stor kvantitet af en annan ej för tillfället behöfligt kvalitet. Detta måste betydligt underlätta marknadens tillgodoseende, och särskildt bör väl detta bli fallet under vintermånaderna, då tillgången på det mera glutenhaltiga utländska hvetet är försvårad. Man kunde tänka sig saken exempelvis på följande sätt. Vid tiden för den svenska skörden ligger blott utländsk spannmål lagrad. Denna utbytes sedan under vintern successivt emot svensk vara, som sålunda kommer att fylla lagren tills en lifligare skeppning börjar på vårsidan, då den i sin tur ersättes af importerad spannmål.

Därjämte kommer tillvaron af lagerlokaler att betyda för jordbrukarne ökade möjligheter till magasinering af spannmål och därigenom en betydlig stabilisering af spannmålspriserna, som i nuvarande läge äro starkt beroende af tillgången på lagerrum hos det mindre antal köpare, som öfver hufvud kunna upptaga större kvantiteter. Såsom ofta framhållits och som för öfrigt faller af sig självt, äro tillfredsställande torknings- och transportanordningar därjämte ett medel att förbättra varans kvalitet; den amerikanska spannmålen antages t. o. m. vinna på att en viss tid hållas lagrad.

I motsats till hvad man kanske antar men som lätt kan utrönas genom ett sifferexempel, kommer tillvaron af dessa förråd sedermera icke att utöfva något inflytande på den normala importen, utan denna fortgår som vanligt utan att vare sig ökas eller minskas.

Det skulle vara en lätt sak att redogöra för alternativa lösningar af uppgiften, ty sådana finnas till ganska stort antal. Men

de förefalla i allmänhet mindre hållbara; detta gäller bl. a. några till synes rätt plausibla förslag, som framlades inför den engelska Royal Commission on Supply of Food and Raw Material in Time of War (1905), där hela frågan utförligt behandlades, dock utan att föras mycket närmare sin lösning[1]. Det här skisserade förslaget är emellertid otvifvelaktigt i behof af vidare öfverväganden, men dessa böra icke dröja, ty det är mycket möjligt, att just tiden efter krigets slut, då de ryska spannmålsförråden bli fria, kommer att vara lämplig för spannmålsköp, om man då har sin organisation och sina byggnader i ordning. Och att vi icke ha lof att låta öfverrumpla oss af ett nytt krig lika oförberedda på denna punkt som fallet varit denna gång, borde vara klart.

I denna fråga lika litet som på andra ställen i föreliggande framställning har någon hänsyn tagits till hvad som i dagligt tal brukar kallas politik men som riktigare kan betecknas såsom eftergifter åt parti-, klass- eller personfördomar och -intressen. Att dylika moment kunna lägga besvärliga hinder i vägen för hvarje antaglig lösning af det föreliggande problemet, är mycket möjligt; ty krigsberedskap, kvarnar, tullar, spannmålslagerhus och hvad som eljest har med denna sak att skaffa är allt ägnadt att fördunkla omdömet och komma politiker af olika läger att sätta specialintressena framför landets välfärd. Det är icke meningen att på denna punkt mer än på andra undersöka, huru dessa självgjorda svårigheter skola öfvervinnas; men betydelsen af frågan är så stor, att de flesta lösningar, som gagna krigsberedskapen, borde kunna accepteras. En af dessa, som föreslagits af docenten Nils Wohlin i *Svensk Tidskrift* (1915, h. 3), består i införande af spannmålslagerhus för jordbrukarne, byggda på s. k. utförselbevis, men

[1] Intressantast bland de för den engelska kommittén framlagda förslagen var ett (tryckt i betänkandets del III sid. 327, jfr I 51 f., 87, 106), föga utarbetadt och rätt ytligt diskuteradt men originellt, som gick ut på att skapa ett reservförråd genom att lägga en särskild tull på sådant hvete som icke lagrats en viss tid inom landet. Följden häraf skulle i verkligheten bli att låta konsumtionen betala räntekostnaden för lagringen (och motsvarande möjlighet till prisstegring för den inhemska spannmålen) men, åtminstone efter den antagligaste förklaringen, att låta staten bygga lagerhusen — som då blefve tullnederlag — och afgiftsfritt utföra lagringen. Närmare genomtänkt visar sig planen mera inventiös än fördelaktig; men det skulle föra alltför långt att här utveckla hvarpå det beror.

med kompensation i form af dels tullfrihet för foderkorn och dels nedsättning i hvete-, råg- och maltkornstullarnas nominella belopp. Som redan sagts, verkar en exportpremie sådan som utförselbevisen alltid i och för sig skadligt på krigsberedskapen och är därför i och för sig ingalunda välkommen; men om den är enda möjligheten att få till stånd jordbrukarnes egna spannmålslagerhus, hvilka i sin ordning skulle hindra, att den i detta kapitel skisserade organisationen helt och hållet omhändertoges af de på jordbrukarhåll starkt misstrodda kvarnarna, så kunna de möjligen accepteras. Då det samtidigt härmed vore möjligt att genomföra en kompensatorisk sänkning af spannmålstullarna, hade man en lösning, som möjligen kunde ena de motsatta intressena. Från krigsberedskaps-synpunkt blir då hufvudsvårigheten att begränsa utförselbevisens tendens att öka beroendet af utländsk tillförsel.

Därmed har frågan om den verkliga ekonomiska krigsberedskapen belysts, delvis mera i detalj än öfriga här berörda problem. Detta hindrar dock uppenbarligen icke, att ett praktiskt genomförande kräfver en ännu långt mera ingående bearbetning af problemen, hvilken dock åtminstone i vissa delar icke tillhör offentligheten.

Delar af detta kapitel hafva varit publicerade i *Ekonomisk Tidskrift* (1914, h. 12) och *Svensk Tidskrift* (1915, h. 2). Äfven i öfrigt är framställningen utarbetad före publiceringen af prof. Hermann Levys värdefulla skrift Vorratswirtschaft und Volkswirtschaft (Berlin, Julius Springer, 1915), som delvis ställer problemet på samma sätt som här gjorts.

SJÄTTE KAPITLET

Krigets finansiering

Afspärrningens betydelse för finansieringen

För att inse hur en sak är, kan det ibland löna sig att följa en framställning, som riktigt ordentligt visar hur den *icke* är. Denna fordran synes väl fyllas af efterföljande citat, som också återger en uppfattning, som man kan träffa inom snart sagdt alla kretsar och som särskildt ofta kommit till uttryck i offentliga uttalanden. Det gäller förklaringen till Tysklands öfverraskande förmåga att hålla ut:

»Det våldsamma återförandet till det förut blott i teorien existerande tillståndet som 'isolerad stat' har gjort oss finansiellt oöfvervinneliga. Ty nästan utan afdrag stannar allt hvad vi äga af finansiella krafter inom landet. Det flyter här blott ur den ena handen in i den andra, främst i en bred snabb ström från staten till de enskilda. Om kriget skulle kosta oss omkr. en milliard mark i månaden, så har det första krigslånets belopp [4 1/2 milliarder] på fyra och en half månader flutit tillbaka till folkhushållningen. Det står då i hufvudsak ånyo till förfogande. Ständigt samma medel kunna sålunda af staten med bestämda mellantider på nytt tagas i anspråk för dess behof. Det gäller endast att bibehålla detta omlopp i dess slutenhet och snabbhet. Då lifnär kriget sig självt i nästan obegränsad tid.»[1]

---

[1] Hermann Schumacher, Deutschlands Stellung in der Weltwirtschaft, i samlingsverket Deutschland und der Weltkrieg, hrsg. v. Otto Hintze, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken und Hermann Schumacher (Leipzig & Berlin, B. G. Teubner 1915) sid. 126 f. Formuleringen i det citerade stycket förefaller alltför otvetydig att kunna missförstås, och någon antydan till en annan tolkning än den här antagna kan icke upptäckas i andra partier af prof. Schumachers intressanta framställning. Man vill eljest ogärna tro, att en af Tysklands mest framstående akademiska lärare på området skulle ha fallit i en dylik fundamental vanföreställning, och möjligheten att han i verkligheten menat något annat bör tas med i räkningen. Men det kan ej nekas, att öfvergifvandet af nationalekonomiens teoretiska underlag alltför ofta lockat ansedda tyska vetenskapsmän till dylika felslut.

Med en tydlighet, som förtjänar erkännande, har här utsagts, att om man blott tar hvad kriget behöfver inom landet, flyter beloppet ständigt tillbaka och kan ständigt på nytt disponeras, så att kriget nästan inga — enligt tankegången borde det vara: absolut inga — kostnader medför. Krigets finansiering blir då ett häpnadsväckande enkelt problem. Det gäller blott att för några månader få till sitt förfogande hvad kriget under denna tid kostar; sedan återkommer beloppet oafbrutet. Vill man fullfölja tankegången konsekvent, måste man säga, att det strängt taget vore onödigt att någonsin låta beloppet flyta tillbaka till folkhushållningen; ty lika väl som mottagarna af beloppet (löner, betalningar för varor o. s. v.) ständigt på nytt påstås ställa det till förfogande, kunde de från början låta staten behålla summan, och staten kunde därmed finansiera kriget alldeles obegränsad tid framåt.

Det är väl onödigt att ens i retoriskt syfte fråga, om det förhåller sig på detta sätt; så orimlig blir hela ståndpunkten, så snart man tänker den till slut. Men det kan i alla fall vara mödan lönt att analysera den närmare, ty den innehåller två moment, som hvart för sig ständigt leda den ekonomiskt otränade på villospår; och ut ifrån en kritik af denna dubbla missuppfattning kunna vi, som redan antydts, tränga fram till en föreställning om hur finansieringen i verkligheten går till.

Det första momentet i den kritiserade tankegången är, att krigets finansiering skulle underlättas genom att varorna toges inom landet. Förhållandet är det rakt motsatta, att finansieringen under vissa förutsättningar kan underlättas obegränsadt och under alla förhållanden underlättas till stor del, om varorna *icke* behöfva tas inom landet. Hvad betyder det nämligen från finansieringssynpunkt, d. v. s. betalningssynpunkt, att varor importeras? Det betyder, *antingen* att de importerade varorna betalas med inom landet befintliga varor, som alltså exporteras, *eller* att de öfver hufvud icke omedelbart betalas utan i stället i en eller annan form erhållas på kredit. Den *senare* möjligheten är fullständigt utesluten, då varorna fås inom landet. Staten kan visserligen ta dem från undersåtarna i hvilken form den behagar; men andet eller, som nationalekonomerna bruka föredraga att säga,

folkhushållningen har alltid att släppa till dem. Tas varorna inom landet, utgöra alltså landets egna resurser den absoluta gränsen för dess förmåga att hålla ut, medan i motsatt fall äfven andra länders resurser i obestämd utsträckning kunna bidraga att betala kriget. Såsom längre fram skall visas, sker detta också i tilltagande utsträckning och äfven för tysk räkning; ty Tysklands isolering är icke på långa vägar så fullständig som den framställes i citatet.[1] Detta beträffande den senare möjligheten, att varorna vid import icke omedelbart betalas. Hvad åter angår den *förra* möjligheten, att de importerade varorna betalas med export af egna varor — hvarför skulle denna användning af de egna varorna ställa sig dyrbarare än att begagna dem direkt? I verkligheten ställer den sig långt billigare. Att varor exporteras, betyder nämligen just, att landet får mera af hvad det behöfver genom att byta bort exportvarorna mot andra varor än det skulle få genom att framställa de senare varorna själft. Vore det ej fallet, skulle någon export aldrig ha uppstått. Blir ett folk tvunget att själft producera hvad det behöfver, kan detta ibland tekniskt låta sig göra, om folket har tyskarnas enastående förmåga; men billigt kan det aldrig bli. Tvärtom kommer kostnadsfrågan i dylika fall att alldeles lämnas ur räkningen; det enda som betyder något är att varorna faktiskt komma till stånd. Så går det till med sockrets användning till foder, den nya salpeterindustrien, framställning af specialstål som ersättning för koppar, användning af elektromekaniska verkstäder eller leksaksfabriker för ammunitionstillverkning o. s. v. Storartadt kan man med skäl kalla allt detta — men icke billigt. Landets produktivkrafter skulle få en långt bättre användning, om socker, elektriska maskiner o. s. v. kunde exporteras samt koppar, fodermedel o. s. v. kunde importeras; och finansieringen skulle därigenom proportionsvis underlättas.

Uppfattningen att krigets finansiering vinner på ett lands afspärrning är alltså raka motsatsen till verkligheten; och det lider intet tvifvel att tyska regeringen fullkomligt inser detta, då den icke försummar något tillfälle som erbjuder sig att förvärfva behöfliga varor från utlandet. Men hur är det då med vinsten af

[1] Jfr ofvan sid. 27 f.

lånens »kretsgång»? Detta är det andra momentet, som kan tänkas utan det första, om man blott tänker tillräckligt långt. Ty äfven om en del af de inom landet upplånade medlen skulle användas att köpa varor från utlandet, komme beloppen ändå indirekt tillbaka till det egna landets medborgare som ersättning för de exporterade varor, hvarmed de importerade varorna i sista hand betalas. Saken må klargöras genom ett närmare utfördt exempel. Låt oss anta att en europeisk stat har tagit upp ett krigslån, som användes för uppköp af ammunitionsmetall. I ena fallet är denna metall koppar, som köpes från Amerika, i andra fallet är den någon ersättning för koppar, som köpes inom landet. I *förra* fallet betalar staten kopparen med en växel eller check dragen på landets centralbank, där lånemedlen innestå för statens räkning. Den amerikanske säljaren af kopparen får växeln och lämnar den till sin bank, som i sin tur säljer den åt en amerikansk köpare af exempelvis textilvaror från det europeiska landet. Denne amerikanske köpare skickar växeln tillbaka till säljaren af textilvaror, som får valuta för den i sitt lands centralbank. Detta i förra fallet. I *senare* fallet går växeln utan omgång direkt till den europeiske (inhemske) säljaren af specialstål (eller hvad ersättningen för koppar eljest må vara); och denne får valuta för växeln i centralbanken. Hvari består skillnaden mellan de två fallen? Icke i att en utländing får beloppet ena gången och en inländing den andra, utan blott i att en exportfabrikant (textilmannen) får summan ena gången och en leverantör till staten (specialstålltillverkaren) den andra. Är det senare ett styrkemoment, som låter kriget lifnära sig själft i obegränsad tid, är det förra alltså detsamma.

Vill man anta, att landet i fråga har import men ingen (eller tillräcklig) export, hvilket är den »naturliga människans» vanliga farhåga, blir resultatet, att importen öfver hufvud taget ej omedelbart betalas, d. v. s. i exemplet att Amerika lämnar kredit; och det kan åtminstone ej försvåra finansieringen.

Om den ifrågavarande kretsgången öfver hufvud taget existerar, så existerar den följaktligen *alltid*. Är detta fallet?

Om det vore fallet, skulle den som mottager betalning af staten, öfver hufvud taget ingen betalning behöfva. Låt oss se, hvart statens utbetalningar taga vägen. En del utgår i direkt ersättning för utfördt arbete; och om arbetaren skall lefva, måste han förtära något, hvadan man ej kan vänta, att han skall vara i tillfälle att lämna sin lön tillbaka till staten i form af lån. En annan del utgår i ersättning åt soldaternas familjer; alldeles detsamma gäller om denna del. En tredje del är betalning för lifsmedel och foder, som rekvirerats från bönder och godsägare; skola de kunna fortsätta att bedrifva sitt jordbruk, måste de köpa gödselmedel, foder, redskap o. s. v. samt betala sina drängar och pigor. En fjärde del utbetalas till industriföretag som ersättning för deras produkter; skola de kunna betala löner åt sina arbetare, fortsätta sina råvaruinköp o. s. v., böra också de få ta i anspråk hvad försäljningen af deras varor inbringar.

Från andra sidan sedt: om staten får någon valuta för sina utbetalningar, är det en klar sak, att den också tagit något ifrån säljarna. Detta, som tagits ifrån säljarna, få dessa aldrig igen; det förtäres, skjutes bort, slites ut o. s. v. Då det är förtärdt, bortskjutet eller utslitet, måste staten skaffa nytt af samma slag och får därför på nytt gå till samma eller andra säljare; detta fortsätter så länge kriget varar eller något finns att få. En alkemi, som förvandlar den af arméerna förtärda födan, utslitna beklädnaden och bortskjutna ammunitionen till nytt af samma slag, har ännu icke uppfunnits. Det skulle förutsätta, att soldaterna genom sin verksamhet skapade nya varor af samma slag som dem de konsumerade eller andra varor, för hvilka man kunde byta till sig de förra; men så är icke fallet. Krig är ingen produktiv industri; kriget »lifnär» hvarken sig själft eller något annat, dess métier är rakt motsatt. Så länge detta är fallet, hör »kretsgången» till de betänkligaste bland ekonomiska missuppfattningar.

Det är visserligen sannt, att man kan tala om ett slags kretsgång, särskildt beträffande ammunitionen, möjligen också i afseende på kläderna. Hylsor o. s. v. till bortskjuten ammunition tillvaratagas nämligen med stor omsorg och begagnas på nytt; likaså kunna antagligen uniformerna eller uniformsklädet i begränsad utsträckning komma till ny användning. Men detta kan icke göra det minsta i riktning af att låta ett redan inbetaldt lånebelopp »ånyo stå till förfogande» för inbetalning på ett nytt lån.

Hvad det kan göra är endast att något minska statens utgifter, så att de genom lånen anskaffade medlen räcka litet längre.

Ligger det då ingen som helst sanning i den allmänt spridda föreställning, som nu diskuterats? Icke i tanken om »kretsgången»; den är ett typiskt uttryck för faran af ogenomtänkta ekonomiska resonemang. Däremot innebär uppfattningen om isoleringens finansiella värde, visserligen i alldeles förvanskad form, ett sanningskorn. Detta består i att *sparandet* ökas genom den nödtvungna afspärrningen; ty sparandet är en hufvudfaktor vid krigets finansiering. Genom att så många ting i Tyskland icke stå att få tvingas den civila befolkningen till inskränkningar i sin konsumtion, d. v. s. till stora ehuru kanske i grund och botten särdeles hälsosamma *försakelser;* och som följd däraf blir mera öfver till krigets kostnader. Man får emellertid ej förstå detta så, som skulle den uteblifna importen direkt kunna ställa något till förfogande för kriget; den *är* borta och kommer ingen till godo. Men från den egna folkhushållningens synpunkt innebär konsumtion af importvaror i verkligheten indirekt konsumtion af de exportvaror, hvarmed de förra betalas; och då importen upphör, är det faktiskt de produktivkrafter, som eljest användas för exportproduktion, hvilka blifva disponibla för krigets syften. Om människorna nu afskurits från att förse sig med utländska födoämnen, kläder och lyxartiklar, från att företa resor i utlandet o. s. v. samt om de, väl att märka, *icke* fylla detta tomrum med motsvarande inhemska varor — ty göra de det, är ingenting vunnet — så frigöras alltså kapital och arbetskraft för krigets fortsatta gång. I verkligheten framkallar denna nödtvungna begränsning, exempelvis i brödkonsumtionen, i sin ordning nya former för sparande, som icke direkt sammanhänga med afspärrningen, t. ex. upphörande af nästan alla dyrbarare former för sällskapslif. På sätt, som sedan skall klargöras närmare, taga nästan alla olika slag af »krigssparande» utvärtes sedt form af bidrag till krigslånen.

Med denna motivering kan man möjligen finna någon sanning i det ofta hörda talet, att England i verkligheten gjort Tyskland en tjänst genom afspärrningen. Samma tjänst kunde emellertid tyska regeringen själf, utan hjälp af någon afspärrning, ha gjort sitt folk helt enkelt genom importförbud på de onödiga varorna.

I motsats till nu skulle man då ha fått in alla de *nödiga* varorna och därmed också uppnått den bästa användningen af det tyska folkets produktiva krafter. Riktigare kommer tankegången därför fram, om man säger, att den obehindrade tillförseln till England, väl att märka i förening med den frikostiga betalningen åt soldatfamiljerna samt de allmänt höjda arbetslönerna, motverkat den högst behöfliga sparsamheten. Tydligen är detta en helt annan sak än uppfattningen att genom isolering »nästan allt hvad man äger af finansiella krafter stannar inom landet». Denna är besläktad med 1700-talets föreställning om »yppighets nytta» såsom ägnad att skapa arbetstillfällen och med vissa nu skrifvande författares tro att de stora armébehofven och folkets behof af lifsmedel befordra kapitalbildningen.[1]

1.

Innebörd

Detta inledningsvis. Det gäller nu att se, hur finansieringen positivt är beskaffad; och därvid kan man utgå från fjärde kapitlets resultat som gifvet. Sålunda bör det icke finnas någon ovisshet om att kriget i verkligheten betalas genom förnödenheter och personliga tjänster. Men hvad som återstår att förklara är *sammanhanget* mellan dessa materiella ting och de svindlande penningbelopp, hvarmed krigets finansiering rör sig. Redan från början kan allmänt sägas, att penningbeloppen motsvaras af de varumängder, som antingen produceras inom landet eller införas från utlandet och som förbehållas staten, d. v. s. undandragas enskild produktion och konsumtion. Men liksom hvarje annat sammanhang mellan penningar och varor är äfven detta inveckladt och företer många dunkla punkter. För att klargöra dem är det lämpligt att till en början skilja de två fallen åt, att ett land är hänvisadt till sina egna resurser och att det kan få hjälp i form af varor från andra länder.

[1] Se t. ex. en uppsats af Oswald Schneider, Die Kriegsfinanzen der europäischen Grossmächte (i Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung 1915, sid. 1371). Denna uppsats jämte en tidigare af samme författare (Kriegssteuern, i samma årgång) utgör en verklig profkarta på populära missuppfattningar af finansieringsproblemet.

I. I ett afspärradt land

I. *Ett land som är fullständigt hänvisadt till egna tillgångar* förekommer som bekant icke i nutiden; men en undersökning af hur dess krigskostnader finansieras bidrar betydligt till att klargöra sakernas sammanhang. »För bevisets skull» kan man då närmast utgå från tyska förhållanden, med utelämnande af hvad som förenar Tysklands näringslif med andra länders. De två stora under första året upptagna tyska krigslånens sammanlagda belopp är omkring 13 ½ milliarder mark, och med det i höst upptagna tredje lånet har summan kommit upp till 25 ½ milliarder. Det bör vara klart af hvad som nu sagts, att här icke på något sätt åsyftas en värdesättning af Tysklands »finansiella kraft» utan blott ett, i verkligheten åtskilligt stiliseradt, exempel, som skall belysa tankegången. En hel del af hvad som i det följande säges om detta exemplifierade fall, gäller i betydligt högre grad om andra länder än om Tyskland, ehuru detta land utvalts på grund af den relativa isoleringen af dess ekonomiska lif.

Upptaget inom ett, som vi falskeligen antaga, ekonomiskt isoleradt Tyskland innebär lånebeloppet, att tyska riksregeringen fått rätt att disponera öfver tyska mäns och kvinnors egendom och tjänster till ett sammanlagdt värde af 13 ½ resp. 25 ½ milliarder mark. Till en början är det klart, att regeringen icke skulle ha behöft lån för att uppnå detta utan kunde ha disponerat öfver föremål till samma värde genom skatter eller militära rekvisitioner, ehuru låneformen i vissa hänseenden är fördelaktigare. Häri ligger, att lånebe oppet, så länge förutsättningen om landets isolering fasthålles, icke i och för sig skapat någon ny tillgång för krigets förande utan blott ett bekvämt medel att ställa de redan befintliga tillgångarna till regeringens förfogande. Redan detta är en viktig slutsats, som ofta förbises. Men för det andra följer också det ännu oftare förbisedda, att lånebeloppet icke i och för sig visar ens *tillvaron* af medel för krigets förande till ett dylikt värde. För att sätta saken på sin spets kan man säga, ehuru det ej har full tillämplighet på någon stats läge just nu, att under vissa förhållanden lånebeloppen i ett afspärradt land kunna stiga i det oändliga utan att landets förmåga att hålla ut därmed förlänges en enda dag.

Detta kräfver en mera ingående förklaring. Lånebeloppen äro ej blott tecknade utan äfven inbetalade mycket raskt, t. o. m. i förtid; och att de motsvaras af förnödenheter kan ej ett ögonblick betviflas. Men detta är icke frågan, utan frågan är, om de motsvaras af *sådana* förnödenheter, som kunna användas att föra kriget. T. o. m. Sverige har i denna stund sannolikt en nationalförmögenhet, som motsvarar icke blott 13 utan 20 milliarder mark,[1] och den tyska nationalförmögenheten är naturligtvis många gånger så stor, enligt den nuvarande tyske riksfinansministern, nationalekonomen Helfferichs siffra redan för åren omkring 1910 300 milliarder mark. Men förmögenhet är just hvad som endast i strängt begränsad grad kan användas till omedelbara utgifter, och dess tillvaro är därför ganska betydelselös i detta sammanhang. Förmögenheten består i exempelvis byggnader, fabriker, grufvor, landtegendomar eller andelar i dylika, t. ex. aktier eller obligationer. Staten är ej tjänt med att få lån i denna form; ty flertalet förmögenhetsobjekt kan ej tjäna krigsändamål annat än på sin höjd genom sin afkastning, som staten kan få utan att äga produktionsmedlet och ej kan få enbart genom att äga det. För krigets förande ha som sagdt blott konsumtionsmogna varor betydelse.

Nu är det fullkomligt sant, att lånen ej inbetalas i förmögenhetsdelar — lika litet som i konsumtionsmogna varor — utan »kontant»; men frågan är, hvilka reala motsvarigheter dessa kontanta inbetalningar äga. En aktieägare, som vill teckna statsobligationer, kan gå till banken och få sina aktier belånade samt inbetala lånesumman; den realitet som ligger till grund för hans teckning är då trots allt aktiestocken. Detta skulle icke vara fallet under normala förhållanden, ty då kunde banken icke ge lån till större belopp än som motsvarade dess s. k. likvida medel. Dessa s. k. likvida medel äro de af banken disponerade konsumtionsmogna eller icke fastlåsta tillgångar, som tillhöra *andra* personer, nämligen bankens insättare; och det skulle då, under normala förhållanden, i verkligheten ha varit dessa senare medel som indirekt, nämligen genom bankens förmedling, ställts till statens förfogande genom låneteckningen. Då hade allt varit godt och väl; ty i den mån dylika medel ej funnits, skulle ingen teckning ha kommit till stånd. Men så för-

[1] Redan för år 1908 beräknades den svenska nationalförmögenheten till omkr. 14 milliarder kronor, d. v. s. (med en markkurs af 78) 18 milliarder mark.

håller det sig icke nu, och det beror därpå, att bankerna — centralbankerna eller de särskilda, för kriget inrättade lånekassorna — nu fått tillfälle att belåna tillgångar *utan* att förfoga öfver likvida medel, som kunna så placeras. Detta har skett genom den nya *sedelutgifningsrätten*.

Finansiering genom sedelutgifning

I realiteten har hvarje begränsning i sedelutgifningsrätten upphäfts i alla krigförande länder. Detta skulle i och för sig ha betydt mycket litet, om blott sedlarnas inlöslighet upprätthållits, såsom hittills i stort sedt varit fallet i England. Ty den värdeminskning eller depreciation i förhållande till guldet, som efter hvad strax skall visas blir följden af en för stor sedelutgifning, drifver automatiskt tillbaka sedlarna till banken för utväxling mot det värdefullare guldet, så länge denna inlösning är tillåten; och inlösningen är därför en fullt effektiv garanti, så länge den kan upprätthållas. Genom att afskaffa på en gång begränsning af sedelutgifningsrätten och inlöslighet — inom vida gränser t. o. m. enbart genom det senare — har däremot möjligheten skapats att ge ut för mycket sedlar, d. v. s. från nu förevarande synpunkt att ge lån utan tillgång till likvida medel.[1] Det fundamentala faktum, som man här måste minnas, är att det alls icke gäller det belånade föremålets värde utan hur mycket som finns att låna ut. Faran består icke alls i att den ifrågavarande aktieägaren får ett alltför stort lån på sin aktiestock — exempelvis de tyska lånekassorna äro mycket stränga i så måtto — utan däri, att han öfver hufvud taget får det i annan mån än som motsvaras af likvida medel, och följaktligen däri, att inbetalningarna på krigslånet komma att bestå i hvad staten ej kan begagna.

[1] Det ligger i sakens natur, att detta blott är en möjlighet, icke en nödvändighet. Genom en korrekt diskontopolitik, som alltså begränsade lånekrafven genom att höja priset på lån, skulle sedelcirkulationen alltid kunna hållas i sitt rätta omfång äfven utan inlöslighet; därigenom skulle man t. o. m. få ett mera stabilt penningvärde än det nuvarande, hvilket som bekant under normala tider förskjuter sig öfver längre tidrymder än i den ena riktningen och än i den andra. Emellertid är det att märka, att just tillvaron af oinlösligt pappersmynt underlättar en *oriktig* diskontopolitik, och att därför utsikterna att genom oinlöslighet hindra ökningen i sedelcirkulation äro små, så länge man ej har alldeles särskilda säkerhetsåtgärder för ändamålet. Dessa saknas fullständigt för närvarande, just därför att alla civiliserade länders penningväsen är byggdt på sedlarnas inlöslighet.

Det beryktade historiska och alltid minnesvärda exemplet härpå erbjuda de franska assignaterna under den stora revolutionen, hvilka utgåfvos mot den utmärkta säkerheten af franska statens egendomar, utan att detta hindrade deras värdefall ned till omkr. en tredjedels *procent* af nominalvärdet (35 centimes för 100 livres eller francs). I hvilken utsträckning detta sammanhang ännu i dag förbises äfven af personer, som fått förtroendet att medarbeta i vetenskapliga publikationer, skulle man icke kunna föreställa sig; och det faktum, att värdefall i ens tillnärmelsevis likartad omfattning som de franska assignaternas saknas för närvarande samt, som man må hoppas, äfven i framtiden, får ej dölja, att principen nu är densamma som då. I alla krigförande länder — dock i det väsentliga med undantag af England — motsvaras alltså en större eller mindre del af krigslånebeloppen genom sedelstockens förmedling af sådana föremål, som sakna betydelse för krigets bedrifvande.[1]

Låt oss taga som typiskt exempel det fallet, att en person belånar sina aktier i en af de tyska lånekassorna eller i centralbanken; kassan eller banken behåller då aktierna och utlämnar sedlar. Dessa sedlar inbetalas därpå för statens räkning på krigslånet; staten får sedlarna och utlämnar sina för längre tid löpande skuldförbindelser, statsobligationerna.[2] Hvad staten erhållit mot dessa sistnämnda skuldförbindelser är alltså närmast *andra* af dess egna eller dess centralbanks skuldförbindelser, stats- eller banksedlarna.[3] Men dessa representera i sin ordning de aktier, som låntecknaren reserverat för ändamålet; lånekassan har inga andra medel att lämna staten för kriget, och alltså har staten så till vida visserligen fått full valuta för sina skuldförbindelser (obligationerna) men ingen valuta som den kan använda.[4] Så skulle saken utveckla sig, för

[1] Om England se nedan sid. 168.

[2] Ånyo varnas för uppfattningen, att häri skulle ligga någon kritik af speciellt Tyskland. Hvad lånekassorna beträffar, har deras användande för krigslånen i hufvudsak varit af öfvergående betydelse.

[3] För att få fram det typiska har här valts exemplet med statssedlar. I sak ändras oändligt litet häri, då sedlarna utges af en centralbank, som till namnet är privat, men hvars kredit är ett med statens, såsom fallet är i flertalet europeiska länder.

[4] Läsaren inser utan tvifvel, att här blott är fråga om *motsvarighet* mellan de ifrågavarande tillgångarna (aktierna) och det tecknade krigslånebeloppet — att

den händelse staten presenterade sedlarna till inlösning i lånekassan — om detta eljest ginge för sig — på det sätt som den gör med exempelvis en check på en annan bank, när låneteckningen i stället sker genom aflämnande af en dylik. Som det nu är, röras aldrig aktierna, utan statens ena hand (lånekassan) ger ett lån, som statens andra hand (statskassan) tar emot, hvaraf resultatet blir plus minus noll. Transaktionen har därför fram till denna punkt varit ändamålslös. Läget ändras först då staten *använder de erhållna sedlarna till utbetalningar mot varor,* d. v. s. sätter dem i omlopp, gör dem till cirkulationsmedel. I själfva verket föreligga då två skilda transaktioner: den första som skaffar staten oanvändbara tillgångar eller också ingenting mot obligationer, den andra som skaffar staten antingen användbara tillgångar eller varor mot sedlar. För *hvardera* transaktionen måste staten (eller i senare fallet eventuellt centralbanken) utfärda särskilda skuldförbindelser, men blott den senare transaktionen har något värde för finansieringen.

I de fall då öfver hufvud taget intet fonderadt lån (obligationslån) upptages utan kriget finansieras direkt af centralbanken genom sedelutgifning, såsom i stor utsträckning är fallet i Frankrike och Ryssland, blir saken betydligt enklare. Här är det visserligen också först ett lån till staten från centralbankens sida och därpå sedlarnas utsläppande, men det förra är här mera uppenbart en affär utan betydelse; och i det fall att staten direkt släpper ut sedlarna själf, försvinner den fullständigt.[1] Härmed skall ingalunda vara sagdt eller menadt, att denna metod skulle vara bättre. Den är tvärtom betydligt mera betänklig, emedan den saknar alla hållhakar på en för stor sedelutgifning, hvilka aldrig fullt saknas i det förra fallet, som förutsätter villighet från kapitalisternas sida att för statens skull belåna sina tillgångar och från lånekassornas sida att bevilja lånen. Detta bekräftas också af att sedelstockens ansvällning i förhållande till de totala finansieringsbeloppen är

det ej finns reserveradt något annat inom folkhushållningen för detta belopp än just aktierna — och att meningen ingalunda är, att staten verkligen skulle sätta sig i besittning af de sistnämnda. Det är just omöjligheten häraf som framkallar nästa steg.

[1] Vid en finansiering af det senare slaget faller det knappast någon in att räkna både med statens lån från banken och med sedelbeloppet, medan det motsvarande just är hvad som sker i förra fallet.

betydligt mindre i Tyskland än i Frankrike och Ryssland. Därjämte bli svårigheterna att i framtiden göra sig af med den för stora sedelstock, som kommit till stånd, af delvis likartade skäl större i det senare fallet, såsom längre fram skall visas.

Emellertid återstår det att förklara, hur denna nya sedelutgifning, vare sig den tar den ena formen eller den andra, till sist möjliggör finansieringen, och hur den inverkar på det ekonomiska lifvet. Detta är dock nu en ganska lätt sak.

Genom den nya sedelmängden få regeringarna *köpkraft.* Men mot denna nyskapade köpkraft står ingen ny kvantitet varor.[1] Om en viss gifven varumängd förut motsvarats af betalningsmedel (mynt, sedlar och andra kreditmedel) till ett belopp af t. ex. 10 milliarder och nu, utan att varumängden ökas, betalningsmedlen på nyss angifvet sätt växa till exempelvis 12 milliarder, betyder det, att hvarje enhet af betalningsmedlen motsvaras af endast fem sjättedelar af den varumängd man förut kunde få för samma enhet; medan förut hvarje enhet af betalningsmedlen kunde köpa en tio-milliard-del af varumängden, kan den nämligen nu köpa endast en tolf-milliard-del. Följden blir alltså ett fall i penningvärdet eller, hvilket är detsamma, en höjning i den allmänna prisnivån. Men genom att ha fått — i exemplet — 2 milliarder af de 12, som äro i omlopp efter den ifrågavarande operationen, har *staten* trots penningarnas (sedlarnas) minskade värde tillförsäkrat sig en sjättedel af varumängden i landet och reducerat befolkningens köpkraft till fem sjättedelar af hvad den förut var. Trots allt innebär därför också denna operation en finansiering af kriget, ett framtvunget sparande, ehuru i en mycket olycklig form, därför att åtgärden samtidigt förfalskar den allmänna värdemätaren. Då guldet emellertid ej på samma sätt kan mångfaldigas och dess värde därför är orubbadt, sjunker samtidigt sedlarnas värde uttryckt i guld, d. v. s. detta får hvad man kallar agio. Med hän-

[1] Det bör sägas, att en stor del af penningteoriens »finesser» afsiktligt förbigåtts i det följande, för att icke onödigt trassla in framställningen. Hvarje nationalekonomisk undersökning, en fackvetenskaplig lika väl som en populärvetenskaplig, måste förenkla problemställningen genom att utesluta de moment som ej inverka på den föreliggande frågan. Sker ej detta, tvingas man att rulla upp hela den teoretiska nationalekonomien på hvarje punkt, hvilket ej kan anses förmånligt.

syn till folkhushållningen som helhet har samma sak skett som om staten utan betalning genom militär rekvisition uttagit en sjättedel af varumängden, ehuru med det tillägg att penningvärdet samtidigt rubbats, hvilket ej nödvändigt skulle blifvit följden af den senare metoden.

Fallet i penningvärdet blir i det nyss anförda exemplet sannolikt betydligt större än en sjättedel. Ty samtidigt med att jämförelsens ena led, penningmängden, ökas, *minskas* jämförelsens andra led, varumängden, dels i hela världen på grund af kriget, dels i nu föreliggande fall på grund af afspärrningen. Denna tendens motverkas endast ofullständigt genom att »framtidsnyttigheter» — kreatursuppsättningar, lager o. s. v. — i ökad utsträckning bringas i marknaden; ty detta sker först sedan en abnorm knapphet på behöfliga varor redan inträdt och är alldeles ej tillräckligt att upphäfva denna knapphet. Ökningen i penningmängd är därför så till vida alldeles särskildt olycklig i krigstider. Tänker man sig, blott för att ha en siffra att röra sig med, att hela den varumängd, som staten tagit i anspråk för kriget, uttrycker den *varaktiga* minskningen i tillgång på varor inom landet, blir beräkningen följande. Penningmängden har stigit från 10 till 12 milliarder, varumängden har sjunkit med en sjättedel — låt oss säga från 10 till $8\frac{1}{3}$ milliarder enheter. Medan proportionen mellan varor och penningar förut var 10: 10, har den nu nedgått till $8\frac{1}{3}$: 12 d. v. s. med omkr. $30\frac{1}{2}$ %.

Denna tendens motväges dock i sin ordning af att, i *förhållande till varumängden*, behofvet af sedlar ökas i krig, parallelt med att det vanliga kreditsystemet försämras. De vanliga kreditmedlen, växlar och checker, träda mera tillbaka; särskildt är detta fallet på kontinenten, emedan staten, som öfvertagit otaliga, eljest af enskilda utförda transaktioner, där vanligen betalar »kontant», o. v. s. med sedlar, som då ersätta de växlar o. s. v., enskilda skulle ha begagnat i motsvarande fall. Moratorier, särskildt när de ta form af bankstängning, föranleda vidare människor att hålla sina kassor själfva, i st. f. att lämna dem i bankernas vård, och minska därigenom det antal transaktioner ett visst penningstycke eller en sedel hinner verkställa under viss tidrymd — minskar penningarnas omloppshastighet. Slutligen förekommer otroligt nog i de allra flesta länder ren skrinläggning, sålunda undanstoppande

af penningar, icke för att hålla en tillräcklig kassa utan som en direkt placering af tillgångar; höjdpunkten af orimlighet uppnås, då det är sedlar som på detta sätt gömmas undan. Hvar och en af dessa åtgärder skapar ett tomrum i cirkulationen, och detta bereder utrymme för ny sedelutgifning, så att de ängsliga i själfva verket oafsiktligt och antagligen mycket mot sin vilja tillföra staten räntefri kredit. Särskildt vid krigsutbrottet, då skrinläggningen brukar florera, uppstår en högst besvärande brist på betalningsmedel, som ger staten välkommet tillfälle till dess vanligen första finansieringsoperation för kriget. Verkan af denna åtgärd, liksom af de följande likadana, är uppenbarligen att ge staten förfogandet öfver motsvarande andel i varumängden. I detta fall, då ju ingen omedelbar prisstegring inträder, kan man emellertid undra hvilka som afstått varorna. Det är de personer, som skrinlagt penningar (metallmynt eller sedlar); och då dessa människor senare taga fram hvad de lagt i strumpskaften och köpa varor därför, inträder den försenade prisstegringen; det minskade värde penningarna sålunda fått under mellantiden är ett uttryck för, att inga varor sparats för de försiktigas räkning.

Af de två senaste styckena följa nu två viktiga slutsatser. Den ena är, att en finansiering genom ökad sedelutgifning i begränsad utsträckning är möjlig äfven i ett land, som bevarar sedlarnas inlöslighet, sådant som England; de nya sedlarna fylla då blott det uppkomna hålet i cirkulationen. Men därtill kommer också som andra slutsats, att en allmän prisstegring är möjlig äfven i ett dylikt land, såsom i hög grad är fallet just i England, icke beroende på att penningmängden ökats utan på att varumängden minskats. I detta fall är däremot ett agio på guld otänkbart — så länge sedlar kunna utbytas mot guld; hvad som inträffar är, att *både* guld och sedlar sjunka i förhållande till varorna.

Nu tillkommer det emellertid som en sista faktor, att »inflationen» (den för stora sedelcirkulationen) under en kortare tid kan pågå äfven vid full inlöslighet, emedan det dröjer något, innan sedlarna strömma tillbaka till banken för inlösning. Och detta är enligt all sannolikhet fallet mera, ju mindre sedelvalörerna äro, emedan de i samma grad tränga ned till befolkningslager, som icke stå i förbindelse med bankerna. Denna fara framhölls i af-

seende på England redan tidigt under kriget af Mr J. M. Keynes i hans redan citerade uppsats The Prospects of Money,[1] på grund af engelska regeringens sätt att angripa krisen vid krigets utbrott och framför allt bankernas sätt att begagna sig häraf. Verkan blir då ogynnsamma växelkurser och behof af guld för export; vägras denna, är inlösligheten tydligen delvis realiter upphäfd. Om inlösligheten åter upprätthålles äfven i sak, bli sedlarna emellertid ånyo likvärdiga med guld; ty i längden kunna naturligtvis aldrig inlösliga sedlar sjunka i värde jämförda med guld. England har nu, på hösten 1915, kommit därhän att, sist bland de krigförande länderna, rubba grundvalarna äfven för sitt penningväsen och därmed öppna dörren för en finansiering genom sedelutgifning, ehuru det icke ännu tagit någon stor omfattning.

Innan vi lämna detta slag af finansiering, är det emellertid nödvändigt att klargöra ännu en sak, nämligen den relativa *guldtäckningens* förhållande till den nya sedelutgifningen, ty detta moment spelar vanligen en hufvudroll i de framställningar till allmänhetens förvillande, som tid efter annan utsändas från de krigförande länderna. Bestämmelserna om sedlarnas täckning ha blott en enda uppgift: att garantera inlösligheten. Då sedlarna nu allmänt äro oinlösliga, skulle en person som lefde i den villfarelsen, att förnuftet behärskade människors ekonomiska föreställningar, antaga att sedeltäckningsbestämmelserna förlorat allt förtroende. Verkliga förhållandet är som sagdt, att täckningen åberopas ständigt och jämt. I hvad mån detta har eller rättare saknar berättigande från synpunkten af sedlarnas *framtida* inlöslighet, skall ej här beröras ånyo, då det redan behandlats i fjärde kapitlet. Men hvad som här måste understrykas är, att det i hvarje fall icke bevisar det minsta i afseende på *penningvärdets* upprätthållande, annorlunda uttryckt: i afseende på värdeförhållandet mellan penningar och varor, eller med en tredje formulering: i afseende på frånvaron af finansiering genom ökad utgifning af oinlösliga sedlar. Det är visserligen alldeles sant, att sedlar, som utsläppts i stället för en *lika stor* kvantitet ur rörelsen indraget

[1] Economic Journal december 1914 sid. 615—620. Se äfven prof. J. S. Nicholsons mycket pessimistiska uppsats The Abandonment of the Gold Standard i Quarterly Review april 1915 sid. 409—23.

guld, icke på något sätt rubba penningvärdet; men detta är — äfven antaget, att det guld centralbankerna nu samla verkligen kommer från cirkulationen — en helt annan sak än en *procentuellt* oförminskad guldtäckning. Om vi för tillfället bortse från andra betalningsmedel samt antaga, att ett land ökat sin sedelcirkulation från 2 till 4 milliarder, innebär en fortsatt guldtäckning med t. ex. 40 %, att guldreserven ökats med 800 millioner, från 800 till 1,600 millioner, men sedelutgifningen med 2,000 millioner, alltså två och en half gånger så starkt. Penningvärdet måste då också ha sjunkit, t. o. m. om varumängden alls icke minskats och ännu mer då den faktiskt så gjort.

I och för sig möter det intet hinder att fortsätta hur långt som helst på den inslagna vägen, i synnerhet som metoden af de skäl vi sett automatiskt ehuru ytterst klumpigt framtvingar det erforderliga sparandet, på samma sätt som ett enkelt beslagtagande af varorna skulle göra. Så länge landet blott har tillräckligt med förnödenheter för att fortsätta kriget, behöfver detta alltså icke ta slut af ekonomiska skäl; de franska assignaterna, hvilka antagligen beteckna pappersmyntfotens hittillsvarande höjdpunkt såsom krigsfinansiering, äro det bästa beviset härför. De visa emellertid också, lika väl som exempelvis vårt eget lands talrika erfarenheter från Görtz' mynttecken framåt, hvilken djupgående och svårbotad förvirring inom hela samhällslifvet som blir följden af våldsamma rubbningar i penningvärdet.

Huruvida systemet finansiering genom sedelutgifning ännu så länge gripit omkring sig mera än att man bör kunna återföra Europa till sunda penningförhållanden jämförelsevis snart efter återvunnen fred, om de rätta medlen komma till användning, är ej lätt att säga. Att kraftiga åtgärder skola bli behöfliga, är i hvarje fall otvifvelaktigt. Formerna för en sådan »Saneriung» skola emellertid ej nu behandlas annat än som slutsten på den här framställda tankegången.

Skillnaden mellan de två formerna för finansiering genom sedelutgifning kommer tydligt fram vid det efterföljande reparationsarbetet. Vid den ena formen, obligationslån påbyggda med sedlar — med ett kort uttryck: den tyska formen — är underlaget för det hela, som vi veta, lån upptagna hos statens lånekassor eller

centralbank af enskilda personer, som genom dessa lån realiter blifva på en gång statens låntagare (hos lånekassorna eller — direkt eller indirekt — riksbanken) och långifvare (åt statskassan). Man måste nu antaga, att dessa personer önska så hastigt som möjligt befria sig från sin skuld, hvilket sker *antingen* genom att de själfva spara och därmed återbetala sitt lån *eller* genom att de finna köpare för sina obligationer, hvarefter lånet återbetalas med den af köparen hopsparda och erlagda köpeskillingen. I den mån lånen öfver hufvud gifvits af lånekassorna och ej t. ex. af riksbanken, befordras denna utveckling genom att lånekassorna äro afsedda att likvidera och upplösas kort efter krigets slut, hvilket bör verka som en eggelse till dylikt sparande. Därmed är naturligtvis ej sagdt, att saken nödvändigt måste förlöpa så gynnsamt blott att organisationen befordrar det. Staten, som är på en gång långifvare (genom lånekassorna) och låntagare, får tydligen, under förutsättning af dessa åtgöranden och sedan de genomförts, men också först då, valuta för de obligationer, som den utställt i sin egenskap af låntagare i transaktionen. Denna valuta kan då utan svårighet begagnas till att lösa in den öfverskjutande delen af den utelöpande sedelstocken; obligationsskulden blir då oförminskad men sedelskulden försvinner, och penningväsendet är ånyo i ordning. Så enkelt kan det omöjligt gå vid den senare formen, som man kunde kalla den fransk-ryska, ehuru den faktiskt också användes i Tyskland och i tilltagande grad där; en automatisk återställelse af valutan kommer ej att äga rum vid denna form. Men naturligtvis finnas många positiva medel, som kunna tillgripas i detta fall, t. ex. ett nytt obligationslån, med hvilket sedlarna inlösas, hvilket innebär en förvandling af den sväfvande sedelskulden till en fonderad obligationsskuld.

Finansiering genom afsiktligt »sparande»

Det är nu tid att öfvergå till den andra finansieringsmetoden, som består i obligationslån med andra motsvarigheter än för kriget oanvändbara förmögenhetstillgångar.

Egendomligt nog är det lättare att uttrycka saken sålunda, negativt, än att positivt ange, hvad det är staten i verkligheten får för sina obligationer vid denna, rationella finansieringsmetod. Att det icke är »pengar», framgår af allt som gått förut — det vore en dubbel meningslöshet. Att åter kalla det »kapital» vore antagligen för de flesta läsare att sätta ett obegripligt eller mångtydigt *ord* i stället för en verklig förklaring, äfven frånsedt att ordets tillämplighet på detta fall ej är alldeles gifven. Närmare verkligheten kommer man utan tvifvel genom det svar, som naturligast följer af den föregående framställningen: då det nu icke är fråga om tillgångar, som äro oanvändbara för kriget, måste det nämligen gälla sådana, som tvärtom äro användbara för kriget. Men hela sanningen ger detta svar icke, ej ens den viktigaste delen af sanningen. Ett normalt obligationslån, liksom hvarje annat normalt lån, sätter nämligen låntagaren i tillfälle att förvärfva äfven annat än redan existerande tillgångar af betydelse för ändamålet (i detta fall kriget); det ger honom också möjlighet att inrikta en mot lånets storlek svarande del af landets produktiva krafter på *frambringande* af dylika tillgångar; det erbjuder säkerhet för att en så stor del af dessa krafter icke tages i anspråk för något annat ändamål. Detta är frågan om hvad man vanligen kallar kapitalbildningen, frågan om hvad sparande rent konkret taget innebär — ty *sparande* är hvad det hela tiden gäller, och intet annat ord förklarar lika exakt hvad det är låntagaren verkligen får. Men dunkel nog är saken, äfven om man försöker lysa upp den med detta ord; och en närmare förklaring är därför önskvärd.

Antag att en person har hvad man kallar en årsinkomst af 50,000 kronor (francs eller mark). Det betyder, att han har rätt att disponera varor till ett dylikt sammanlagdt värde. Om han nu emellertid icke gör detta, utan själf begagnar varor blott för t. ex. 40,000 kronor, säger man, att han spar de 10,000. Men hvart ta då de varor vägen, som han afstått från att konsumera? Om han blott konsumerade så mycket mindre och skrinlade de 10,000 kronorna, blefve följden, som vi nu veta, en förskjutning i prisnivån och i penningarnas köpkraft, hvarigenom samtliga *icke* skrinlagda penningar komme att köpa hela varumängden; och intet blefve i verkligheten sparadt, ty den öfriga mänskligheten (eller, riktigare, den öfriga delen af folket) komme då att med sina penningar kunna köpa och konsumera äfven hvad vår man afstått från att köpa. Nu gör emellertid »spararen» eller »kapitalbildaren» ej så, utan han sätter in sina besparingar, allt eftersom

de uppstå, i en bank. Detta fattar naivt folk, hvartill äfven tyvärr hör en eller annan nationalekonom, på sådant sätt, att »kapital samlas i bankerna» och mera dylikt. Att de *varor*, som motsvara de sparade medlen, icke samlas i bankerna, är väl emellertid klart; åtminstone har man sig icke bekant, hvar bankerna i så fall skulle stapla upp de skyhöga lager, som motsvara insättningarna. Menar man åter, att bankerna samla själfva *penningarna*, uppstode samma läge som vid motsvarande, nyss berörda skrinläggning hos den enskilde. Man behöfver emellertid ej vara rädd, att bankerna skola inlåta sig på något för dem till den grad ruinerande; ty då de ha att betala ränta åt insättaren och dessutom ha betydliga driftkostnader, lära de ej nöja sig med mindre än att själfva få ränta genom att placera medlen.

Så snart medlen emellertid verkligen blifvit utlånade eller öfver hufvud taget — genom emission, finansiering eller på annat sätt — ställda till någons förfogande, är det klart, att nyttigheter efterfrågas genom dessa penningar. Bankens låntagare eller öfriga kunder köpa för dem, d. v. s. i verkligheten för vår »sparares» medel, antingen varor eller »tjänster», d. v. s. arbetskraft, och använda dem alltså i sin produktion eller på annat sätt. I bokstaflig mening har ingenting sparats då heller, ty materiella ting kunna endast i högst begränsad mån lekamligen sparas — man tänke exempelvis på, hur oändligt litet som i materiell måtto är kvar af hvad som producerades ännu för t. ex. ett halft århundrade sedan; men »spararen» har genom bankens förmedling afstått från att konsumera och därmed genom en medveten handling möjliggjort för andra att förfoga öfver varor och tjänster till motsvarande värde. Utvecklingen förlöper ännu enklare, ehuru mindre i öfverensstämmelse med det i nutiden normala, om man tänker sig »spararen» som ägare af ett eget, i utveckling stadt företag; i stället för att köpa varor för sin egen konsumtion »sätter han in dem i affären», d. v. s. köper hvad affären behöfver.

Denna sistnämnda form ger också den bästa förklaringen till hur finansieringen i afseende på kriget går till. Medborgarna afstå från att taga i anspråk för egen räkning varor och tjänster till hela det värde, hvaröfver de förfoga, samt öfverlämna sin rätt till denna (icke individuellt bestämda) del af landets produktiva krafter

och tillgångar mot ränta åt staten; däri består i verkligheten inbetalningen på krigslånet.

Det framgår emellertid också häraf hur ogripbara de ting äro, som ställas till statens förfogande. Förhållandet är icke, att den enskilde spararen öfverför till staten de varor, han eljest skulle ha användt själf. Ty dels är det i och för sig en meningslöshet att tala om hvad han skulle ha användt, om han ej sparat, då han kanske icke ens vet det själf; och dels är det mycket möjligt, att han under alla förhållanden skulle ha användt något helt annat än staten behöfver. Det är alltså icke, åtminstone ej i främsta rummet, ett befintligt förråd, som öfverföres från den enskildes disposition till statens; utan det är öfverförande af *icke individuellt bestämda* produktivkrafter, som i händelse af icke-sparande användas att göra *en* sak men nu användas att göra en annan. Vid icke-sparande skulle de kanske ha användts att framställa en mängd eleganta kläder eller vackra möblemang, medan de nu komma till användning för framställning af fältutrustning eller aeroplan, ehuru det naturligtvis också är möjligt, att användningarna äro mera lika i de båda fallen, t. ex. resp. lyxautomobiler och fältautomobiler, maträtterna vid stora middagar och konserverna i skyttegrafvarna.

Härmed torde det vara nödtorftigt klargjordt, hur »sparandet» går till och kommer kriget till godo. Men det är kanske ändå icke fullt klart, hvad som skiljer denna andra, korrekta finansieringsform från den första, som bygger på ökad sedelutgifning. I ett hänseende är skillnaden dock gifven. Det belopp — i penningar uttryckt — som nu ställes till statens förfogande, har vid den korrekta finansieringen samma värde, som detta belopp förut haft, d. v. s. motsvaras af en viss mängd ekonomiska krafter eller tillgångar; medan samma nominella belopp vid finansiering genom ökad sedelutgifning icke har någon motsvarighet alls och får sitt — dock alltid i jämförelse med förra fallet lägre — värde blott genom att *beröfva* de förut befintliga sedlarna en del af deras motsvarighet i produktiva krafter och tillgångar. Men i denna uppenbara olikhet ligger också den djupare skillnaden innesluten. Vid korrekt finansiering blir något sparadt för krigets räkning därigenom att en mängd människor (spararna) afsiktligt

begränsa sin konsumtion; vid finansiering genom sedelutgifning uppstår sparandet på det mest oberäkneliga och planlösa sätt genom att människorna, utan att själfva kunna göra vare sig till eller ifrån, få mindre valuta för sina penningar och därvid somliga förlora mera, andra mindre af sin verkliga inkomst, utan att man på något sätt kan antaga, att just de bidraga mest, som bäst kunna eller helst vilja.

Skillnaden mellan de två metoderna är alltså en skillnad mellan afsiktlig handling och planlöshet.

Det ligger nära till hands att antaga en annan skillnad, nämligen mellan ett föregående och ett efterföljande »sparande»; man tänker sig i så fall, att »spararen» först spar och därpå lämnar staten det sparade, medan vid ökad sedelutgifning sparandet kommer efter, såsom en följd af statens uppköp. Men det torde vara en missuppfattning. »Sparandet» innebär nämligen ett *ögonblickligt* öfverförande af ekonomiska krafter till ny användning; och då kan man ej tala om något före och efter. Den arbetskraft o. s. v., som spararen kunde ha efterfrågat, hvilar ej på hanen, tills man fått se, hvilken placering spararens medel komma att få, utan användes oafbrutet; intet sparande är alltså »lagradt» i detta fall. Å andra sidan kan man ej — då det gäller fallet ökad sedelutgifning — efteråt spara, hvad staten redan tagit, ty det måste existera då staten tar det. Skillnaden är i stället den nyss angifna, att man i förra fallet från början vet hvad man gör men i senare fallet till sin obehagliga öfverraskning finner, att man har mindre kvar än man väntat.

»Sparandet» är ej sparande i betydelsen undanstoppande af materiella ting, utan *afhållsamhet* från egen konsumtion å »spararens» sida, hvilken framkallar de produktiva krafternas öfverföring i en ny kanal. Följaktligen äro dessa krafter i oafbruten sysselsättning. Däraf följer också, att den korrekta finansieringen alldeles icke är hjälpt med att enskilda personer sparat och satt in medlen i bankerna. Bankerna ha nämligen å sin sida igen lånat ut dem; och om de ej gjort det, skulle det ha hjälpt lika litet, som vi redan sett. Alltså är det icke nog med, att mycket »sparas»; det fordras också, att detta »sparande» ej heller flyter in i någon annan kanal; ty då är det till större delen förloradt för krigets ändamål. Kriget kräfver med andra ord icke blott *ökad tillgång* utan äfven *minskad efterfrågan* på sparande eller afhållsamhet. Riktigare uttryckt äro dessa två sidor alternativa *eller* kumulativa. För krigets ändamål kräfves, att ett större produktionsresultat blir ledigt; och det sker *antingen* genom att folk inskränker sin privata konsumtion i ökad grad *eller* genom att det öfverskott, som återstår efter den privata konsumtionen, i mindre utsträckning än vanligt går till vanliga privata kapitalplaceringar, såsom nya byggnads-, industri- och kommunikationsföretag, *eller* slutligen genom dessa båda metoder på en gång.

För att få en riktig föreställning om krigsfinansieringens svårighet är det emellertid nödvändigt att fasthålla, att hela denna utveckling fortlöper på grundval af ett *minskadt totalt produktionsresultat* eller, som man brukar säga, en minskad nationalinkomst. Därigenom att dels en mycket stor del af befolkningen är under vapen och dels — i ett afspärradt land — produktivkrafterna få en mindre fördelaktig användning än vanligt, är mindre öfver hufvud taget att få. Ett sparande, som inskränkte sig till den häremot svarande konsumtionsminskningen, skulle sålunda ej lämna någonting alls öfver åt krigets finansiering, utan härtill fordras en *ytterligare* åtdragning af svångremmen eller också det senare af de nyss nämnda alternativen, d. v. s. minskad privat kapitalanvändning. Förut har emellertid framhållits, att afspärrningen verkligen i vissa hänseenden framtvingar ett extra »sparande» genom frigörande af de krafter, som eljest framställa sådana exportvaror, hvarmed den nu uteblifna importen i vanliga fall betalas.

Så ser alltså den korrekta finansieringsformen ut, då det gäller att från början inrikta landets ekonomiska verksamhet på de nya krigsändamålen i stället för på privat konsumtion eller privat kapitalbildning. Men ehuru detta, nu behandlade — *frambringandet* af det rätta slaget tillgångar — utan tvifvel är hufvudsaken, får man icke heller glömma en annan möjlighet, som utgör finansiering på ett för tanken enklare sätt, nämligen genom öfverförande af *redan befintliga* tillgångar till krigets eller statens ändamål från den enskildes. I stort sedt sammanfaller detta med hvad man kallar frigörande af kapitaltillgångar, d. v. s. deras användning till omedelbar konsumtion i stället för till fortsatt produktion,

exempelvis nedslaktning af svinhjordar eller nedskrotning af elektrisk armatur för användning af kopparen, men också helt enkelt öfverförande till ny användning af sådana arbeten, som skulle hållit kapitalföremålen uppe vid oförändradt värde. I denna gestalt — i form af frigjorda kapitaltillgångar — betyder saken, att äfven nationalförmögenheten till någon del tas i anspråk för kriget, icke blott nationalinkomsten, till hvilken sparandet helt och hållet hör. Hur det hela går för sig, skall belysas närmare längre ned; här gäller det blott att finna sammanhanget med finansieringsformen. I själfva verket ha vi nämligen härmed kommit mycket nära den allra första af de här i kapitlet behandlade formerna, nämligen den »tyska» med belåning af illikvida tillgångar samt därpå grundad sedelutgifning. Men just den stora yttre likheten mellan de två tjänar att framhålla den stora inre skillnaden. Om godsägaren med svinhjordarna vill teckna statsobligationer, behöfver han ej belåna dem, utan kan sälja eller själf låta slakta sina svin; och just på detta eller motsvarande sätt har en stor del af inbetalningen på obligationerna kommit till stånd. Om det då varit staten, som uppträdt såsom köpare, har den kunnat betala i en eller annan provisorisk (sväfvande) form och sedan i verkligheten återfått denna sin skuldförbindelse i inbetalning på krigslånet. Staten har alltså fått lånet i form af en svinstock, liksom den i exempel ofvan sid. 163 fått lånet i form af den lånetecknande aktieägarens aktier. Den enda men afgörande skillnaden är, att staten har användning för svinen men ej för aktierna. På realiter samma sätt skulle saken ha förlöpt, om den ifrågavarande godsägaren i stället verkligen tagit upp ett lån; detta skulle nämligen då ha återbetalats, så snart svinstocken blifvit såld.

Därmed torde tillräckligt vara sagdt om de två viktigaste finansieringsformerna. De *korta lån*, skattkammarväxlar och hvad de eljest kallas, hvarmed krigen under detta århundrade i stor utsträckning finansierats och hvarmed i detta krig särskildt Frankrike dragit sig fram (bons de la défense nationale), skilja sig endast så till vida från obligationslånen, att staten inom kort tid har att

på nytt sörja för finansieringen, då lånen förfalla, hvilket kan skapa en stor osäkerhet i det finansiella systemet och därför i obegränsad grad kan men ingalunda behöfver försvaga statens kredit; i öfrigt kräfva de ingen särskild förklaring. Hvad åter beträffar *beskattningen* såsom finansieringsform, förtjänar den t. o. m. i detta sammanhang en något litet längre utredning.

Beskattningen

Man finner nämligen ofta, för att icke säga som regel, den uppfattningen, att finansiering genom beskattning skulle innebära, att man låter den egna generationen bära krigets kostnader, medan lån skulle öfverflytta dem på framtiden. Ett sådant resonemang är åtminstone i hög grad ägnadt att missförstås, på grund af det vanliga missbruket af ordet »framtiden» i ekonomiska ting. Framtida uppoffringar, framtida sparande kunna ej finansiera kriget en enda minut, ty hvad som icke finns som aktualitet i det gifna ögonblicket är oanvändbart. Till sista skärfven måste alltså krigskostnaderna ögonblickligen bäras af *någon*. Skillnaden mellan finansiering genom lån och finansiering genom beskattning kan då ej bestå i uppskof i och för sig utan blott i uppskof för den som i sista hand skall betala, d. v. s. folket som helhet. Vid upplåning bäres bördan tills vidare och mot ersättning samt, utom vid tvångslån, frivilligt af ett mindre antal, medan vid beskattning kostnaden definitivt fördelas genast. Då ett land är afspärradt, såsom vi nu utgå från, äro fallen alltså från folkhushållningens synpunkt lika, så till vida att folkhushållningen alltså får finna sig i att genast komma ut med det hela — annat vore en ren orimlighet.

Däremot är det i någon mån förklarligt, att man också i ett afspärradt land vanligen i stor utsträckning eller helt och hållet anskaffar statens extraordinarie inkomster genom upplåning. För det första får man nämligen därigenom automatiskt de personer att bidraga mest som mest förmå; och om en person skulle finna sig ha bidragit för mycket, kan han ofta genom att sälja statsobligationerna få en annan att träda in i sitt ställe. Men för det andra och viktigaste får man på den vägen det nya sparandet och de frigjorda kapitaltillgångarna direkt ställda till statens förfogande, hvilket vore tämligen outförbart på skattevägen och hvarförutan de enorma beloppen ej kunna uppdrifvas. Genom t. ex.

höga inkomst- och förmögenhetsskatter på de rika, i stället för upplåning från de rika, kan det lätt hända, att helt andra kapitalister få finansiera kriget än de som lättast kunna det; en utjämning kan då ske endast genom att de sålunda beskattade sälja förmögenhetsdelar (aktier, obligationer o. s. v.) till dem som i verkligheten kunna komma till hjälp, hvilket är en rätt onödig och — särskildt i krigstider med stängda börser — besvärlig omväg. Med rätta sade därför Ludvig Filips bekante minister Jacques Lafitte, att skatten tar kapitalet där det icke finns, lånet där det finns.[1] Häraf följer emellertid också, att upplåningen underlättas mera (under eljest lika förhållanden), ju mera kapital som frigöres genom själfva kriget; och detta utgör antagligen en bidragande orsak till de tyska krigslånens stora framgång, vid sidan af nästan fullständig underlåtenhet i Tyskland att anlita skattevägen.

Intet af detta får dock skymma det faktum, att den enda verkligt definitiva finansieringsformen är beskattningen, hvars framgångsrika användning äfven i krig bör få största möjliga plats vid sidan af den ofrånkomliga upplåningen. Det talar ej alls väl för det finansiella förståndet hos ledningen i de krigförande länderna, att formen användes så litet som hittills varit fallet; och man kan i stort sedt ansluta sig till tidningen Economists oafbrutna och ej alldeles resultatlösa kampanj i denna riktning, hvilken också haft stöd hos en stor mängd finansiellt framstående män i England, bl. a. boerkrigets finansminister Lord St. Aldwyn (Sir Michael Hicks Beach). Särskildt i ett land med Englands skyddade läge är det först genom en effektiv beskattning som folket får en känsla af krigets verkliga börda; och först därigenom förberedes allt ifrån början den omläggning af finanssystemet, som i alla händelser blir nödvändig efter kriget. Men en finansiering genom beskattning kräfver bl. a. en elasticitet i skattesystemet, som är få länder gifven.

I ett icke afspärradt land

II. Vi ha nu sett finansieringens olika former i ett afspärradt land. Gemensamt för dem alla är, att den reala motsvarigheten

[1] Cit. hos Maurice Evesque, Les finances de guerre au XX:e siècle, Paris [1914], sid. 113.

till de penningbelopp finansieringen åvägabringar är de konsumtionsmogna eller för kriget användbara varor och tjänster, som finnas inom landet eller omedelbart där kunna frambringas. Finansieringens betydelse består då i att med minsta möjliga rubbningar i näringslifvet och krigsledningen begränsa den enskilda konsumtionen liksom produktionen för »krigsonyttiga» ändamål därhän, att staten får hvad den behöfver för krigets fortgång.

Hvilka ändringar inträda häri, då *ett land icke är afspärradt?* Ändringen är kort och godt, att alla absoluta gränser för tillgången på varor och tjänster försvinna. Andra länder — förbundna eller neutrala, under vissa förhållanden rent af fientliga — lämna medel till krigets förande. Att afspärrningen i och för sig skulle underlätta finansieringen, är därför som redan förut visats en ren orimlighet.

Emellertid uppstår omedelbart frågan, hur dessa utifrån kommande varor och tjänster *betalas*.

Den närmaste och naturligaste betalningsformen är med egna varor (eller tjänster). Man kunde nu tänka sig, att ingenting skulle vara vunnet i detta fall, jämfördt med afspärrningen, ty gränsen är lika fullt den egna tillgången. Det senare är sannt men icke det förra, och detta af två skäl. För det första emedan, såsom framhållits i inledningen till detta kapitel, man får mera valuta ur sina ansträngningar genom att byta bort hvad man själf gör billigare än andra länder och byta till sig hvad de göra billigare än det egna landet — än genom att använda all egen produktion till egen konsumtion. Redan därigenom medför alltså afspärrningens försvinnande en finansiell lättnad.

Men ej nog därmed. Den andra och om möjligt ännu viktigare följden af den internationella handeln är, att man genom den är i stånd att, bildligt taladt, förtära äfven sin tillgång på icke konsumtionsmogna varor, nämligen genom att för dem byta till sig de konsumtionsmogna. Först i detta fall får därför ett lands nationalförmögenhet någon betydelse för krigets finansiering, ty förmögenhetsdelarna, som själfva äro oanvändbara för krigsändamål, kunna då säljas eller hypotiseras (läggas som säkerhet) för utländska, i kriget användbara varor. Den mur af järn, som

vid afspärrningen begränsar finansieringsmöjligheterna, är då definitivt nedbruten.

För det tredje skulle man kunna peka på möjligheten att få utländska varor utan någon omedelbar motprestation alls, d. v. s. helt och hållet på kredit. I självfva verket är emellertid detta tredje fall realiter en del af det andra. Ty om man fått ett utländskt lån och dragit in det i form af varor, så utgör det faktiskt en skuld, en »inteckning» i landets tillgångar, ehuru det icke motsvaras af några särskilda, individuellt bestämda föremål. Först om skuldsättningen öfverstege den totala nationalförmögenheten, d. v. s. i ett alldeles opraktiskt fall, blefve läget ett annat.

Det återstår nu att se, hvilka rent yttre former finansieringen i detta fall kan taga.

Närmast till hands ligger det att tänka på det senast berörda, nämligen *utländska* lån. Det kan sägas vara höjden af kortsynthet, då man på sina håll tror, att ett inhemskt lån är fördelaktigare för folkhushållningen än ett utländskt. Det inhemska lånet ger såsom sådant ej folkhushållningen någonting alls som den icke haft förut, medan det utländska lånet ställer till förfogande, utan skyldighet till omedelbar likvid, varor och tjänster som finnas eller kunna åstadkommas i andra länder. Den utländska upplåningen är därför den enklaste formen att flytta öfver på andra, vanligen neutrala, länder en större eller mindre del af den omedelbara bördan för krigets fortsättande.

Men hur verkar då ett *inhemskt* lån i ett icke afspärradt land i afseende på möjligheten att flytta öfver den finansiella krigsbördan på andra länder? Det verkar så, att låntecknarna företaga den transaktion, som nyss angifvits under andra punkten: de utbyta förmögenhetsdelar emot en likvid fordran på utlandet, d. v. s. en fordran som kan förvandlas i konsumtionsmogna, för kriget användbara utländska varor. Enklast framgår detta, om man tänker sig förmögenhetsdelarna i form af värdepapper (aktier eller obligationer), som representera andelar i fabriker, bergverk, byggnader, järnvägar o. s. v. Ehuru dessa ej direkt kunna hjälpa krigsfinansieringen det ringaste och därför, som vi sett, äro betydelselösa för densamma i ett afspärradt land, kunna de genom att säljas till utlandet, d. v. s. utbytas mot en fordran på utländska varor, möjliggöra en *verklig* låneteckning. Då behöfvas alltså inga manipulationer med ökad sedelutgifning för att draga nytta af dem. Alldeles samma sak äger tydligen rum, om man direkt säljer de nya krigslåneobligationerna till utlandet; detta exempel åskådliggör, hur sväfvande gränsen kan vara mellan ett inhemskt och ett utländskt lån.

Nu tillkommer som en ytterligare möjlighet att komma fram på denna väg att, med nutidens invecklade väfnad af förbindelser öfver hela världen, kapitalisterna i alla länder men särskildt i England, Frankrike och Tyskland som bekant ha större eller mindre delar af sin förmögenhet placerade i utlandet, d. v. s. äga utländska värdepapper. Genom att sälja tillbaka dessa papper till de länder, till hvilka de höra, kunna kapitalisterna i krigförande länder i stor utsträckning tvinga de neutrala att deltaga i krigets finansiering. Det är hvad som nu börjat ske, såsom straxt skall beröras närmare.

Medan det alltså är klart, hvilka möjligheter finansieringen erbjuder, då ett land har utländska handelsförbindelser, bör man å andra sidan också understryka, hur ändamålslösa de nu behandlade operationerna skulle vara i ett fullt afspärradt land. Att ta upp ett utländskt lån eller sälja värdepapper till utlandet, om man ej kunde få valuta för dem i form af varor, vore helt enkelt en absurditet.

För att nu till sist sammanfatta hela denna långa afdelning: i den mån finansieringsoperationen fortlöper inom ett och samma land, är den blott ett maskineri att ställa till statens förfogande en viss del af landets varor och tjänster, ehuru ett mycket viktigt sådant maskineri; men i samma stund finansieringen direkt eller indirekt indrager äfven andra länder, skapar den en möjlighet för det krigförande landet att disponera mera än det självt kan åstadkomma.

2.

Gestaltning

Sedan nu de allmänna förutsättningarna för krigets finansiering klarlagts, återstår det blott att i hastiga drag angifva hur saken kommer till utförande, hvarvid en stor del af de redan behand-

lade punkterna ånyo få passera revy. Liksom öfverallt i denna skrift åsyftas emellertid en förklaring snarare än en redogörelse; och hemlighetsmakeriet i de flesta krigförande länder gör det dessutom till en omöjlighet att lämna verkligt pålitliga siffror af vetenskaplig kvalitet. Hvad som här säges är alltså äfven af detta skäl afsedt blott att ge en konkret föreställning om innebörden i det redan behandlade, icke att lämna exakta resultat.

Här skall nu först visas med några siffror, i hvilken utsträckning de olika finansieringsformerna — hufvudsakligen under första krigsåret — kommit till användning, och därpå lämnas vissa konkreta hållpunkter för uppfattningen om de källor, hvarifrån medlen härstamma.

Forme : Sedelu - gifning

Hvad då till en början angår själfva den utvärtes finansieringen, är första momentet däri som kändt *sedelutgifningen*. För att bedöma, i hvad mån dess utvidgning utgör krigsfinansiering, måste man jämföra med läget omedelbart före den stora krigsoron under sista juliveckan 1914, emedan förhållandena ej sedan dess varit normala; och det säkraste resultatet beträffande finansieringen genom sedelutgifning under första krigsåret når man genom att ställa dessa för-krigs-siffror emot siffrorna för tidpunkten ett år senare. Härvid är det dock äfven vissa andra faktorer som måste ingå i beräkningarna, särskildt indragningen af guld från cirkulationen; och siffrorna för finansiering genom sedelutgifning bli därför ej de samma som siffrorna för sedelcirkulationens ökning, hvilket torde böra hållas i minnet.

Börjar man nu med Tyskland, finns där en tredubbel sedelutgifning, nämligen af riksbankssedlar, lånekassesedlar och rikskassesedlar. Af dessa är banksedlarnas absoluta ökning 23 juli 1914—15 3,423,9 mill. Mark; men man kan ej anse hela detta stora belopp såsom vare sig bidrag till finansieringen eller ens ökning i cirkulationen. Ty samtidigt har pågått en stark ökning af riksbankens guldkassa, som måste tas i betraktande. I den mån guldet öfver hufvud taget blifvit köpt och ej ånyo utsläppt, utgör motsvarande kvantitet sedlar ingen inkomstkälla för staten samt alltså intet bidrag till finansieringen; och i den mån guldet tagits från cirkulationen, utgöra sedlarna ej ens någon ökning af dess totalbelopp. Det senare är icke utan vidare gifvet i afseende på

tyska riksbankens *hela* guldinströmning, ehuru det sannolikt gäller om det mesta häraf; men det förra — att guldet betalats med sedlar — gäller otvifvelaktigt allt utom de 205 mill. Mark, som erhållits från den dubbla tyska »krigsskatten». Då riksbankens guldkassa under den nämnda tiden ökats med 1,036,7 mill. Mark, är det följaktligen 831,7 mill. Mark, som måste dragas från sedelcirkulationens ökning; och banksedlarna skulle alltså under första krigsåret ha bidragit till finansieringen med 2,592,2 mill. Mark.[1] — Hvad lånekassesedlarna angår, utgjorde de (23/7 1915) tillsammans 1,033,9 mill. Mark; men däraf lågo i riksbanken såsom täckning, för bankens och rikskassans sedlar, 336,3 mill., hvarför alltså endast 697,6 mill. cirkulerade och kunna ha bidragit till finansieringen. Slutligen uppgick den totala emissionen af nya rikskassesedlar (23/7 1915) till det relativt obetydliga beloppet af 120,5 mill. Mark, hvaraf blott 71,5 mill. voro utelöpande.[2] Sammanlagdt skulle alltså finansieringen genom sedelutgifning uppgå till 3,361,3 mill. eller godt 3 1/3 milliarder Mark.

Nu skall det genast sägas, att denna siffra i sin skenbara exakthet är långt ifrån obestridlig och dessutom icke säger mycket. Organisationen af den tyska sedelutgifningen är i själfva verket mycket invecklad och oöfverskådlig, hvad orsaken därtill än må vara. Lånekassorna lämna som regel lån i riksbankssedlar samt öfverlämna sina egna sedlar i utbyte åt riksbanken, på hvilken det ankommer att sätta (de mindre valörerna af) lånekassesedlarna i cirkulation. Däraf följer visserligen efter all sannolikhet, att utelöpande lånekassesedlar helt och hållet äro krigsfinansiering i

[1] På visst sätt skulle man kunna säga, att de 205 mill. Mark krigsskatt i guld, som öfverlämnats till riksbanken, utgöra ett fristående bidrag till finansieringen samt att sedelutgifningen alltså blott svarar för 2,387,2 mill. Detta är formellt riktigare än textens formulering; men då den tidigare skrinläggningen af 205 mill., såsom vi veta, icke medfört något verkligt sparande och då guldet ej heller kommit till användning, exempelvis för export, är läget i hvarje detalj detsamma som om sedlarna emitterats på samma sätt som nu men krigsskatten aldrig funnits. Som belysning af värdet af en dylik krigsskatt har detta sitt särskilda intresse. (Vissa uppgifter sätta krigsskatten till *240* mill. M.; men i så fall minskas de nya rikskassesedlarna med motsvarande belopp, så att kalkylen är oberörd häraf.)

[2] Siffror för Darlehenskassenscheine och Reichskassenscheine ur Berliner Tageblatt 27 juli (Morgen, 3. Beiblatt) samt Ekonomisk Tidskrift 1915 h. 11 sid. 369 ff.

sedelform. Men däremot kan man med ett visst skäl säga, att ehuru de banksedlar, som lånekassorna släppa ut (1,033,9 mill. eller deras hela utlåning), allesammans bidraga att öka cirkulationen och därmed »inflationen», så kommer blott en del af dem *krigsfinansieringen* till godo; resten är inflation till hjälp åt enskilda. I någon mån är detta utan tvifvel fallet, men knappast i någon högre grad; ty den möjlighet, som lånekassorna bereda att förvandla illikvida tillgångar i likvida, är en af förutsättningarna för krigslåneteckningarna, såsom vi veta. Detta inskränker sig icke till de särskildt för krigslåneteckningen afsedda lånekasselån med lägre räntefot, hvilka den tyska statistiken öfver kassorna kallar »Kriegsdarlehn»; ty *alla* lånekasselån kunna indirekt möjliggöra tecknande af krigslån. Denna ovisshet kan öfver hufvud taget icke öfvervinnas, så snart sedlarnas inlöslighet upphäfts.

En annan fråga är, i hvad mån *riksbankens* nya sedelutgifning (af riksbanks- och lånekassesedlar tillsammans) efter afdrag af guldkassans ökning helt och hållet utgör kredit till riket och i hvad mån den också går till enskilda.[1] Frågan skulle utan vidare kunna besvaras, för den händelse man vore ordentligt underrättad om placeringen af riksbankens medel. Men icke heller detta är fallet, emedan de i riksbanken diskonterade, af Tyska riket utfärdade skattkammarväxlarna — en kreditform, som i sak kommit till genom en af de många krigslagändringarna den 4 augusti 1914 — icke redovisas skilda från bankens öfriga växelportfölj. Så mycket är emellertid gifvet, att diskontering af privata växlar nu representerar en mycket låg fredsnivå — frågan är blott *hur* låg. Det absoluta minimum af riksbankens belåning af rikets skuldförbindelser måste vara stegringen af beloppet totala växlar (fram till den 23 juli 1915) från dess lägsta krigsnivå den 7 nov. 1914; detta belopp är (4,552—2,643=) omkr. 1910 mill. Som maximum kan man åter betrakta den totala stegringen 23 juli 1914—1915; den är icke mindre än (4,552—751=) omkr. 3,800 mill., dubbla summan. Ehuru dessa siffror icke ge någon säker ledning, göra de det dock

[1] Denna nya sedelutgifning är: af riksbankssedlar det totala beloppet (2,592,2 mill.) efter afdrag af hvad lånekassorna begagna häraf (1,033 9 mill.), sålunda 1,558,3 mill. och därtill det totala beloppet utelöpande lånekassesedlar, 697,6 mill., alltså sammanlagdt 2,225,9 mill.

sannolikast, att hela riksbankens nya sedelutgifning, i den mening den här tagits, alltså 2,256 mill.,[1] har gått till staten[2]; man kan t. o. m. ha skäl för antagandet, att *mera* än ökningen har gått till staten, d. v. s. att en stor del af den kredit, som förut gått till enskilda, nu öfverflyttats på staten. Den sistnämnda krediten kan emellertid ej anses grundad på *oinlösliga* sedlar, då den ej möjliggjorts genom sedelcirkulationens ökning utan kan innebära verkligt »sparande», som ställts till statens i stället för till enskildas disposition, såsom klargjorts i det föregående sid. 170 ff. Till det nu föreliggande ämnet hör däremot all statens kredit genom ökad sedelutgifning (i förut angifven mening); och den är som sagdt sannolikt liktydig med ökningen öfver hufvud taget.

Detta kastar ett visst ljus äfven öfver en annan fråga af stort intresse, den nämligen i hvad mån finansieringen genom sedelutgifning skett direkt genom statens lån från centralbanken och i hvad mån indirekt genom krigslåneteckningar, hvartill lånekassorna lämnat kredit i form af sedlar. Då den förra metoden sannolikt svarar för 2,256 mill., den senare däremot knappast för mer än 1,034 mill. (=lånekassornas totala utlåning)[2], finner man, att antagligast två tredjedelar falla på finansiering direkt genom centralbanken. Hvad som i det föregående kallats det tyska systemet, öfverskuggas därför också för Tyskland af alla de kontinentala krigförandes gemensamma panacé: finansiering genom centralbankens direkta emission af oinlösliga sedlar.

Samtidigt bör emellertid betonas, att alla dessa siffror fluktuera allt efter som ett fonderadt lån nyss inbetalats eller omedelbart förestår; men den här valda tidpunkten representerar en ganska lämplig medelväg.

Hvad därnäst Frankrike beträffar, ligger saken, såvidt man kan se, mycket enklare. Finansiering genom sedelutgifning har här nått en långt större omfattning samt består helt och hållet i direkt kredit från centralbanken; och beloppet är ganska lätt att beräkna, då indragning af guld från cirkulationen i Frankrike börjat först sent. Den totala ökningen i sedelutgifning 23 juli 1914—

[1] Se not å föregående sid.

[2] Den möjligheten är dock ej utesluten, att en del af riksbankens utlåning utgör lån åt enskilda för tecknande af krigslån, liksom fallet är med krediten från lånekassorna.

22 juli 1915 utgjorde 6,600,9 mill. francs, hvarifrån synes böra dragas endast ett belopp af 142,8 mill. (det mesta af den nu en milliard francs öfverstigande guldindragningen ligger nämligen till tiden efter 22 juli 1915); alltså återstå 6,458,1 mill. francs. Häremot svara ganska väl förskotten till staten, 6,300 mill., samt franska skattkammarväxlar, utgörande franska statens lån till bundsförvanterna, diskonterade till ett belopp af 290 mill. francs. Man kan då lämpligen hålla sig till siffrorna för sedelcirkulationens ökning efter afdrag af det nya guldet.

Ryssland har ökat sin sedelutgifning 21 juli (n. st.) 1914—1915 med 2,162,6 mill. rubel; *möjligen* bör härifrån dragas en betydelselös ökning i guldkassan under vissa veckor i juni och juli 1915, tillsammans 6,8 mill. rubel, lämnande en nettoökning af 2,155,8 mill. rubel. Ökningen i bankens innehaf af skattkammarväxlar är åtskilligt mindre, 1,680 mill rubel; men banken kan ha gifvit regeringen förskott äfven mot andra säkerheter,[1] och den förra siffran torde därför liksom för Frankrike vara bäst.

Med England kommer man åter in på ett mera inveckladt kapitel, men saken betyder här mindre, då totalbeloppet är obetydligt jämfördt med förhållandet hos alla de andra krigförande stormakterna. England har under kriget skapat ett nytt, dock inlösligt statspappersmynt, Currency Notes, hvaraf den 21 juli 1915 cirkulerade £46,4 mill. En mindre del häraf (£3,2) mill. utgjorde lån till bankerna — hela anordningen var från början afsedd för detta ändamål — och kan frångdragas med mera skäl än de åt enskilda utlämnade beloppen i Tyskland, emedan sedlarna äro inlösliga, men må för säkerhets skull medtagas. Emellertid måste ett mycket större afdrag göras för den särskilda täckning (Redemption Account), som införts för dessa sedlar; ty det belopp regeringen reserverat för dylikt ändamål måste ha tagits från dess tillgodohafvande i Englands bank och har därför minskat detta med motsvarande summa. Täckningen utgöres dels af guld till ett belopp af £28,5 mill., dels af regeringens tillgodohafvande i Englands bank, £5,4 mill., dels slutligen af statspapper, £9,6

[1] Beloppet steg dessutom hastigt under de närmast följande veckorna och uppgafs redan 1 augusti 1915 af ryske finansministern Bark i riksduman till 1,847 mill. rubel.

mill.; då båda de förstnämnda summorna såsom utgörande likvida betalningsmedel frångdragas sedelbeloppet, återstår en finansieringssumma af £12,5 mill. Lägges härtill för säkerhetens skull ökningen i Englands banks sedelutgifning, som dock sannolikt ej har mycket med detta att göra, för tiden 22 juli 1914—21 juli 1915 £4,5 mill., blir maximibeloppet för finansiering genom sedelutgifning £16,9 mill., d. v. s. en rätt betydelselös summa.[1]

För ett land som England, där den verkliga cirkulationen i främsta rummet utgöres icke af guld eller sedlar utan af banktillgodohafvanden på löpande räkning, som cirkulera i form af checker, är emellertid hela denna form för problemet rätt meningslös. Hvad det gäller är där i främsta rummet den möjlighet till bankkredit på löpande räkning, som efter hvad förut (sid. 168) sagts inträdt på grund af vissa engelska regeringsåtgärder på kreditväsendets område. Omöjligt är det visst icke, att den »inflation», som sannolikt följt häraf, kan ha kommit också krigsfinansieringen till godo, dock knappast direkt, i form af lån hos Englands bank,[2] utan snarare indirekt, genom den kredit Englands bank kan ge de andra bankerna eller allmänheten och hvarigenom den för dem möjliggör tecknande af krigslån. Den senare möjligheten, som bl. a. påpekats af en insändare i Economist (för den 10 juli 1915), är tydligen identisk med den som uppstår i Tyskland genom krediten från lånekassorna. Detta är visserligen icke till formen

[1] Tydligen visar denna kalkyl endast finansieringen genom sedelutgifning, icke alls *cirkulationens* totala ökning genom den ökade sedelutgifningen. Vill man utröna den senare, visar det sig, att *hela* den ökade sedelutgifningen, alltså £50,8 mill., utgör ett tillskott till cirkulationen och att denna därutöfver dragit till sig guld för ytterligare £23,9 mill. — en sammanlagd ökning af cirkulationen med £74,8 mill., ehuru blott den förstnämnda siffran kan skrifvas på själfva sedelutgifningens konto. Anledningen till den stora skillnaden mellan beräkningen af finansieringen och af cirkulationen är, att det guld, som ligger såsom teckning för Currency Notes, tagits från andra guldfonder eller utifrån, ej från cirkulationen. Se prof. Davidsons lärorika sammanställning: Englands guldförråd under kriget (Ekon. T. 1915 h. 9). — I veckorapporterna öfver Currency Notes råder en oklarhet, som medger äfven andra tolkningar än textens. Jfr The Economist 20 nov. 1915 s. 840 f.

[2] »Government Securities» hos Bank of England stego visserligen under den angifna tiden från £11 mill. till £53,2 mill, alltså med £42,2 mill.; men beloppet har sedan sjunkit nästan till fredsnivå (£18,9 mill. den 17 nov. 1915).

finansiering genom sedelutgifning men alltså i sak något alldeles motsvarande, såsom engelska nationalekonomer icke försummat att framhålla, med den för dem utmärkande, oförsvagade kritiken gent emot de egna förhållandena[1]. Som redan sagts, är emellertid inflationsfenomenet af öfvergående betydelse, så länge sedlarnas inlöslighet upprätthålles; och ehuru det engelska kreditväsendets abnorma organisation otvifvelaktigt gaf saken möjligheter som eljest saknats, sörjde inlösligheten dock för att fenomenet rättade sig självt; och under första krigsåret måste inlösligheten äfven i sak anses ha varit bibehållen i England. Sedermera har detta förhållande något ändrats; och i någon, tyvärr obestämbar mån måste man räkna med fenomenet såsom påverkande finansieringen också i England.

Af de två återstående i kriget deltagande stormakterna har Österrike-Ungern låtit sin sedelutgifvande bank helt och hållet inställa veckorapporterna sedan krigsutbrottet. För detta land har det gissats på en ökning af sedelutgifningen med 4 milliarder Kronen tills i våras[2]; och detta antagande kan man möjligen låta gälla till första krigsårets slut.

Hvad till sist beträffar Italien, är ökningen i sedelcirkulation för Banca d'Italia den 20 juli 1914—10 aug. 1915 1,136 mill. lire, mot en ökning af metalltäckningen med 232 mill. lire; öfverskjutande belopp är 905 mill. lire. Därtill kommer emellertid ökningen för de två andra sedelutgifvande italienska bankerna, som är mig obekant, ehuru åtminstone den ena faktiskt ökat cirkulationen af sina sedlar; enligt den vanliga proportionen mellan sedelutgifningen för de tre bankerna bör beloppet höjas med hälften, till omkring 1,357 mill. lire.

Sammanfattar man nu den sannolika omfattningen af krigsfinansieringen genom sedelutgifning för de krigförande stormakterna, blir resultatet följande, med länderna i omvänd ordning efter omfattningen och med beloppen omräknade i svenskt mynt (efter parikurs för de utländska myntslagen):

[1] Jag hänvisar ånyo till Mr Keynes' uppsats i Economic Journal dec. 1914.

[2] Brisman, Världskrigets finansiering, i Meddelanden från Handelskammaren i Karlstad 1915 sid. 118.

England	308	mill.	kr.
Italien	c:a 975	»	»
Tyskland	2,988	»	»
Österrike-Ungern	(?) 3,000	»	»
Ryssland	4,139	»	»
Frankrike	4,650	»	»
Summa	16,060	mill.	kr.

En summa af omkring 16 milliarder kronor skulle alltså under första krigsåret ha upptagits för krigets finansiering hos stormakterna helt enkelt genom utsläppande af mera betalningsmedel emot en till yttermera visso starkt förminskad varukvantitet. Inför denna enorma utvidgning af cirkulationen bör man åtminstone ej förvåna sig öfver den allmänna prisstegringen.

Det kan möjligen vara af intresse att se, hur motsvarande siffror te sig efter slutet af femte krigskvartalet, närmare bestämdt i midten af november 1915, ehuru siffrorna härför i skrifvande stund delvis äro ännu mer osäkra och de tyska dessutom ännu något influerade af inbetalningarna på det tredje stora krigslånet, hvilka liksom vid föregående tillfällen måst underlättas genom ökad kreditutgifning från lånekassornas sida. Uppgifterna följa här utan närmare förklaringar:

England (17 nov.)	877	mill.	kr.
Italien (30 sept.)	c:a 1,100	»	»
Tyskland (15 nov.)	3,598	»	»
Österrike-Ungern	(?) 4,000	»	»
Ryssland (5 nov., n. st.)	6 560	»	»
Frankrike (18 nov.)	5,184	»	»
Summa	21,319	mill.	kr.

Som man finner, ha samtliga länder fortgått på den inslagna vägen, med den påföljd att summan nu är uppe i 21 à 22 milliarder kronor.

De *korta eller sväfvande lånen* behöfva ej uppehålla oss länge. Korta lån Deras gräns är helt naturligt obestämd både gent emot långa eller »fonderade» lån och gent emot bankkredit, som tar form af belåning af statens skuldförbindelser. Lämplig gräns gent emot de

förra kan man få genom att icke räkna in i de korta lånen sådana som förfalla först då kriget efter rimliga beräkningar måste antagas vara slut, t. ex. fyra år efter krigets utbrott; och till ren bankkredit kunna räknas alla försträckningar från sedelutgifvande banker. En annan sak är att i praktiken fastställa hvar dessa gränser gå; det är icke alltid lätt.

Bland de krigförande stormakterna har Tyskland så vidt bekant icke användt sig af korta lån i den nu angifna formen. Däremot ha dylika under krigets tidigare del utgjort den hufvudsakliga finansieringsformen för England, som redan under boerkriget däri funn en bekväm och fördelaktig form för krigsfinansiering. Under det nuvarande kriget ha de korta engelska skuldförbindelserna alla burit namnet Treasury Bills men varit af två slag, dels sådana för hvilka anbud infordrats, dels sådana för hvilka lånevillkoren bestämts af The Treasury. Af de förra emitterades £90 mill., hvaraf dock blott £72,5 voro utelöpande vid första krigsårets slut; beloppet af de senare växlar mera men utgjorde vid första krigsårets slut ett åtskilligt större belopp, £173,4 mill. Från det sammanlagda beloppet bör emellertid dragas hvad som gått åt att inlösa dels förut utelöpande Treasury Bills, dels vissa obligationer från boerkrigets tid, så att den totala sväfvande skuldsättningen för det nuvarande krigets första år utgjorde £216,7 mill. Summan har icke minskats afsevärdt genom inbetalningarna på det andra stora krigslånet; men trots sin betydliga absoluta storlek representera dessa, f. öfr. på mycket fördelaktiga villkor upptagna, lån ett långt mindre belopp än obligationslånen. — Rysslands krigsfinansiering erbjuder flere dunkla punkter i afseende på de korta lånen; men så mycket är åtminstone klart, att de spela en hufvudroll. Enligt finansministern Barks redan citerade tal i duman den 1 augusti (n. st.) 1915 skulle genom korta lån 2,400 mill. rubel ha upptagits inom landet och 1,500 mill. i utlandet; möjligen höra också hit 660 mill. rubel (inhemska) skattkammarväxlar, alltså under första krigsåret sammanlagdt 4,560 mill. rubel.[1] Hur mycket af dessa stora summor som

[1] L'Économiste français 18 sept. 1915 och ett bref från en i Ryssland bosatt engelsk korrespondent till The Economist i dess nummer den 11 sept. 1915.

verkligen funnit placering, är emellertid oklart, och otvifvelaktigt stödjer sig Ryssland mer än någon annan af stormakterna finansiellt på sina bundsförvanter. — Däremot är Frankrike det land, där de korta lånen nu afgjordt komma i första ledet, vid sidan af den stora sedelutgifningen. Till början af juli 1915 var det emitterade beloppet af bons de la défense nationale 6,150 mill. francs, alltså ungefär lika mycket som Frankrikes banks försträckningar till staten fram till samma tidpunkt; däraf äro dock öfver 2,000 mill. upptagna i England. — För Österrike och Italien äro inga totalöfversikter f. n. tillgängliga, och äfven frånsedt dessa länder är en hopsummering af beloppen svår af det skäl, att man ej säkert vet, hur mycket af de hos bundsförvanterna (Frankrike för Ryssland, England för både Frankrike och Ryssland) upptagna beloppen som lämnats af dessas regeringar och alltså bli räknade två gånger. Att summan för samtliga stormakter i hvarje fall icke understiger 15,000 mill. kronor (enligt parikurs) för första krigsåret, kan man emellertid antaga som säkert.

Under första kvartalet af andra krigsåret har England åtskilligt ökat sin emission af sådana Treasury Bills som placeras utan offentligt anbud, men blott i samma utsträckning som det andra slaget af Treasury Bills samtidigt förfallit till betalning, med den påföljd, att det sammanlagda beloppet hållit sig i allt väsentligt oförändradt. Det stora lån, som England och Frankrike upptagit i Förenta staterna, hör åter, enligt definitionen härofvan, snarare till de fasta lånen, emedan obligationerna ej behöfva inlösas förrän efter fem år; och man kan därför säga, att Englands sväfvande skuldsättning icke vuxit sedan första krigsårets slut. Däremot har den franska försäljningen af bons de la défense nationale fortgått och intill midten af november ökats med 2,213 mill. francs. Hur mycket man skall tillägga för de öfriga krigförande länderna är emellertid omöjligt att säga, och någon slutsumma skall därför ej ens kalkyleras.

Af siffrorna för den sväfvande skuldsättningen under det första krigsåret framgår emellertid, att denna finansieringsform intill dess slut håller ganska jämna steg med finansieringen genom sedelutgifning; möjligen har den sämsta formen sedan dess fått ett mer afgjordt försteg.

Obligationslån

För de två främsta motståndarne på det ekonomiska området utgöra likväl de stora fonderade *obligationslånen* utan jämförelse den viktigaste finansieringsformen. Deras belopp äro i allmänhet väl kända. I Tyskland gaf det första krigslånet (nominellt) 4,461 mill., det andra (likaledes nominellt) 9,060 mill., alltså sammanlagdt 13,521 mill. mark; däraf äro 1,775 mill. skattkammarväxlar med femårig löptid (förfallna till inlösning 1918—22). — I England gaf första lånet nominellt £350 mill. För det andra lånet synes egendomligt nog slutresultatet ej vara meddeladt, men, enligt finansministern McKennas meddelande i underhuset den 13 juli, voro teckningarna genom Englands bank £570 mill. och genom postverket £15 mill., summa £585 mill., och de senare teckningarna (på mindre belopp) fortgingo; 13 nov. voro inbetalda £585,85 mill. Därtill komma slutligen £48 mill. Exchequer Bonds (förfallna till inlösning 1920), alldeles motsvarande de tyska skattkammarväxlarna. Totalsumman för England blir då £984 mill. — Hvad Frankrike beträffar, får man till obligationslånen räkna »obligations» (att skilja från »bons») »de la défense nationale», ehuru de utsläppts successivt, ej emitterats på en gång; i början af juli var deras belopp, med frånseende af hvad som användts för konvertering af äldre lån, 1,600 mill. francs, alltså en ren obetydlighet i jämförelse med de enorma siffrorna för England och Tyskland. — I afseende på Ryssland äro uppgifterna som vanligt stridiga; finansministern Bark uppgaf i sitt redan citerade tal två lån på hvartdera 500 mill. rubel och ett på 1,000 mill., alltså sammanlagdt 2,000 mill. rubel, men det är ovisst om det tredje af dessa lån blifvit helt och hållet emitteradt. — Österrike-Ungern har emitterat två stora obligationslån på resp. 3,306 och 3,770 mill. österr. Kronen, alltså sammanlagdt 7,076 mill.; och Italiens båda lån — det förra upplagdt redan före deltagandet i kriget — ha uppgått till 1,000 och 1,118 mill. eller sammanlagdt 2,118 mill. lire.

Med omräkning i svenskt mynt, liksom förut, får man då nedanstående belopp för finansiering genom obligationslån under första krigsåret. Till förklaring af den för många öfverraskande lättheten i uppbringande af så väldiga summor bör emellertid betonas, både att beloppen omräknats i svenskt mynt efter parikurs, ehuru de med undantag af de engelska inbetalats i en — jämförd

med den svenska — afsevärdt deprecierad valuta, och att emissionen i ett stort antal fall skett något under pari. Från synpunkten af krigskostnaderna kommer emellertid sannolikt icke det förra att få någon betydelse, utan de skattskyldiga i de olika krigförande länderna göra bäst i att bereda sig att förränta och amortera lånen i en efter freden återställd valuta. Huruvida åter något kan komma att sparas in under den kommande fredsperioden genom uppköp under pari från staternas sida eller konvertering, är en fråga, som ingen kan besvara i denna stund; säkert är emellertid, att låneformerna i allmänhet försvårat dylika operationer. Sammanställningen får nu följande utseende:

Frankrike	1,159	mill.	kr.
Italien	1,525	»	»
Ryssland	3,840	»	»
Österrike-Ungern	5,378	»	»
Tyskland	12,019	»	»
England	17,867	»	»
Summa	41,788	mill.	kr.

Sedan första krigsårets slut, d. v. s. under första kvartalet af andra krigsåret, har främst tillkommit det tredje stora tyska krigslånet på öfver 12 milliarder (12,101 mill.) Mark, tills vidare rekordet på området. Äfven Österrike och Ungern ha upplagt ett tredje krigslån (i oktober), hvars resultat för båda länderna tillsammans uppges till omkr. 6 milliarder Kronen. Af ententemakterna har Ryssland beslutit upptaga ett dylikt lån på en milliard rubel, men dess resultat tillhör framtiden. Frankrike har för det första placerat ytterligare ett belopp af godt 2 milliarder »obligations de la défense nationale» och dels, sent omsider (11 nov.) skridit till uppläggande af ett verkligt fonderadt krigslån, utan begränsning af beloppet; men hvad det kommer att inbringa kan ännu svårligen förutsägas. England och Frankrike ha dessutom, som redan antydts och som väl är bekant, erhållit ett amerikanskt lån på 500 mill. dollars med fem års amorteringstid; och vissa krediter ha sedermera ytterligare tillkommit. Summan af de hittills tecknade bland dessa lån, d. v. s. det tyska, det österrikisk-ungerska, de franska »försvarsobligationerna» och det engelsk-

franska lånet i Amerika, är i svenskt mynt efter parikurs 18,646 mill. kr. och höjer alltså summan för hela kriget till godt *60 milliarder kronor.* Tyskland kommer nu afgjordt främst i afseende på obligationslån, med ett sammanlagdt belopp af 22,776 mill. kr. efter parikurs.

Beskattning

Hvad slutligen beträffar det som nu mer än vanligt är den sista af krigets finansieringsformer, nämligen *beskattningen*, är ej mycket att säga därom. Som genomtänkt moment i krigsfinansieringen tycks den inom de krigförande stormaktsländerna icke finnas utanför England, ehuru äfven Ryssland vid sidan af sina öfriga finansieringsförsök också pålagt en hel del krigsskatter och förbereder en mängd nya, hvarjämte Tyskland nu också skridit till krigsvinstbeskattning; dessutom ha bl. a. Sverige och Danmark som bekant infört särskilda krigskonjunkturskatter.

Äfven i England är det relativt taget ej mycket som ännu kommit in på skattevägen utöfver det normala, ehuru två af de hittills framlagda tre krigsbudgeterna i stigande grad begagnat sig af skattevägen. I Mr Lloyd-Georges budget af november 1914 föreslogos skatteökningar, som hans efterträdare i september i år väntade skola inbringa £68,5 mill. (5 mill. mer än beräknadt) för ett helt år, under hvilket de nya skatterna fått göra sig fullt gällande. De ökningar från normala inkomstkällor, som Mr McKenna själf införde genom sin budget den 21 september, voro åtskilligt större, nämligen sammanlagdt £107 mill., likaledes för ett helt effektivt år; tillsammans med den förra ökningen skulle detta alltså betyda omkr. 175 mill. pund sterling eller nära $3\frac{1}{5}$ milliarder (3,187 mill.) kr., i och för sig onekligen ett enormt belopp. Emellertid dröjer det till stor del ända till det nya budgetåret 1 mars 1916—1917, innan de nya inkomstkällorna kunna inflyta. T. o. m. för detta nya år kommer den väldiga skatteökningen, som motsvarar nära en half million pund sterling om dagen, att betyda mindre än man skulle förmoda. Ty krigsutgifterna äro redan för början af 1916 beräknade till omkr. fem millioner pund om dagen; och äfven om de icke blefve större under finansåret 1916/17, hvilket är högst osannolikt, skulle de nya skatteinkomsterna täcka blott en knapp tiondedel af det hela. Icke blott det öfver-

väldigande i uppgiften att öfver hufvud taget finansiera ett krig af sådana dimensioner som det nuvarande framgår häraf, utan än mer framgår utsiktslösheten af att göra det utan att anskaffa den ojämförligt större delen af beloppet på lånevägen. Därmed skall icke vara sagdt, att ej mer kunnat tagas ut i skatter än Mr McKenna gjort i sin budget; att allmänna uppfattningen i England räknade med ett kraftigare grepp, visade sig bäst af den glada öfverraskning, hvarmed skatteökningarnas begränsade omfång hälsades på vissa håll och genom motsvarande besvikenhet på andra håll. Det råder icke heller minsta tvifvel, att följande engelska krigsbudgeter, om sådana komma till stånd, skola upptaga ytterligare stora skatteökningar hvarvid särskildt en helt annorlunda omfattande beskattning af de breda lagren blir nödvändig men man kan också lugnt förutsäga, att dessa ökningar komma att behöfvas för att till någon del fylla de nya, ännu större hål, som skola visa sig i händelse af krigets fortsättning. Hur pass stora skatteökningar som genomförts i den engelska septemberbudget, hvilken ansetts alltför lindrig, kan man förstå af några detaljer. Den vanliga inkomstskatten höjdes med 40 %, samtidigt med att gränserna för skattefrihet och skatteafdrag sänktes något; och tilläggsskatten för stora inkomster (super-tax) höjdes samtidigt, så att det sammanlagda skattebeloppet för en stor inkomsttagare kan gå upp till 34 % af inkomsten om året — d. v. s. godt en tredjedel af inkomsten utgår årligen enbart i inkomstskatt. Samtidigt pålades också en särskild krigsvinstskatt, uppgående till vinstens halfva belopp, utan att härvid beviljades afdrag i inkomstskatt. Vidare femdubblades sockerskatten; tullarna på té, tobak, kaffe m. m. ökades med hälften, och tullar till $33\frac{1}{3}$ % af värdet infördes på automobiler, motorcyklar, biograf-films, hattar och andra importerade lyxartiklar; slutligen höjdes post-, telegraf- och telefonafgifterna.

Hvad allt detta beräknas komma att betyda i ett följande finansårs budget har redan sagts; men för krigets förande hittills har det af naturliga skäl knappast spelat någon nämnvärd roll. Stegringen af Englands ordinarie inkomster från det nu pågående finansårets början den 1 april till den 6 november kan möjligen i stort sedt tillskrifvas hrr Lloyd-Georges och McKennas kumu-

lerade skatteändringar; men den är blott £34 mill. eller £154,500 om dagen, omkring 4 % af krigskostnaderna. Alla andra krigförande stater ha däremot efter all sannolikhet att uppvisa negativa siffror.[1]

Lämnar man nu åsido de på flere punkter osäkra siffrorna för de senaste månaderna, kan man alltså i stora drag säga, att krigsfinansieringen för stormakterna under första krigsåret med 42 milliarder kronor faller på fonderade lån, med 16 milliarder på ny sedelutgifning och med 15 milliarder på andra korta lån i olika former. Skattevägen har nätt och jämnt börjat komma till ordentlig användning vid slutet af 1915 och praktiskt taget blott ett enda land.

Källor

Af långt större intresse än de nakna siffrorna är emellertid en undersökning af källorna till en medelanskaffning af sådant omfång som det nu angifna. Härvid får man emellertid nöja sig med ännu mindre fullständighet och exakthet.

Som första moment kommer då den rent yttre ansvällning af siffrorna, som är en följd af valutans depreciering i nästan alla krigförande länder. En beräkning häraf skall ej försökas, då uppgiften utom sina inneboende svårigheter har den, att deprecieringen fortgår sucessivt och alltså verkar starkare på senare än på tidigare lån. Att man icke räknar för högt, om man som allmänt genomsnitt sätter den rena depreciationen — värdeminskningen för de olika ländernas pappersvalutor i förhållande till guldvalutan — till 10 %, torde emellertid vara en tämligen gifven sak; och det är alltså ingen liten del af den i penningar uttryckta finansieringen som förklaras därmed.

Det andra momentet utgör den i förra afdelningen af detta kapitel utförligt förklarade dubbla finansieringen genom belåning

[1] En annan sak är att t. ex. Tyska riket för sitt tilländalupna finansår $^1/_4$ 1914—$^{31}/_3$ 1915 har att uppvisa ett öfverskott på 219 mill. Mark, enligt hvad riksfinansministern Helfferich meddelade i sitt tal i tyska riksdagen den 20 augusti. Dels innefattade denna period fyra fredsmånader, som antagligen ha förtjänsten af öfverskottet; dels beror resultatet på att statsinkomsterna från början beräknats för lågt, icke på att nya inkomstkällor tagits i anspråk för kriget.

af illikvida tillgångar och krigslåneteckning på grundval af lånebeloppet. För denna post har här (sid. 185) antagits ett ungefärligt belopp för Tyskland af en milliard mark, hvartill antagligen kommit någon dylik »inflation» äfven för andra länder, bl. a. själfva England, såsom också påpekats. Det bör lämpligast dragas ifrån obligationslånens siffror, då den del af dem, som åvägabragts på detta sätt, i verkligheten är betydelselös. Äfven kapitalrabatten på lånen måste fråndragas. Den var — om man, ehuru oegentligt, räknar med emissionskurs och ej med öfvertagningskurs — för det första engelska krigslånet 5 %, medan det andra, till högre räntefot, emitterades till pari; de tre tyska lånen emitterades trots oförändrad nominell räntefot med aftagande kapitalrabatt: $2^1/_2$, $1^1/_2$, 1 %; för de österrikiska sjönk däremot emissionskursen: 97 $^1/_2$, 95 $^3/_4$, 93,6 %; o. s. v.[1] Det är alltså rätt betydliga belopp som förklaras äfven på detta sätt; för samtliga lån under ett sannolikt ej under 3 %.

Öfvergår man därpå från dessa fiktiva finansieringsformer — hvilkas betydelse för själfva finansieringen inskränker sig till att höja siffrorna — till de effektiva, möter man som första källa det normala *sparandet*, alltså den del af nationalinkomsten, som icke går till omedelbar förtäring utan till ny produktion eller lager af varor för framtiden. Detta belopp är i sig självt mycket större än man vanligen föreställer sig; och om än exakta siffror äro omöjliga att få, saknas icke omsorgsfulla och väl gjorda beräkningar. En af de mest omtalade och begagnade beräkningarna är den nuvarande tyske riksfinansministern dr Helfferichs för Tyskland, närmast gällande åren 1908—11; den slutar på ett årligt sparande af 8—8 $^1/_2$ milliarder Mark, i rundt tal en femtedel af nationalinkomsten.[2] Detta måste sägas vara en mycket stor andel; och många räkna också blott med 6 à 6 $^1/_2$ milliarder Mark. Häremot står då ett belopp för de två första obligationslånen på omkr. 13 $^1/_2$

[1] Här åsyftas ingen värdesättning af de olika ländernas finansiella ställning. Blott så mycket måste sägas som varning mot ett nära till hands liggande missförstånd, att depreciationen verkar såsom kapitalrabatt, på låntagaren-statens lika väl som på långifvarens sida, om man nämligen utgår från att lånet en gång kommer att förräntas (och amorteras) i en icke deprecierad valuta.

[2] Deutschlands Volkswohlstand 1888—1913 (3. Aufl., Berlin 1914) sid. 122 f.

milliarder Mark eller, efter afdrag af hvad som finansierats också genom sedelutgifning, kanske 12 ½ milliarder. För de *tre* tyska obligationslånen, 25 ½ milliarder Mark, bör man räkna med mer än ett års sparande, uppemot halft annat års; men skillnaden blir i hvarje fall långt större här. För England brukar det årliga sparandet beräknas till £350 à 400 millioner, d. v. s. ungefär lika mycket som den lägre tyska kalkylen; men detta motsvarar endast ungefärligen det första engelska krigslånet på £350 mill.; det andra på £570 mill. faller utanför. Ser man blott på det årliga sparandet, är alltså den engelska upplåningen trots allt ännu något mera öfverraskande än den tyska.[1] Det lönar sig ej att fullfölja de alltid mycket ovissa kalkylerna i afseende på öfriga krigförande länder.

Detta sparande disponeras i vanliga fall af produktionen, d. v. s. går till nybyggnader, nya maskiner, utvidgningar af alla slag och är ingalunda disponibelt för nya ändamål. Men denna normala kapitalinvestering har så godt som fullständigt försvunnit under kriget[2]; och de maskininköp, tillbyggnader o. s. v., som göras, betalas sannolikt till stor del af staten samt motsvaras alltså just af lånemedlen. Man kan nog därför i stort sedt säga, att sparandet, sådant det är, går till staten och alltså tar sin första form i teckningen af statsobligationer. I afseende särskildt på England märkes nu, att en stor del af landets sparande alls ej går till fortsatt produktion inom landet utan »exporteras», d. v. s. användes för produktionsmedel (järnvägar, fabriker) eller eljest varaktiga föremål i andra länder; men dessa utländska placeringar ha nästan alldeles upphört under kriget, i den mån de ej förmedlats af staten,[3] och därför gäller i stort sedt detsamma om det engelska sparandet som om det tyska. Därmed vill det alltså vid första påseendet synas, som om för Tyskland hälften till två tredjedelar af de två första lånen och en tredjedel till hälften af de tre lånen samt för England en

[1] Den officiella beräkningen af det årliga sparandet i England gäller år 1907 och går till £350 mill. (Census of Production, Cd. 6320, sid. 32).

[2] Se t. ex Economists uppgifter om emissionerna under de tre första kvartalen af 1915 (2 okt. 1915 sid 501).

[3] Se en sammanställning hos C. K. Hobson, The War in Relation to British Foreign Investments, i Economic Journal juni 1915 sid. 247.

tredjedel till hälften af obligationslånens belopp vore förklarad, och detta äfven utan att man reducerat ens det förra af dessa belopp med hänsyn till depreciationen.

Men då kommer i betraktande, att produktionen gått starkt tillbaka öfverallt, dels genom minskade mänskliga krafter, dels också genom afspärrningens försämrande inverkan, så att sparandet måst utföras på grundval af en betydligt minskad nationalinkomst. I Tyskland, där verkan häraf måste antas vara störst, är emellertid den (i förhållande till nationalinkomsten) relativa ökningen i sparande också störst; man talar där gärna om de stora vinsterna genom inställda resor till Paris, Schweiz och Norge, om den inställda lyxkonsumtionen, om sparsamhet med bröd, som låter allt komma till användning, om upphörandet af ätandet för dess egen skull o. s. v. Det antages där ofta, att denna minskning är starkare än minskningen i totalt produktionsresultat. Siffermässigt kan saken knappast belysas; men sannolikt är antagandet egentligen icke, utan man får nog anse fredstidens normala sparande såsom den öfre gränsen för hvad som på det sättet kan stå till förfogande för krigets finansiering. I England är produktionsminskningen uppenbarligen ej lika stark men det extra sparandet säkerligen också betydligt mindre, så att läget blir detsamma där, utan att man i brist på material kan veta något säkert om den relativa ställningen i de två länderna.[1]

Nu räknas till nationalinkomsten rätteligen blott folkhushållningens nettoinkomst eller inkomsten vid oförändradt kapitalvärde, hvilket innebär, att af samhällets bruttoinkomst en del först måste frånräknas för ersättning af de frigjorda eller utslitna kapitalföremålen. Men å andra sidan är det klart, att denna ersättning delvis kan utebli, och detta sker utan tvifvel till stor del i krig.[2]

[1] Det vore meningslöst att i ett dylikt fall uppehålla sig vid statistiska finesser; men man kan möjligen peka på det icke alldeles betydelsclösa framsteg i nationalinkomst och sparande, som måste ha ägt rum mellan åren omkr. 1910 och 1914, hvilket möjliggör en något optimistisk beräkning. Detta frånsedt valutans depreciation, som alltid kommer på köpet.

[2] I själfva verket sker det också i fred, d. v. s. alltid. Man är nämligen ej så orimlig att ständigt på nytt investera produktionskrafter på samma sätt som förut. *En* sorts maskiner ersättas af en annan sorts, *en* produktion af en annan, *en* näringsgren af en annan, i ständig växling; ett affärsföretag, som sålt en fastig-

Därmed ha medel blifvit disponibla för teckning af statslån; d. v. s. de krafter och varor, som eljest skulle ha disponerats för att hålla kapitalföremålen uppe vid oförändradt värde, gå nu i stället till staten. Men därmed har också nationalinkomsten upphört att tas i anspråk; detta utgör första bidraget från national*förmögenheten*.

Det andra bidraget därifrån utgör lagren af färdiga varor, hvilket blott är en annan sida af det nyss nämnda. I vanliga fall skulle dessa lager ha förnyats, nu ersättas de icke; och deras ägare, som alltså frigjort sitt kapital, teckna statslån, d. v. s. ställa till förfogande de krafter, hvarmed lagren eljest skulle ha förnyats. Bankmässigt betraktadt och med särskild hänsyn till engelska förhållanden framträder detta så, att den placering på kort tid, hvartill bankerna i vanliga fall använda sina på avistaräkningar mottagna medel, nu försvinna, emedan de lager o. s. v., som därmed betalas, själfva försvunnit; beloppen på både aktiv- och passivsidan i banken minskas, och medlen tecknas som statslån. I vissa fall går detta nästan löjligt enkelt till, nämligen då staten själf öfvertar lagren, hvilket särskildt i Tyskland i stor utsträckning är fallet med råvarulager för de otaliga industrier kriget kräfver, äfven då de fortfarande bedrifvas af enskilda; att lagrens ägare teckna statsobligationer betyder då, nationalekonomiskt betraktadt, blott att de lämna lagren ifrån sig på kredit; och att staten behöfver lånebeloppet, beror blott på att den trädt i de enskildas ställe. Om nationalförmögenheten minskas härigenom, beror uteslutande på om lagren i statens hand förnyas eller icke; men troligtvis sker det icke — eller åtminstone icke utan nya lån; ty de produkter som härstamma från dessa råvaror gå säkerligen i de flesta fall till kriget; och då minskas nationalförmögenheten.

Som sista form för direkt användning af nationalförmögenheten har man den som kan exemplifieras med de ofta nämnda svinhjorlarna. Dessa äro från ena sidan sedt lager, emedan de direkt kunna användas för konsumtion, men från andra sidan produk-

---

net, investerar ej nödvändigt detta belopp i en annan fastighet, och ett järnverk, som amorterar sina bessemerugnar, bygger kanske ett nytt valsverk i stället. Hvad som skiljer denna i fred ständigt fortgående process från utvecklingen i krig är, att nationalkapitalet i fred ständigt förblir oförminskadt eller växer, medan det i krig delvis *definitivt* frigöres, d. v. s. minskas.

tionsmedel, emedan de skulle kunna läggas på ytterligare. Det samma gäller andra kreatur. Ännu något längre in i produktionens tjänst stå de rena produktionsmedel, som genom nedsmältning eller annan förvandling kunna tjäna kriget, t. ex. elektriska maskiner och ledningar af koppar, tak, dörrhandtag, kökskärl o. s. v. af samma metall och mycket annat därtill.

De nu uppräknade grupperna af kapitalföremål torde vara de enda, som i sig själfva kunna tjäna konsumtionen; den alldeles öfvervägande delen af nationalförmögenheten är sålunda ur räkningen som direkt hjälp vid krigets finansiering. Men i ett *icke* afspärradt land finns, som vi veta, möjlighet att byta till sig konsumtionsmedel mot kapitalföremål, hvilket nästan alltid tar formen af en försäljning af värdepapper till neutrala länder, något som lättast går för sig då man ligger inne med dylika papper utställda i dessa länder, närmast Förenta staterna — den bästa finansiella krigsreserven af alla, om än ej ägnad att lätta medelanskaffningen just vid krigsutbrottet. Denna fas i krigets finansiering har nu efter allt att döma börjat.

Hvad Tyskland beträffar, kan denna sak icke ha tagit någon mycket stor omfattning, dels emedan landet icke är i högre grad »kapitalexporterande», d. v. s. icke relativt taget äger särdeles mycket utländska valutor, men dels också af andra skäl.[1] En hel del tyskar tillhöriga papper lär ha varit deponerad i London vid krigsutbrottet och är därför oåtkomlig, medan svårigheten att sälja på Amerika äfven hvad man disponerar ökas genom att England behärskar telegrafförbindelserna. Detta har dock icke uteslutit rätt betydliga försäljningar, af amerikanska papper till Förenta staterna, sannolikt främst öfver Amsterdam, och af nordiska papper direkt till det utställande landet — sannolikt minst till Sverige och mest till Danmark. Egendomligt nog antages denna utveckling i Tyskland ha befordrats af den allmänna depreciationen i den tyska valutan, i det att tyska innehafvare af papperen få sälja dem t. ex. efter parikurs, uttryckt i tyskt mynt, medan de amerikanska och skandinaviska köparna blott betalat

---

[1] Dr Helfferich beräknar (a. a. sid 112) de tyska kapitalplaceringarna i utlandet, enligt sin egen mening högt, till 20 milliarder Mark, alltså enligt parikurs motsvarande omkr. 1 milliard pund sterling.

t. ex. 85 till 88 % i sitt eget lands mynt; i verkligheten får tydligen den tyske säljaren finna sig i hela det afdrag, som betecknas genom priset i dollars (såsom uttryck för den rena guldvalutan), ehuru han ej märker det, därför att han öfver hufvud taget icke märker nedgången i sitt eget lands valuta. I allmänhet beräknas Tyskland under kriget intill midten af juli, alltså under första krigsåret, ha sålt värdepapper till ett sammanlagdt belopp af omkr. en milliard Mark, hvarför motsvarande belopp af krigslånen kan sägas vara finansieradt på detta sätt.[1]

I afseende på England är den totala reserven af utländska värdepapper antagligen fyra gånger så stor som i Tyskland (vanligen beräknad till minst 3½ milliarder pund sterling — ett svindlande belopp), och dessa äro i första rummet förstklassiga amerikanska papper, särskildt järnvägsobligationer. Försäljningen af dessa papper har pågått sedan kalenderårsskiftet. En engelsk nationalekonom, dr C. K. Hobson, kalkylerar på indirekt väg, nämligen på grundval af handelsstatistiken m. m., nettoimporten af utländskt kapital under de nio första krigsmånaderna till omkr. £100 mill. (alltså två milliarder Mark, efter parikurs beräknadt). Men då måste märkas, att detta belopp visar minskningen i utländska tillgångar efter afdrag af de belopp England ställt till sina allierades och koloniers förfogande under kriget, hvilket, äfven med minimisiffror beräknadt, är ett något högre belopp (£107 mill.), som tagits ur de olika engelska krigslånen. I verkligheten har alltså under förutsättning af beräkningarnas riktighet minst dubbla beloppet (öfver £200 mill.) af den engelska krigsfinansieringen bestridts genom reexport af utländska värdepapper — en summa som antages ungefär motsvara ett års engelsk kapitalexport efter förhållandena straxt före krigsutbrottet.[2] Detta är dock blott intill slutet af april. Den eggelse till reexport af papper, som i Tyskland anses ha legat i den deprecierade valutan, har sedan dess i England kunnat föreligga i den höga räntefoten (nominellt 4½ % men genom uppkonverteringen af de äldre lånen realiter högre) på det andra stora engelska statslånet, då de ifrågavarande amerikanska papperen i allmänhet torde löpa med lägre ränta (4 %).[1] Mycket väntades i denna riktning just för finansieringen af det sedermera emitterade andra lånet, och tendensen har också inträdt, ehuru långsammare än man väntat, så att den först på hösten 1915 tagit starkare fart. Troligen återstår emellertid mycket i denna riktning ännu, om kriget fortfar.

[1] Denna siffra bygger på privata uppskattningar af erfarna personer.

[2] C. K. Hobson, The Export of Capital (London 1914) sid. 162, 205, samt i Economic Journal 1915, sid. 248—55.

Däremot är det en af de bittraste frukterna af vanstyrelsen i Frankrike, att det icke blott tappra och patriotiska utan äfven flitiga, rika och framför allt sparsamma franska folket, därjämte det folk som relativt taget mest af alla söker utländska placeringar för sina besparingar — att detta folk nästan fullständigt saknar möjlighet att finansiera kriget genom försäljning af värdepapper. Detta är en mycket allvarlig påminnelse för dem i olika länder — och de saknas just ingenstädes — som vilja förbehålla de inhemska börserna åt inhemska placeringar samt åt sådana som *anses* tjäna statsintresset. Tack vare en kontroll med Parisbörsen från politikernas sida utan motstycke i världen men i det påstådda statsintressets missbrukade namn — hvad franska republikens nuvarande president 1912 kallade den dåvarande regeringens »förbindelse att reservera Frankrikes ekonomiska tillgångar åt företag som tjäna den franska politiken»[2] — har en mängd placeringar uteslutits, som kunnat bereda någon verklig säkerhet och samtidigt bilda en finansiell krigsreserv, medan de intressen, som velat gå under oket eller som tjänat den ena eller andra tillfälliga politiska eller finansiella kombinationen, fått sina lån placerade. Följden är, att Frankrike för närvarande ligger inne med ryska, turkiska, serbiska, bulgariska, brasilianska, mexikanska och andra papper, hvilka äro så godt som osäljbara och många rent af värdelösa. Så har det verkliga statsintresset på en vital punkt fått träda tillbaka för politiskt-ekonomiskt kvacksalveri, med de följder man kunnat förutsäga.[3] Af amerikanska

[1] Detta intressanta tysk-engelska alternativ, stegring i växelkursen eller stegring i räntefoten, såsom medel att framdrifva export af utländska värdepapper belyser och bestyrker med ett praktiskt exempel prof. Wicksells bevis för verkan af en diskontostegring på växelkursen (Växelkurs och bankränta, Ekonomisk Tidskrift 1915, sid. 167).

[2] Cit. hos Evesque, anf. arb. sid. 127.

[3] Jfr Svensk Tidskrift 1914 sid. 69 ff. (Franska lånemarknaden).

värdepapper anses Frankrike f. n. disponera omkr. 1,100 mill. francs, i detta sammanhang ett ringa belopp, hvaraf dessutom större delen är s. k. franco-amerikanska papper lydande på franskt mynt och därför knappast säljbara i Förenta staterna. Frankrike har därför måst tillgripa en åtgärd, som tydligt visar svårigheten i dess läge, nämligen att i stället ta upp ett lån i Förenta staterna med dylika papper som säkerhet; lånet synes ha varit litet (enligt antagande i Times den 6 juli 1915 50 à 75 mill. dollars) och visar å ena sidan, att papperen ej äro säljbara, och å den andra, att lånesvårigheterna varit ovanligt stora. Äfven om man tillägger skandinaviska och andra goda papper, blir det totala beloppet säljbara utländska papper i Frankrike obetydligt, sannolikt betydligt mindre än i Tyskland, trots ett innehaf af utländska papper, som beräknas till inemot hälften af Englands och som säkert näst Englands är det största i världen.

Härmed har klargjorts mera konkret och siffermässigt, i den mån det varit möjligt, hvari källorna till krigets finansiering bestå. Till stor del äro de olika staternas krigskostnader, angifna i penningar, uttryck enbart för valutans depreciation och, i mindre grad, för kapitalrabatten på lånen; af det återstående kommer hufvuddelen från det verkliga sparandet, som ledes till att nära kriget i stället för att skapa produktionsmedel; men slutligen hämtas en ganska betydlig och sannolikt tilltagande del också från själfva nationalkapitalet, dels i bokstaflig mening genom frigörandet af kapitalföremål, som kunna frigöras, dels i form af öfverflyttning af äganderätten till dessa till icke krigförande länder genom export af värdepapper, mot hvilka dessa länder tillhandahålla varor för krigets förande och folkets uppehälle.

SJUNDE KAPITLET

Prisbildning och prisreglering under kriget[1]

Prisstegringen och varuknappheten

Att kriget fört med sig en allmän »dyrtid», är ett alltför välkändt och öfverklagadt faktum för att själfva sakförhållandet skulle behöfva belysas med något större statistiskt material. För England är stegringen under första krigsåret juli 1914—1915 enligt Economists indextal 27,9 % och enligt Sauerbecks 29,1 %; enligt dem båda hade maj månad 1915 att uppvisa ännu högre siffror än juli (och augusti) samma år, medan september och oktober 1915 voro ännu högre och alltså de högsta under kriget (enligt Economists siffror 30,1 resp. 31,4 % öfver juli 1914). För Sverige saknas som bekant, ehuru obegripligt nog, ännu i dag en prisindex, och beräkningar på grundval af Socialstyrelsens lifsmedelsuppgifter ersätta ingalunda en dylik brist; doc. Brisman har emellertid på grundval af dem fastställt en prisstegring för *lifsmedel* juli 1914—september 1915 på 30 %.

Orsaken till prisstegringen är dubbel och har redan flere gånger angifvits i det föregående, särskildt i sjätte kapitlet. Varumängden har minskats, hvilket äfven vid oförändrad penningkvantitet skulle ha föranledt högre priser; men därtill har penningkvantiteten ökats, hvilket ytterligare skärpt resultatet. Det senare skall ej nu upptagas på nytt; men däremot må nedgången i varumängd ytterligare belysas något. Man kan säga, att tre faktorer här samverkat. Den första är, att befintliga förråd och andra tillgångar, som kunna tjäna krigets ändamål, konsumeras eller förstöras i enastående grad. Det andra är, att nyskapningen af varor ej kan försiggå i

[1] Den följande framställningen anknyter närmast till tredje kapitlet. Jämför särskildt sid. 76 f.

samma utsträckning som vanligt, dels därför att så stor del af befolkningen är i fält, dels också därför att afspärrningarna och transportsvårigheterna hindra framförande af varor lika lätt som vanligt, hvilket minskar tillgången antingen genom minskad import (transport) eller genom att den inhemska produktionen, som träder i stället för importen, är mindre gifvande än den föregående utländska var. Det tredje, som är en egendomlig men likväl viktig anledning till minskningen i varumängd, är att en hel del varor, som ha stora uppgifter i fred, nu blifvit ändamålslösa; detta minskar den användbara varutillgången betydligt mer än den totala.

Denna minskade varutillgång är alltså jämte penningkvantitetens samtidiga ökning — som på detta ställe i hufvudsak lämnas åsido — prisproblemets ofrånkomliga grundval nu under kriget; och den som förlorar fotfäste där, kommer till alldeles meningslösa resultat, hvarpå sannerligen icke exempel saknas. Undantaget från prisstegringen förklaras hufvudsakligen af det tredje bland de nyss angifna skälen, nämligen att en del redan producerade varor blifvit oanvändbara för krigsperioden; dessa varor själfva sjunka naturligtvis i pris. Dit höra främst, såsom redan berörts i andra kapitlet, kapitalvärden eller förmögenhetsvärden i alla sådana fall, då kapitalföremålen tillsvidare förlorat sin användbarhet; följden är den allmänna nedgången i kursen på sådana värdepapper, som icke tillhöra de s. k. krigsvärdena (af kriget gynnade industrier). De delar af det redan bildade fasta kapitalet, som sålunda ej ens genom ombildning kunnat tjäna krigsändamål, ha emellertid sett sitt värde temporärt sjunka af ytterligare en anledning, nämligen den, att behofvet efter »sparande», d. v. s. af *nybildning* af dylika — men för krigstiden lämpade — kapitalföremål, samtidigt stigit starkt; detta har nämligen höjt priset på »sparandet», hvilket ingenting annat är än räntefoten, och därmed ytterligare nedpressat redan befintliga kapitalvärden. Ett föremåls kapitalvärde eller förmögenhetsvärde växlar nämligen — vid oförändrad afkastning — efter kapitaliseringsgrundvalen, d. v. s. räntefoten; om t. ex. en aktie afkastar (och för framtiden väntas afkasta) 50 kr., är dess värde vid en räntefot af 5 % 1,000 kr. men vid en räntefot af 4 % 1,250 kr. I länder med depreocierad valuta framträder visserligen icke detta af två samverkande

faktorer framkallade kursfall; men det beror endast på, att kursen där uttryckes i ett å sin sida sänkt penningvärde. Samma tendens till prisfall som »fredliga» kapitalvärden, men i mindre grad, utmärker sådana färdiga konsumtionsartiklar, som täcka mera umbärliga behof, äfvensom produktionsmedel för dylika; detta i förening med ovanligt goda bomullsskördar är anledningen till den svaga nedgången i en enda af Economists varugrupper, nämligen den för textilier (råvaror, garn och väfnader tillsammans). Frånsedt dessa två grupper äro emellertid den ökade knappheten och den allmänna prisstegringen tämligen allmängiltiga fenomen, äfven då priserna uttryckas i en icke å sin sida rubbad värdemätare.

Emellertid har det än så länge egentligen blott förklarats, hvarför varukvantiteten minskats; själfva prisstegringen har blott konstaterats, icke förklarats. Med en dylik förklaring äro vi emellertid inne på frågan om prisets funktion inom det ekonomiska lifvet, och en riktig föreställning härom är hvad som framför annat behöfs, om man vill rätt uppfatta ekonomiska fenomen; särskildt är den i detta fall ägnad att skingra dilettantiska föreställningar om att det nuvarande s. k. abnorma läget skulle kräfva åtgärder af helt annat slag än de vanliga. Prisbildningen är i verkligheten till icke minst för en sådan situation, som kriget nu skapat.[1]

Prisets uppgift

Priset är nämligen just föranledt af *knappheten* på medel för täckande af människors behof — detta af prof. Cassel ursprungligen införda uttryck anger på en gång fullständigare och kortare än något annat prisbildningens uppgift. Finns en sak i öfverflöd, d. v. s. i större omfattning än som behöfs för att täcka behofvet, så har den intet pris; men ju mindre detta är fallet, desto större är prisets uppgift. Däraf följer i sin ordning, att prisets uppgift är att framkalla sparsamhet med varans användning. Människorna måste genom tillräckligt höga priser afskräckas från att efterfråga mer än som finns att få; priset begränsar efterfrågans storlek inom det möjligas gränser. Men samtidigt inverkar priset på tillgången; en prisstegring afskräcker köpare eller konsumenter och fram-

[1] Särskildt i det omedelbart följande lämnas penningvärdets — värdemätarens — egna variationer alldeles åsido; priset tänkes uttryckt i en oföränderlig värdemätare.

lockar säljare eller producenter, en prissänkning gör tvärtom åt båda hållen. Slutstenen på prisbildningens fundamentala uppgift blir då att skapa *jämvikt* mellan tillgång och efterfrågan; priset stannar på den punkt, där de äro lika stora.

Häraf framgår tillräckligt tydligt, hvilken alldeles särskildt viktig uppgift prisbildningen har i tider af ovanlig knapphet, sådana som de nuvarande. Just då är prisbildningen oumbärligare än vanligt för att folk skall tvingas att begränsa sin efterfrågan till hvad som faktiskt finns att få; hade man ej priset som afskräckningsmedel, finge man taga till knytnäfven. Denna prisets mest vitala uppgift att reglera efterfrågan har alltså blifvit viktigare än någonsin.

Emellertid synes man på sina håll anse, att prisbildningen förfelat sin uppgift, därför att den nu under kriget icke i samma utsträckning som vanligt lyckats framkalla ökad *tillgång*. Själfva faktum är obestridligt — det är också nästan mycket begärdt, att något ekonomiskt maskineri, hur fulländadt som helst, skulle kunna öfvervinna följderna af alla europeiska stormakters samfällda förstörelselust — men slutsatsen är så felaktig som möjligt. Inverkan på efterfrågan och inverkan på tillgång samverka i normala fall för att åstadkomma den erforderliga jämvikten; om ena sidan af balansen nu är oföränderlig, bör det väl vara klart, att inverkan på den andra sidan är ännu nödvändigare än vanligt. Annorlunda uttryckt: om inverkan på efterfrågan behöfs, när tillgången kommer den till mötes på halfva vägen, så behöfs inverkan på efterfrågan i ännu högre grad, då den har att vandra hela vägen själf.

Nu är det ett ofantligt misstag, om man tror, att prisstegringen icke under kriget mycket starkt påverkar såväl tillgången i trängre mening — man tänke t. ex. på Tysklands och Rysslands dragningskraft på svenska varor — som äfven själfva produktionen. Men onekligen sker ej denna anpassning i sådan grad, att varutillgången blir densamma som i fredstid; och till följd däraf ha vi den ökade knappheten på varor, som ålägger civilbefolkningen all upptänklig sparsamhet. Verktyget för denna sparsamhet är prisbildningen; och man får leta efter något orimligare än att i tider, då ovanlig brist står för dörren, framdrifva lägre priser än

dem som skulle uppstå af sig själfva. I den mån man lyckas, har man direkt ökat bristen.

Den prisbildningsform, som kommer till stånd vid oföränderlig tillgång, är för öfrigt så väl känd sedan gammalt, att man icke hade behöft göra om nationalekonomien för att klargöra, hur läget skulle varit, äfven om priset nu under kriget hade stått alldeles overksamt gent emot tillgången. Ett dylikt pris är kändt af alla nationalekonomer och kallas af många bland dem, närmast efter mönster af den kanske främste nu lefvande nationalekonomen, dr Marshall, *»marknadspris»;* det skapar tydligen den erforderliga jämvikten på sådant sätt, att efterfrågan begränsas till tillgångens på förhand gifna belopp. Man brukar säga, att marknadspriset är priset för korta perioder, innan ännu produktionen hunnit rätta sig efter de ändrade förhållandena; och en dylik *kort-tids-ekonomi* är obestridligen i stor utsträckning karakteristisk just för krigstider.

Priset är alltså ingen godtycklighet, beroende af den enes eller andres goda vilja eller patriotism. Det finns visserligen alltid enstaka fall — sammanlagdt utan tvifvel många tusental — då priset kan ställa sig något högre eller något lägre allt efter parternas förmåga att »pruta» eller »skinna»; men i afseende på den stora mängden transaktioner, särskildt sådana där många säljare på sinsemellan lika villkor stå gent emot många köpare, är priset helt enkelt det jämviktsmaskineri, som nu angifvits. Och frånsedt de matematiskt intressanta men praktiskt ganska betydelselösa fall, då jämvikt kan uppnås genom flere olika, sinsemellan vanligen långt aflägsna priser, är det endast *ett* pris, som i det gifna läget kan framkalla jämvikt mellan tillgång och efterfrågan. Visserligen möter det intet hinder för säljaren eller producenten att af sin godhet hålla ett lägre pris än det han kunde få; men verkan blir, att flere köpare anmäla sig till detta pris än som kunna tillgodoses; och i stället för att till det högre priset förse alla som vilja betala det, tvingas säljaren som följd af sin välvilja att godtyckligt utvälja en del af hopen och låta den öfriga gå otillfredsställd sin väg. På samma sätt kunna köpare å sin sida utan svårighet »öfverbetala» en vara; men följden är, att de godtyckligt måste premiera med detta högre pris en del af dem

som vilja sälja, medan ett rätt pris — ett »jämviktspris» — skulle ställa till förfogande jämnt så många säljare som behöfdes att täcka köparens behof.

De som hänga fast vid föreställningen om ett »rättvist» eller »skäligt» pris — och de äro antagligen det stora flertalet — måste söka klargöra för sig, hvarför just det pris de tänka på skall anses mera rättvist eller skäligt än ett högre eller lägre. Äfven frånsedt de på värdemätarens egen förskjutning beroende ändringarna i den allmänna prisnivån ha priserna sedan tidernas begynnelse förskjutit sig, än i den ena riktningen och än i den andra, på grund af de oräkneliga faktorer, som ändra tillgång eller efterfrågan; och det är tydligen ren stock-konservatism i ointelligentaste mening att tro just det pris, som man själf en gång råkat vänja sig vid, vara mer sakrosankt än andra. Detta är emellertid hvad nästan alla officiella prisregleringar sedan antiken gjort; de ha med större eller mindre undantag utgått från priserna vid en viss tidpunkt och sedan i bästa fall medgifvit en bestämd förskjutning från detta läge, naturligtvis utan möjlighet att uppvisa utgångslägets större anspråk på allmängiltighet än det nya läget.

Vill man söka förstå den populära prismoralen, måste man emellertid rättvisligen medge, att prisstegringen kan vara af två olika slag och att det ena af dem ger ett betydligt större sken af berättigande åt förbittringen öfver »prisockret» än det andra. Med prisocker och liktydiga uttryck menar man nämligen antagligen icke i allmänhet alla prisstegringar; man fördömer sannolikt icke, åtminstone öppet, sådana som blott löpa parallellt med produktionens egen fördyring, utan blott sådana som tillskynda säljaren eller producenten en ovanligt stor vinst, alltså sådana som stå (långt) öfver *produktionskostnaderna*. Det är därför sannolikt träffande, då man har sagt, att Medeltidens »rätta pris» (justum pretium) betydde ett pris, som täckte produktionskostnaderna — det mångtydiga eller rättare sagdt obestämda i själfva denna definition nu lämnadt åsido. Naturligt nog förefaller det flertalet människor upprörande, att säljare och producenter särskildt i svåra tider, sådana som exempelvis de nuvarande, skola ha lof att »dyrka upp» priserna blott för att själfva skära guld med täljknifvar.

Naturligt är detta betraktelsesätt tvifvelsutan; men en helt annan fråga är, om det också är riktigt — närmare bestämdt (såsom föremål för *denna* del af diskussionen), om det verkligen är »lifsmedelsockrarna», som framkallat prisstegringen. Redan den föregående framställningen visar, att så icke alls är fallet. Stode det i dessa herrars makt att skörda dylika vinster också i fredstid, skulle de — det borde man väl förstå, då man brännmärker dem som samhällets skadedjur — sannerligen icke försumma att göra det; och prisstegringen är därför helt visst icke deras verk, hur välkommen den än må vara dem. Och icke nog med, att den icke är deras verk; den har också en fundamental och mer än någonsin viktig uppgift, nämligen att begränsa efterfrågan till motsvarighet mot tillgången. Att den sedan tillskyndar enskilda en stor vinst, är blott ett sekundärt resultat, som må beklagas och eventuellt upphäfvas; men lika visst som detta vinstbegär icke är fenomenets orsak, lika visst kan fenomenet självt icke försvinna genom att vinstmöjligheten förhindras eller vinsten indrages.

Hela föreställningen om priset såsom regleradt af produktionskostnaderna bygger i själfva verket på en starkt förenklad och i många hänseenden alldeles missförstådd nationalekonomi. »*Normalpriset*», eller priset på lång tid, tenderar visserligen att sammanfalla med produktionskostnaderna (i en viss mening) — ehuru det äfven i detta fall är missledande att betrakta produktionskostnaderna som gifna på förhand och priset ensidigt som dess verkan; men »marknadspriset», eller priset på kort tid, kan aldrig i världen bestämmas af några produktionskostnader, helt enkelt därför att produktionen ej hinner verka. Finns en viss kvantitet af varorna, utan att den kan ökas under den ifrågavarande perioden, måste ju efterfrågan begränsas till denna kvantitet och priset höjas därefter. Så blir t. ex. fallet med allt som skördas blott en gång om året; dess pris bestämmes oberoende af hvad odlingen en gång gått till, blott efter förhållandet mellan tillgång och efterfrågan. Hvad som i detta fall föranledes af naturförhållanden, hvilka ej tillåta en omedelbar förskjutning af produktionen, äger nu under kriget inom vidare eller trängre gränser rum på grund af hela det abnorma, bundna och tillfälliga i situationen, hvilket

allt likaledes försvårar eller förhindrar produktionen att svälla ut så som den eljest skulle göra under inflytande af vissa bland prisstegringarna. Som följd häraf komma dessa stegringar *dels* att bli varaktigare än om de hejdades af en snabbt ökad produktion, *dels* att tillskynda de lyckliga innehafvarna eller redan etablerade producenterna af varorna en s. k. oskälig, d. v. s. abnorm vinst — en »*krigskonjunkturvinst*», motsvarande den »skördekonjunkturvinst», som skulle uppstå i det förra fallet. Förloppet är icke blott gammalt och välkändt utan äfven en gifven följd af prisets stora uppgift att begränsa efterfrågan. Detta är tills vidare blott ett konstaterande, icke ett försvar; hvilka praktiska slutsatser det leder till, skall behandlas först längre fram.

Den fundamentala missuppfattningen i det populära föreställningssättet är, att man mer eller mindre medvetet betraktar prisstegringen som orsak till nöden, medan i verkligheten nöden och prisstegringen båda äro *verkan* af samma sak, nämligen en minskad tillgång — eller ökad efterfrågan — på hvad som behöfs för täckande af människors behof. Att söka afhjälpa detta genom att förbjuda det att komma till uttryck i priset, är därför ingenting annat än strutspolitik.

Maximipriset Redan härmed måste domen anses fälld öfver de offentligen påbjudna *maximipriserna*, tagna för sig själfva och som en generell åtgärd — specialfallen skola upptas i sinom tid. Maximipriserna äro som regel meningslösa, därför att de ingenting kunna åstadkomma; men *om* de kunna åstadkomma något, består det normalt i att bota ondt med hälften värre, och då äro de ej meningslösa utan fördärfliga.

En offentlig föreskrift, fastställande ett visst maximipris, ändrar i och för sig intet i vare sig tillgång eller efterfrågan och ändrar alltså icke heller något i det faktum, att det gamla priset är det enda, som skapar jämvikt mellan tillgång och efterfrågan. Om nu maximipriset är lägre än det förut rådande priset — i alla andra fall är tydligen allting sig likt — blir den sannolika följden därför, att priserna i verkligheten icke sjunka, d. v. s. att lagen ej åtlydes. Detta sker nästan automatiskt, och på samma sätt vare sig prisstegringen haft den ena orsaken eller den andra.

De faktiska erfarenheterna bekräfta detta på teoretisk väg vunna

resultat till höger och vänster. Under franska revolutionen fastlade t. ex. den beryktade lagen om maximum den 29 september 1793 flertalet priser vid stränga straff till $^{1}/_{20}$ öfver 1790 års priser, utan att detta hindrade det skenbart allsmäktiga Välfärdsutskottet att få betala 100 livres (francs) för en frukostkyckling, 1,000 livres för en gädda, 5,660 livres om dagen för gemensam middag och kvällsvard.[1] Men ännu mer lärorika än dessa redan gamla erfarenheter äro de man redan hunnit göra nu under kriget.

Om något folk i detta nu är på en gång laglydigt och patriotiskt, bör det vara det tyska; och om maximipriserna i något land skulle kunnat nå sina upphofsmäns intentioner, borde det alltså ha varit i Tyskland. Verkliga förhållandet är, att ingen del af den tyska regeringens ekonomiska politik misslyckats till den grad som dess maximiprispolitik, såsom allmänt erkännes bland dem som följt med och tänkt sig in i den; och kringgåenden och öfverträdelser ha varit legio. En detaljerad redogörelse för de tyska erfarenheterna skulle vara ytterst lärorik för hvar och en som sysselsätter sig med maximiprisproblemet; men den tyska lagstiftningen är så full af tekniska detaljer, att den icke kan återges i kortfattad framställning.[2] Det må därför vara nog med några typiska exempel. Till en början har man den rena men oöfvervinneliga lagöfverträdelsen; det första tyska maximipriset på brödsäd blef »snart ett rent pappersspris och, trots stränga straffbestämmelser, ingen gräns för prisstegringarna». Men på många håll sökte man följa lagens bokstaf. Då maximipriset var högre vid högre vikt pr

[1] Läsaren hänvisas till prof. Jastrows underhållande lilla textsamling Geld und Kredit (Textbücher zu Studien über Wirtschaft und Staat 4; Berlin 1914), sid. 55—64. Jfr äfven Svensk Tidskrift 1915, sid. 83 ff. (Maximipriser), där några af grundtankarna i detta kapitel skisserats i största korthet.

[2] Den bästa mig bekanta framställningen lämnas i Brandts redan förut citerade arbete, Die deutsche Industrie im Kriege 1914/15, kap. 9 (Sicherung der Ernährung von Mensch und Vieh und angemessener Preise für Rohstoffe und Nahrungsmittel). Därifrån är en hel del af det här sagda hämtadt. Se äfven den ansedde liberale riksdagsmannen dr Georg Gotheins uppsats i Friedrich Naumanns starkt »sociala» tidskrift Die Hilfe (24 dec. 1914), med den betecknande titeln: Die Höchstpreise für Getreide nicht einmal Mindestpreise. — I det följande resoneras hela tiden ut ifrån maximipriser *under* det pris, som uppstår genom fri prisbildning; att lägga fast det senare såsom lagbestämdt pris är lika oskyldigt som meningslöst, om man blott ändrar priset hvar gång marknadsläget ändras.

hektoliter, fingerade man en högre vikt än den verkliga; då maximipriset beräknades utan säck, gjordes fantastiska pristillägg för säckhyra; köparna (i detta fall kvarnarna) fingo utöfver maximipriset utlämna kli, som säljarna (spannmålsköpmännen) sedan affyttrade till höga priser; eller också uppträdde säljaren som mäkare för sin egen vara och gjorde då pristillägget i form af ett kolossalt courtage. Då maximipriset på hafre undantog försäljningar på högst tre ton, »fick ingen hästägare större kvantiteter än tre ton i ett afslut och måste då betala mycket högre priser». Maximipriset på potatis ledde till att potatisen såldes som utsädespotatis och därigenom undandrogs lagens bud. Att maximipriset på omalen spannmål icke sänkte priset på mjöl, var en gifven sak.

Emellertid är förhållandet icke, att maximipriserna alltid varit fullt så overksamma som i dessa fall. Åtminstone flertalet människor söker bland de utvägar, som det ekonomiska lifvets lagar tillåta, i första rummet dem, som icke strida mot vare sig orden eller andemeningen i de borgerliga lagarna, hur orimliga dessa än må vara. Men därmed blir saken endast värre. Förbudet gäller att sälja till högre pris än det fastställda; och den omedelbara verkan af orimliga maximipriser, som man ej vill öfverträda, är då att ingenting blir såldt. Detta var första verkan af de tyska maximipriserna på brödsäd, som till en början, då man ännu var laglydig, fullständigt desorganiserade handeln och afbröto hela cirkulationsprocessen, så att kvarnarna helt enkelt ej kunde få spannmål. Samma tendens tog sig senare det mera differentierade uttrycket, att särskildt orter med låga maximipriser — dessa sattes nämligen efter vissa förvirrade principer olika för olika orter — ingen tillförsel erhöllo och därför måste petitionera om att få sina maximipriser höjda! För det andra och om möjligt ännu betänkligare blef verkan af — åtlydda — maximipriser på människoföda, vid ofrånkomlig prisstegring på fodermedel, att människofödan gafs åt kreaturen. Så blef i Tyskland fallet med potatisen och, hvad som var än värre, äfven med brödsäden. Om det senare skref t. ex. prof. Eltzbacher: »Hvad de insiktsfulla hade förutsett, ligger nu tydligt i dagen. De nuvarande maximipriserna för brödsäd ha den verkan, att vår spannmål ... utfodras åt kreaturen ... Ett botemedel mot det onda se många i potatis-

tillsättning i brödet. Det betyder, att ... svinen skola äta vår spannmål, medan vi njuta potatis.» Åtgärden häremot skulle vara ett utfodringsförbud, såsom också försökts i Tyskland, uppenbarligen med mindre chanser att bli åtlydt än något annat. På samma sätt måste man genom förbud söka hindra lagring af varan i afvaktan på höjda priser — en tendens, som direkt uppmuntrades genom de automatiskt stigande tyska maximipriserna på spannmål — utan annan möjlighet att ge detta effektivitet än expropriation och statens däraf följande öfvertagande af själfva den inre spannmålshandeln, hvilket såsom bekant också blef tyska regeringens slutliga utväg ur den förvirring som skapats.

Alla dessa orimligheter, som blifvit en följd af maximipriserna — och de här uppräknade äro blott en liten del af det hela — äro emellertid obetydliga jämförda med den fundamentala, att maximipriser, som kunna göras effektiva, påverka både efterfrågan och tillgång i rakt motsatt riktning mot hur dessa *böra* påverkas. Efterfrågan och därmed konsumtionen af det knappa förrådet drifves upp för dem som lyckas få något däraf; prisets ändamål har förfelats, och följden blir en större knapphet än som någonsin hade behöft inträda, om man lämnat prisbildningen i fred. Bristen blir emellertid ännu större genom att samtidigt också tillgången hålles borta; produktion lika väl som import afskräckas genom att villkoren blifvit ogynnsammare än förut, och detta blir fallet t. o. m. om priserna sänkts blott i lagen och ej i verkligheten, ty själfva detta osäkerhetsmoment verkar i hög grad afskräckande. Genom denna inverkan på prisbildningens bestämmande faktorer har till sist det största misstaget af alla blifvit begånget.

Rättvisan kräfver dock det tillägget, att det sistnämnda ledet i denna dystra utveckling sällan hinner komma mycket långt. Redan dessförinnan ha nämligen maximipriserna nästan alltid i sak om än ej i form blifvit satta ur funktion, efter att ha bragt handelns hela maskineri i olag. Hvad som därpå inträffar, skamsen återgång till det gamla — oundgängligen redan försämradt — eller expropriation af samtliga tillgångar, kan ej på förhand sägas.[1]

---

[1] Expropriationen har sin stora uppgift i ett särskildt fall, särskildt såsom förutsättning för konsumtionens kontingentering (brödkortsystem), såsom skall

En parallell till maximipriserna med i hufvudsak motsvarande verkan äro de fastställda minimipriser eller minimikurser, som praktiserats i afseende på värdepapper och andra börsvärden särskildt på de engelska börserna. Naturligtvis kunna dessa lagbestämda kurser ej hålla värdena uppe, eftersom ingen blir ifrigare att äga ett värdepapper därför att det ej får noteras till sin rätta kurs; det enda påbuden kunna göra är att hindra affärer, så snart priset i verkligheten ligger under minimikursen. Ej heller detta är möjligt, om någon mycket stor ifver att sälja uppstår, ty då kommer affären att göras upp utanför den statskontrollerade officiella börsen. De organiserade börserna äro emellertid så mycket bättre som marknader än den oorganiserade handeln, att detta utgör en allvarlig svårighet, hvilket i sin ordning ytterligare minskar böjelsen att köpa dylika papper. Verkan af en föreskrift, som afsett att hålla värdet på vissa papper uppe, blir då i verkligheten att göra dem *mindre* eftersökta — d. v. s. att pressa ned deras pris i stället för att höja det. Framför allt är detta fallet beträffande engelska consols (före det sista stora statslånet), emedan till deras styrka främst har bidragit, att det alltid funnits en marknad för dem.[1]

Gemensamt för alla dessa misslyckade försök att framtvinga andra priser än »jämviktspriserna» är att de förhindra hederliga noteringar. Detta leder i sin tur till ökad olikformighet i prisbildningen; ty det är blott då köpare och säljare allmänt mötas under lika och för dem alla tydliga villkor, som full jämvikt uppnås. Så bidraga maximi- och minimipriserna äfven på detta sätt att försämra prisbildningens effektivitet.

Den enda gagneliga uppgift maximipriserna kunna tänkas fullgöra i afseende på varor i allmänhet är att lämna allmänheten någon slags *upplysning* om hvilket pris som är det rätta. Vid en panik, sådan som ofta utbryter vid oväntade yttre händelser och som i oförsvarlig grad utmärkte äfven detta krigs början, är detta

framgå af det följande; meningen är alltså ej att här utdöma den under alla förhållanden, blott att visa, huruledes maximipriserna leda till uppgifvande af själfva den position, hvarpå de bygga, nämligen *fri omsättning till regleradt pris.*

[1] Economist den 3 juli 1915, sid. 16. Jfr äfven ett lärorikt klagorop från en kapitalist i det följande numret, för den 10 juli, sid. 58.

i och för sig en utmärkt sak. Men icke nog med att det blott motiverar maximipriser vid själfva krigsutbrottet och ej deras fortvaro; icke nog med att maximipriserna vanligen komma för sent vid en dylik händelse, så som de öfverallt gjorde denna gång — man kan t. o. m. betvifla deras förmåga att äfven i bästa fall nå målet. En offentlig förklaring af fackmän, hvilka priser som äro de af omständigheterna betingade — alltså ett slags mera högtidlig prisnotering — men utan bindande karaktär, såsom tilllämpades i England i början af kriget,[1] bör i det hänseendet verka mera lugnande, redan därför att den helt annorlunda än officiella priser kan höja och sänka siffrorna allt efter behof och därför skapa förutsättningar för näringslifvets lugna gång.

Den offentliga prisregleringens grundfel är alltså, att den söker ändra symptomen i stället för att ändra sjukdomen. Hvad som hittills har berörts är emellertid läget endast vid de minst invecklade fallen, då konkurrens råder mellan säljarna och då priset förmår påverka åtminstone efterfrågan, så att den sjunker och stiger med prisets uppgång och nedgång. Det är nödvändigt att undersöka hur saken ställer sig, om dessa förutsättningar ändras. Ej heller där befinner man sig på okänd mark; båda fallen höra till nationalekonomiens flitigt odlade tegar.

Vid orörlig efterfrågan

Man kan då först se på prisbildningen vid s. k. *oelastisk efterfrågan,* alltså en sådan som förblir tämligen oförändrad vare sig priset stiger eller sjunker, för att öfverväga, om icke maximipriser vore lämpliga i detta fall.

Därtill kan sägas, att om hvarje möjlighet till ökad tillgång är utesluten och efterfrågan inom gifna gränser är fullständigt okänslig för prisförskjutning, så kan ett maximipris vara lämpligt, emedan det kan framtvinga det lägsta af de priser, vid hvilket efterfrågan håller sig inom gränsen för den gifna tillgången. Ett land, som icke har möjlighet att importera eller producera salt men har en jämförelsevis tillräcklig mängd däraf inom sina gränser, kan möjligen genom maximipris hålla priset lägre än det eljest skulle vara, emedan efterfrågan är ovanligt oelastisk. Men äfven i detta fall gäller regeln blott inom ganska trånga gränser, ty ingen efterfrågan är oelastisk öfver hela linjen; vid ökad knapphet på salt

[1] W. J. Ashley, Englands ekonomiska läge, Svensk Tidskrift 1915, sid. 2.

skulle elasticiteten genast visa sig, såsom äldre tiders mycket upplysande salthistoria visar.

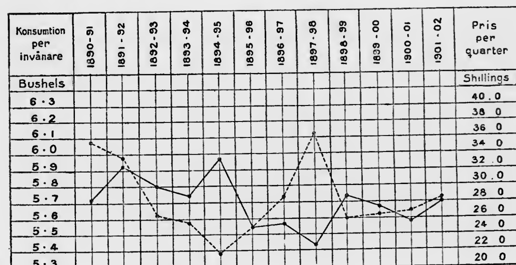
Som allmän sats måste understrykas, att den gärna behandlade oelastiska efterfrågan är af åtskilligt mindre räckvidd än ofta antages och att detta särskildt är fallet då man, såsom nu, har att räkna med en ökad knapphet på varor *i allmänhet*. Om *en* vara stiger i pris, t. ex. bröd, medan en annan vara, t. ex. potatis, sjunker så mycket i pris, att det kompenserar brödets prisstegring, är det kanske icke osannolikt, att åtskilliga arbetarfamiljer äta allting vara som förut, då lönen i alla fall räcker till. Men det går ej längre för sig, när man har att räkna med en allmän prisstegring, ty då blir inskränkning helt enkelt en nödvändighet; och det enda frågan gäller är därför, hvilka varor inskränkningen skall träffa. Här är det nu som prisets funktion inträder. I allmänhet tänker man sig efterfrågan som oelastisk särskildt i afseende på varor, som täcka rent elementära, fysiologiska behof, såsom oumbärliga födoämnen; och det är intet tvifvel, att efterfrågan här intill en viss gräns är mest okänslig. Men också här frestas man gärna till öfverdrift, särskildt genom att förenkla problemet alldeles för mycket. En prisstegring på bröd drifver till förtäring af potatis; en prisstegring på hvetebröd till rågbröd, en prisstegring på siktadt rågmjöl till groft rågmjöl. Och då man icke kan eller icke vill »substituera» ett födoämne med ett annat, föranledes man att taga bättre vara på det man har; brödkanter o. s. v. stötas eller behandlas så, att de kunna ätas i stället för att kastas bort; mjölken spädes, så att den åtminstone skall förefalla lika riklig som förr.

Nedanstående diagram, som utarbetats af Mr Rew, chefen för den engelska jordbruksstatistiken,[1] visar, icke på teoretisk väg utan med statistiskt material, huruledes pris och konsumtion med påtaglig regelbundenhet röra sig i motsatta riktningar, åtminstone vid alla starkare prisförskjutningar, och detta för en vara, som anses såsom föremål för en alldeles särskildt »oelastisk» efterfrågan, nämligen hvete i England, där ej ens hvetets ersättande med råg i motsats till förhållandet hos oss någonsin förekommer. Årtalet

[1] Reproduceradt efter Royal Commission on Supply of Food and Raw Material in Time of War, del III (Cd. 2645, London 1905), sid. 100.

med högsta pris (1897/98) är årtalet med lägsta konsumtion; medan årtalet med lägsta pris (1894/95) är årtalet med högsta konsumtion; och äfven de mindre fluktuationerna förlöpa i allmänhet på samma programenliga sätt. Ett bättre »praktiskt» bevis synes man knappast kunna begära.

Om nu maximipriser införas och kunna göras effektiva i afseende på några varor, hvilkas konsumtion utvecklas på detta sätt, blir följden helt enkelt, att man förbigår dem vid den allmänna inskränkningen i sin budget och håller sig till de öfriga.

Som väl bör vara klart af det föregående, går det ej för sig att försvara denna verkan med, att de varor, för hvilka maximipriser införas, på grund af sin stora betydelse verkligen böra konsumeras i oförminskad utsträckning. Detta »böra» ändrar nämligen intet i det faktum, att de ej *kunna* begagnas som förut, emedan de ej räcka till; om prisbestämningen är effektiv, medför den endast, att det gamla förrådet tar desto hastigare slut, och t. o. m. om den i öfrigt är ineffektiv, kan den medföra, att ny tillförsel försvåras.

Hvad därnäst beträffar tillvaron af *monopolpriser* och maximiprissättningens förhållande därtill, äro båda hälfterna af denna Vid monopol

fråga betydligt mer invecklade. Det är intet tvifvel om att en plötslig relativ afspärrning, sådan som kriget skapat, i och för sig är ägnad att befordra uppkomsten af sammanslutningar för gemensam reglering af priserna och att dylika sammanslutningar äro i stånd att skapa ett högre pris, monopolpriset, än det eljest rådande konkurrenspriset. Denna möjlighet befordras nämligen af att producenternas eller säljarnas antal begränsas, emedan de då lättare kunna bringas under en hatt; och allra lättast blir en dylik sammanslutning, då man öfver hufvud taget icke behöfver räkna med ny tillförsel och produktion samt alltså kan göra sig till herre öfver allt som finns af varan — en s. k. corner. Däraf att saken underlättats, följer emellertid icke, att den nödvändigt måste bli verklighet, ty de hindrande faktorerna kunna i alla händelser vara starkare; och sådana finnas obestridligen i detta fall, dels i det nya tillståndets plötsliga inträdande, som ej lämnar rum för långa underhandlingar och gemensamt uppträdande, dels i geografiska och psykiska förhållanden hos näringarna och deras målsmän. Saken är, såvidt mig bekant, alltför litet undersökt för att man skulle kunna uttala sig med någon bestämdhet; men det är påfallande, hur pass få vederhäftiga upplysningar om dylika organisationer, som kommit fram, detta trots att de ej kunna bildas och sammanhållas utan ett påtagligt och ganska lätt synligt arbete. Den populära uppfattningen ser naturligtvis i själfva prisstegringen ett bevis för dylika monopolistiska stämplingar, särskildt om priset stiger öfver produktionskostnaderna, d. v. s. *den* bygger på ett rent missförstånd; ty om ordet monopol skall ha någon betydelse, måste det vara konkurrensens uteslängande från inverkan på priset, hvilket alls icke är fallet i ett dylikt läge. Icke heller höra de obestridligen existerande spekulationerna i prisstegring, genom lagring af spannmål och annat — hvarom mera strax — till denna sak, så länge icke hela eller större delen af förrådet i landet är under gemensam kontroll, hvilket det så vidt bekant ingenstädes varit. Det förefaller ganska sannolikt, att monopoliseringstendensen åtminstone hos oss i hufvudsak inskränkt sig till att stärka de redan före kriget existerande sammanslutningarnas makt öfver marknaden, exempelvis kvarnföreningens; men detta är i och för sig en viktig sak, särskildt hos oss, på grund af monopolsammanslutningarnas särskildt stora utbredning inom lifsmedelsindustrierna.

I den mån emellertid monopol föreligga, är nästa fråga, hur monopolpriserna verka. Monopolpriserna äro ej i den meningen några godtyckliga prissättningar, att de kunna stiga hur högt som helst; tvärtom är monopolprisets höjd väl så lätt att matematiskt konstruera som konkurrensprisets. På grund af efterfrågans tämligen oafbrutna nedgång under intryck af prisets stigande kommer alltid en punkt, där monopolisten förlorar på att gå högre; ofvanför den punkten sjunker nämligen efterfrågan på hans vara hastigare än att det högre enhetspriset kan motväga nedgången, denna nedgång må sedan bero på att en annan vara då uttränger den förra (substitution) eller helt enkelt på att så många människor ej längre ha råd att täcka sina ifrågavarande behof till det högre priset. Med matematisk terminologi uttryckes detta så, att kvantiteten sålda varor är en »funktion» af priset, d. v. s. att pris och kvantitet ömsesidigt betinga hvarandra. Både Standard Oil och Rhen-westfaliska kolsyndikatet hindras därför af sitt eget intresse från att gå obegränsadt i höjden med sina priser.

Däremot hindras monopolorganisationerna ingalunda af sitt intresse från att hålla högre priser än som skulle råda vid konkurrens. Vid full elasticitet i efterfrågan kan monopolprisvinsten emellertid uppnås endast genom att begränsa kvantiteten; ty vid en viss kvantitet är blott ett pris möjligt — ett högre pris förutsätter mindre kvantitet.[1] Detta villkor uppfylles dock lätteligen af de stora kartellerna och trusterna, hvilka helt enkelt begränsa sin produktion till det omfång, som möjliggör det för dem fördelaktigaste priset. Tänker man sig exempelvis 1,000 st., som tillverkas för ett enhetspris af 19 och vid konkurrens säljas till ett enhetspris af 20, blir nettovinsten 1,000; höjes nu priset till 25, med den påföljd att efterfrågan och produktion nedgå till 850, så blir (vid oförändrad produktionskostnad pr enhet) den totala nettovinsten 6×850=5,100, alltså mer än fem gånger det förra beloppet. Däremot är samma möjlighet långt mindre värd, när någon produktion eller tillförsel icke kommer i fråga, alltså vid rent

[1] Här som annorstädes medtagas endast de i föreliggande fall inverkande momenten af teorien.

»marknadspris», emedan tillgångens kvantitet då en gång för alla är gifven och ej liksom i förra fallet kan minskas i förhållande till den minskade efterfrågan. Höjes priset öfver konkurrensprisets nivå, blir därför följden den — fortfarande förutsatt full elasticitet hos efterfrågan — att en del af varumängden icke går åt, hvilket en säljare i normala fall måste undvika, på grund af den ränteförlust och lagringskostnad, som därigenom uppstår, frånsedt risken af prisfall.[1] Detta hindrar icke, att *någon* vinst kan uppstå genom monopolisering äfven vid marknadspris; det är t. o. m. tänkbart, att försäljningen af en del af kvantiteten till monopolpris äfven absolut (brutto) kan inbringa mer än hela kvantitetens försäljning till konkurrenspris. Sätter man liksom nyss förrådet till 1,000 st. och (konkurrens)enhetspriset till 20 samt fortfarande liksom nyss antager, att vid ett enhetspris af 25 endast 850 st. gå åt, så blir bruttoinkomsten af försäljningen af de 1,000 st. tydligen 20,000 men af de 850 st. däremot 21,250, en absolut ökning med $6^1/_4$ %. Monopolpriset har alltså lönat sig, äfven om de återstående 150 st. icke inbringa något alls; men i jämförelse med vinsten vid »normalpris» blir den i vanliga fall obetydlig.[2]

Förhållandet synes alltså vara det i och för sig fördelaktiga, att monopolisering, d. v. s. sammanslutning af säljare, icke under kriget har utsikt att medföra några betydliga vinster just i de fall, då kriget i öfrigt är ägnadt att skapa stora vinster åt enskilda, nämligen vid »marknadspris». Detta kan möjligen i sin mån bidraga att förklara, hvarför monopoliseringstendensen icke nu under kriget tagit den omfattning man eljest skulle ha väntat.

Därjämte kan emellertid monopol draga nytta af efterfrågans inelasticitet genom att hålla det högsta af de priser, som möjliggöra försäljning af en viss kvantitet; och äfven om det ej är alldeles

[1] Fortfarande lämnas här åsido lagring i spekulationssyfte, d. v. s. i förhoppning om stigande pris, hvilket är en fråga för sig

[2] De fall man i allmänhet tänker på, då talet är om monopolistiska »marknadspriser», gälla terminsaffärer på börsen, där en »corner» drifver upp priserna och därigenom kan vålla oerhörda förluster för dem som åtagit sig leverans på grund af en spekulation i prissänkning. Tydligen är detta fall emellertid raka motsatsen till typiskt, ty det gäller en på förhand gifven efterfrågan, som alltså icke i minsta mån påverkas af priset.

uteslutet, att detta kan ske äfven vid konkurrens, hör det nog normalt till monopolets verkningar.

Därmed har i korthet antydts hvilka möjligheter till monopolvinster som finnas; och slutsatsen synes vara, att de äro betydligt mindre än vanligen antages.

Nu kommer emellertid till sist frågan, hvilket inflytande offentligen fastställda maximipriser kunna utöfva på en prisbildning, som skapats genom monopol. Svaret bör ej ges med mycket stor bestämdhet, men i stort sedt måste det anses klart, så snart man har att göra med en elastisk efterfrågan. Monopolet kan nå sitt mål, ett högre pris, endast genom att begränsa tillgången; men om denna förutsättning skapas och upprätthålles — hvilket i fredliga tider är den stora svårigheten — så uppnås också målet: högre priser. Att afhjälpa detta genom ett enbart dekreterande af ett annat lägre pris har ej större utsikt att lyckas än i afseende på konkurrenspriser. Fortfarande gäller alltså invändningen mot maximipriserna, att de rikta sig mot symptomerna. Men däremot råder det den stora skillnaden mellan ett ingripande mot höga konkurrenspriser och mot höga monopolpriser, att den knapphet, som skapat de förra, är oafsiktlig, medan monopolknappheten är afsiktlig. Och däraf följer i sin ordning, att det, rent pricipiellt taladt, finns möjlighet till ändring genom ett visst slag af ingripande gent emot monopoliserade säljare men ej gent emot konkurrerande — hvilken praktisk betydelse detta har, skall strax klargöras. Detta ingripande kan emellertid, som vi sett, icke rikta sig emot priserna, utan måste rikta sig emot själfva tillgången; och det medel, som kommer i fråga, heter *expropriation* af varan. En dylik föreskrift kompletterar vanligen maximiprislagstiftningen och ingår äfven i vår svenska »lag om förfogande öfver vissa varor vid krig eller krigsfara» (§ 2); det gäller nu att se, hur den verkar, hvilket utan vidare följer af hvad som redan sagts.

Vid en vanlig, ej af monopol skärpt prisstegring är dess verkan tydligen ingen. Varorna räcka ej längre, därför att staten tagit dem ifrån ägarna; och äfven om ingen kan hindra staten att betala ägarna maximipriser — eller mindre, eller ingenting alls — så måste staten själf taga det pris, som skapar jämvikt mellan tillgång och efterfrågan, om den öfver hufvud taget vill upprätt-

hålla bytet, d. v. s. sälja åt alla som vilja köpa och betala. Här har alltså ingenting uppnåtts. Men i fråga om en konstgjord knapphet, som skapats genom monopolistiskt innehållande af varan, blir svaret ett helt annat. Om staten verkligen ser sig i stånd att frampressa de undangömda lagren — onekligen en viktig reservation — kan expropriation i detta fall otvifvelaktigt framkalla en prissänkning. Och däraf följer alltså, att man kan peka på *ett* fall, där maximipriser med ty åtföljande expropriation ha möjlighet att sänka ett pris; och som teoretiskt resultat — d. v. s. som slutsten i en sammanhängande ekonomisk tankegång — synes detta erbjuda ett visst intresse, på grund af det ljus som därigenom kastas på problemet i dess helhet. Men en helt annan fråga är, om detta fall har någon afsevärd betydelse.

Därpå torde man ganska säkert kunna svara nej. Fallet gäller »marknadspris», alltså frågan om en på förhand gifven tillgång. Vid »normalpris» är utvägen afskuren, ty ingen expropriationslagstiftning kan tvinga säljarna att *producera* mer än de skulle ha lust till; och därför är fastställelsen af maximipriser också nämligen allmänt öfvergifven såsom medel emot de monopolistiska producentorganisationerna. Men såsom vi sett, är det egentligen vid normalpris som några större monopolvinster i vanliga fall stå att få; vid marknadspris är förlusten genom minskning i utbudet vanligen så stor, att ganska litet återstår som vinst af det högre priset. Och därför är det ingen öfverdrift att säga, att om än maximipris i förening med expropriation — därförutan är det ej värdt att tänka därpå — nog har något mera sammansatta verkningar än man i allmänhet antager, är det en ganska lindrig öfverdrift att kalla dem ändamålslösa såsom medel till prissänkning, samtidigt med att deras förvirrande och störande inverkan på det ekonomiska maskineriet alltid kvarstår. På visst sätt låter det säga sig, att ett *hot* om maximipris (jämte expropriation) har vissa möjligheter att locka fram i monopolistiskt syfte samlade förråd; men åtgärden är så pass riskabel från de synpunkter vi sett, att den icke kan rekommenderas.

Vid lagring i spekulationssyfte

Det finns emellertid *en* punkt, som framställningen redan ett par gånger snuddat vid och som antagligen just i detta sammanhang tränger sig fram i läsarens tankegång med särskild styrka.

Man har nämligen gång på gång, både hos oss och i andra länder, hört talas om bildande af stora förråd i spekulationssyftet och det förefaller ju, som om detta skulle vederlägga talet, att man ej behöfde räkna med stora monopolvinster vid »marknadspris». Men det är en missuppfattning. Oviljan mot dylik spekulation i prisstegring, särskildt af lifsmedel, har urgamla anor och har i vår liksom i andra länders lagstiftning tagit sig en mängd uttryck, genom förbud emot »förköp» och mycket annat; och liksom andra liknande primitiva ekonomiska föreställningar har det vaknat till gengångarlif nu under kriget. Men det är icke mindre ett misstag därför att det är gammalt; »djäfvulen är ock gammal men är icke dess bättre», sade redan Olaus Petri; och på det nationalekonomiska området är människors förmåga att »tänka galet» en outtömlig källa till undran. Samlande af förråd i spekulationssyfte låter illa men betyder detsamma som att spara till den onda dagen, hvilket låter bra och äfven är det. Om spekulanten räknat rätt, d. v. s. om priserna verkligen tendera att stiga i framtiden, betyder det nämligen, att tillgången då är knappare än nu; och i så fall är ett sparande af förråd till den tiden tydligen högst gagneligt. Priserna behöfva då aldrig stiga så högt som de nödvändigt skulle gjort utan spekulationens ingripande; och den prisstegring, som behöfts och äger rum, blir långt jämnare än som skulle ha blifvit fallet, om man först förtärt allt hvad man hade och sedan plötsligt funnit sig stå inför en starkt ökad knapphet. Den rätt inriktade spekulationen är därför en af det ekonomiska lifvets mest oumbärliga hjälpmedel; den sörjer för prisutjämning i tiden och därmed äfven för utjämning af tillgång i tiden. Hvad åter beträffar den felriktade spekulationen, så är den otvifvelaktigt skadlig i proportion till den förras gagnelighet, men det är knappast något skäl att söka hejda den genom officiell reglering af tillgångens fördelning; ty den är värst för de olyckliga spekulanterna själfva, som då ej kunna undgå att bli ruinerade. Vill man söka upplysa deras förstånd, kanske hålla de oerfarna bland dem borta från det viktiga och farliga handtverket samt framför allt ställa till allas förfogande så autentiska upplysningar om framtiden som stå att få, är det en helt annan sak, som emellertid ej alls hör hemma i detta sammanhang.

Prisbildningens svaga punkt

Det förefaller kanske som om den föregående framställningen vore afsedd att efter de gamla, nu afsomnade franska harmoniekonomernas mönster framställa allting såsom ordnadt på bästa sätt i den bästa bland världar. Om intrycket är sådant, så är det felaktigt. Hvad som åsyftats är ej alls att visa, att allt är bra som det är utan något ingripande, utan blott att *ett visst slag* af ingripande är dilettantiskt och ägnadt att skada i stället för att gagna. Huruvida allt är bra som det är och — om så ej är fallet — hvad som kan göras för att förbättra läget, alltså den positiva frågan, är ännu icke behandladt. Men det skall nu ske.

Därvid är det skäl att åtminstone till en början lämna åsido de mer eller mindre egendomliga prisformerna och hålla sig till det fundamentala och vanliga i prisbildningen. Frågan är då: har prisbildningen något fundamentalt fel såsom regulator af människornas behofstäckning?

Därpå kan man, *som utgångspunkt* och lämnande åsido alla mindre betydelselösa sidomoment, svara: nej. Något i och för sig effektivare verktyg än prisbildningen till att skapa jämvikt mellan å ena sidan människornas önskan att täcka sina behof och å andra sidan medlen för denna behofstäckning kan svårligen tänkas. A ena sidan tvingar den människorna att afgöra i hvilken ordning de sätta sina olika behof och hur långt de vilja täcka hvart och ett af dem vid den förefintliga tillgången på behofstäckningsmedel; och å andra sidan drifver den under normala förhållanden fram en ökad tillgång på sådana behofstäckningsmedel, för hvilka människors behof tilltager. Det torde få anses uteslutet, att något annat verktyg skulle kunna fullgöra denna dubbla funktion ens tillnärmelsevis lika bra. Hvad den senare hälften af funktionen angår, är det mycket osannolikt, att produktionen skulle kunna anpassa sig lika känsligt efter de växlande behofven utan prisbildningen såsom barometer och regulator; och äfven en socialistisk produktionsordning skulle därför sannolikt komma att begagna sig af prisbildningen. Men likväl är det lättare att tänka sig produktionen lyckligt ordnad utan prisbildning än att tänka sig detsamma i afseende på konsumtionen. Ingen utifrån fastställd behofstäckning — ingen kommunistisk samhällsorganisation — kan tillnärmelsevis sluta sig lika noga efter behofvens skala och

gradation som den af prisbildningen automatiskt skapade. Just därför att det är fråga om ett rent psykiskt fenomen, som hvarje ekonomiskt fri människa mer eller mindre omedvetet afgör för sig själf, blir det en högst klumpig imitation, om någon utifrån efter aldrig så skickligt sammanställda formler tilldelar de olika individerna deras ransoner af olika varor. Några människor komma då otvifvelaktigt att få mycket mera af en sak och mycket mindre af en annan än de skulle önska och utan olägenhet kunna få eller — hvilket i detta sammanhang är detsamma — behofstäckningen skulle bli mycket bättre, om några finge mer och andra mindre af samma sak.

Det finns endast en hake vid prisets maskineri; men det skall ej nekas, att den är stor: den bristande öfverensstämmelsen mellan människornas behofsskala och den *penningskala*, i hvilken den förra måste öfversättas för att prisbildningen skall komma till stånd. Enklare uttryckt: samma belopp i penningar uttrycker olika starka (relativa) behof för olika människor, och prisbildningen sörjer därför icke i sitt nuvarande skick för »största möjliga tillfredsställelse», såsom Marshall särskildt utvecklat med enastående skarpsinne i sitt stora arbete Principles of Economics. Orsakerna härtill äro många, men den efter all sannolikhet viktigaste i nutiden är den ojämna inkomstfördelningen, som gör att den rike uttrycker sitt kanske 2,000:e behof med samma penningbelopp som den fattige sitt 20:e eller 50:e.

Det är ingalunda meningen att härmed bryta stafven öfver den ojämna inkomstfördelningen, hvars tillvaro eller åtminstone rätt att uppstå inom vissa gränser är en nödvändig förutsättning för att människor skola arbeta i det ekonomiska lifvets och det ekonomiska framåtskridandets tjänst och som alltså efter min mening inom vissa gränser motiveras af andra det ekonomiska lifvets grundläggande faktorer.[1] Här gäller det endast att förstå det föreliggande problemet, huruvida prisbildningen har några brister så-

[1] Då det är farligt att lämna en fråga af denna brännbara art med ett dylikt allmänt uttalande men å andra sidan en längre diskussion däraf alldeles faller utanför ämnet, tillåter jag mig hänvisa till en af mig utgifven liten skrift: Varpå beror det, att några människor äro rika och andra fattiga? (Bonniers populärvetenskapliga avhandlingar, 37, Sthlm 1913.)

som regulator af efterfrågan — ty tillgången må för ögonblicket lämnas ur sikte — i tider af alldeles särskild knapphet.

Tydligen är detta fallet af det nyss angifna skälet. På grund af att några kunna öfversätta sina elementära behof i ett penningpris, som är högre än att andra öfver hufvud kunna betala det, kan nämligen följden af den fria prisbildningen i ett nödläge blifva, att de förra täcka dessa behof till full mättnad, medan de senare ej få täcka dem alls — några äta sig mätta, resten svälter ihjäl. Sådant skulle läget kunna bli i en belägrad stad, om den fria prisbildningen finge råda, och ehuru ett belägradt land knappast någonsin kan komma i ett fullt lika förtvifladt läge, kunna svårigheterna likväl bli långt betänkligare, än att man skulle ha råd att låta dem råda.

Frågan blir då, hvad som kan göras. Principiellt formuleradt skulle svaret vara: de olika behofsskalornas öfversättande i en enhetlig penningskala. Uppgiften vore icke olöslig, om man *endast* hade att tänka på det som nu är i fråga; men så är icke fallet. Om icke, såsom nyss antyddes, den ojämna inkomstfördelningen i verkligheten, i krig lika väl som i fred, vore ofrånkomligt nödvändig för andra ändamål, nämligen för att tvinga människorna att arbeta om de vilja äta, så skulle det rent af vara en jämförelsevis enkel sak att för tillfället helt och hållet upphäfva den. Genom att aflysa alla vanliga betalningsmedel och öfverlämna åt hvarje individ ett antal poletter, i förhållande till det antal »konsumtionsenheter» (familjemedlemmar i olika åldrar) han hade att sörja för, till betalning af alla hans inköp, skulle man då ha verkställt den ifrågavarande »öfversättningen» af behofven i en enhetlig penningskala på ett ganska korrekt sätt. Detta vore emellertid af nyss angifna skäl ett rent fördärf för ett folk — det betydde att förvandla hela folket till fattighjon — och kan af hänsyn därtill aldrig få komma i fråga; men det har sitt intresse som belysning af tankegången. Då en radikal lösning af svårigheten därför efter allt att döma måste anses praktiskt utesluten, får man hålla sig till nödfallsutvägar.

Brödkort-system

Såsom dylik nödfallsutväg har man knappast annat än ett att falla tillbaka på, nämligen *kommunismen*, d. v. s. — icke produktionens reglering eller förstatligande, såsom socialismen går ut på,

ty det vore ändamålslöst, utan — *konsumtionsbegränsning*. Den bästa behofstäckningen skapar det icke, såsom redan framhållits; olika människors olika starka behof — på grund af kroppskonstitution, arbete, vanor, smak o. s. v. — efter samma vara kan det endast högst ofullkomligt tillgodose; många få mycket mer än de skulle få vid den nyss antydda idealiska fördelningen och många andra få mindre; men det är i alla fall sörjdt för, att ingen människa genom andras starkt uppdrifna konsumtion blir utan det fysiologiska minimum af de elementära behofstäckningsmedlen. Hvad det här gäller är, såsom hvar och en förstår, det tyska brödkortsystemet; och lika betänkligt som det från början i Tyskland tilllämpade maximiprissystemet var, lika stor beundran måste man skänka den sent omsider genomförda kontingenteringen af hela folkets brödkonsumtion. Systemet förtjänar erkännande äfven därför, att det ej helt och hållet aflyst penningen såsom regulator af efterfrågan, hvilket skulle ha blifvit följden af en gratis utspisning af hela folket, utan låter hvar och en betala ett fastställdt pris för sitt bröd; i någon ringa mån kan man då räkna med, att de, som ej ha starkt behof af hela den dem tilldelade ransonen (200, 250, 350 gram bröd om dagen), nöja sig med mindre.

Till större delen har emellertid prisbildningen blifvit öfverflödig som regulator af efterfrågan, i den mån man skridit till det stora steget att sätta folket på ranson; ty låga priser eller t. o. m. inga priser alls äro då ur stånd att framkalla större konsumtion än det tilldelade beloppet. Som uppgift för prisbildningen kvarstår då i det väsentliga blott dess inverkan på *tillgång och produktion*, i den mån en sådan inverkan är tänkbar i det gifna läget. De priser, som göra detta, äro emellertid ej nödvändigt de samma (eller de motsvarande) som ligga till grund för varornas utlämnande till konsumenterna. Som ende köpare och samtidigt som lagstiftare öfvertar staten från ägare och producenter alla eller nästan alla förråd af varan i fråga till ett pris, som den själf bestämmer; och sedan utlämnas förråden — försäljas är ej ordet, ty detta förutsätter rörlighet åtminstone beträffande kvantiteten — åt konsumenterna i bestämda mängder till ett pris, samma ett som eller ett annat än öfvertagningspriset.[1] Tydligen är det en-

[1] Det behöfver kanske icke sägas, att detta ingalunda skall vara någon fram-

blott öfvertagningspriset som har kvar något nämnvärdt af prisbildningens normala funktion, men detta pris *kan* obestridligen ha sin funktion alldeles oförminskad gent emot tillgång och produktion och har det också som regel, emedan både produktion och tillförsel af de flesta varor fortgå äfven i krig beträffande flertalet länder. Däremot blir det i detta fall ingen större svårighet att hindra uppkomsten af monopolpriser.

På detta ställe torde det emellertid vara nödvändigt att stryka under med allt det eftertryck, som står till förfogande, faran af att lämna en marginal mellan de två priserna — öfvertagningspriset och utlämningspriset — i den riktning, att konsumenterna allmänt få varan billigare än staten öfvertagit den. Tendensen härtill är omisskännlig f. n. och visar en af de många faror man måste räkna med vid den fria prisbildningens upphäfvande. Så t. ex. har i Holland all import af hvete förstatligats, och mjölet utlämnas till kommunerna till växlande priser, som emellertid i allmänhet synas ligga omkring hälften af inköpspriset; och kommunerna utlämna sedan, åt hvem som vill hämta dem, brödkort som berättiga att erhålla det af mjölet bakade brödet till motsvarande, långt under självkostnaden liggande pris. På liknande sätt ordnades sensommarens uppgörelse med kvarnarna hos oss på grundval af att staten skulle tillhandahålla den omalna spannmålen till lägre pris än den importerats. En liknande om än ej alldeles identisk tendens återfinnes på ett annat område, då regeringen i England använder de tyska och andra beslagtagna fartyg den disponerar att frakta kol till London under gällande fraktsatser.[1] På en mängd håll hör man ständigt och jämnt kraf på att järnvägstariffer eller andra statspriser skola hållas så låga, att de ej täcka själfkostnaderna.

Dylika åtgärder betyda att göra landet till ett allmänt fattighus, d. v. s. att lämna offentligt understöd åt större eller mindre delar

ställning af hur brödkortsystemet in concreto reglerar förhållandet mellan kvarnar, bagare och konsumenter. Dylika detaljredogörelser äro af det största intresse; men med det nu pågående krigets öfverflödande rikedom på ekonomiska organisationer skulle en bok med tiodubbelt omfång mot den föreliggande sannolikt vara otillräcklig för att lämna dem.

[1] Report of Departmental Committee on Retail Coal Prices (Cd 7866), London 1915, sid. 10. Jfr Cannan i Economic Journal, juni 1915, sid 266.

af befolkningen, vare sig de behöfva det eller icke. Beklagligtvis behöfva åtskilliga människor fattigunderstöd, men detta är det starkaste skäl att icke ge det åt de öfriga; ty ju flere som få del däraf, desto hopplösare blir det för den stackars del af befolkningen, som icke blir underhållen på allmän bekostnad, att dragas med kostnaden för de öfriga, som bli det. Detta gäller äfven vid ett brödkortsystem; det finns ingen rimlighet i att öka krigets kostnader genom att lämna ut bröd under själfkostnadspris åt den långt öfvervägande del af befolkningen, som utan verklig svårighet kan betala detta pris. I den mån prisbildningen såsom regulator satts ur spelet, såsom i detta sistnämnda fall, inskränker sig skadan till det nu nämnda och de skadliga fallen till försäljning under själfkostnadspris, hvilket är ganska tillräckligt, redan det.

Men då prisbildningen i öfrigt fortgår som vanligt, d. v. s. då man ej skridit till kontingentering (brödkortsystem), bli de genom statens ädelmod tillkomna fantasipriserna dessutom ett spekulationsobjekt, ledande till att den felaktigt skapade prismarginalen kommer helt andra till godo än som afsetts; och i detta fall inträder den betänkliga verkan icke blott vid försäljning under själfkostnadspris utan vid all försäljning under rådande *marknadspris*. Tillgång och efterfrågan äro nämligen oförändrade och följaktligen äfven priset, trots all statens önskan om motsatsen; och det blir den skickligaste som skördar vinsten af skillnaden mellan statspriset och det slutliga priset. Ett exempel i gigantisk skala har man i den amerikanska s. k. fria jorden, som af unionsregeringen utlämnades gratis, äfven sedan det faktiskt uppstått ett jordvärde; följden var att spekulanter engagerade falska nybyggare att ta jorden i besittning och själfva tillförsäkrade sig den antagligen till hundratals millioner dollars uppgående revenyen af det välmenta officiella oförnuftet. Motsvarigheter saknas ej från den nuvarande situationen; hela vårt svenska system med »kompensationsvaror», utlämnade långt under gällande marknadspris i syfte att pressa ned det, är ett exempel på officiellt oförnuft, hvars verkningar blifvit exakt sådana som de kunnat framställas på ett nationalekonomiskt laboratorium.

Som afslutning på hvad som nu sagts angående prisbildningens

verkningssätt och de olika slagen af ingripande däri bör kanske lämpligen understrykas hvad prisbildningen *icke* är och *icke* förmår. Dess uppgift är att skapa den bästa behofstäckningen för människorna, och denna uppgift fyller den i stort sedt beundransvärdt. Men behofven själfva tar prisbildningen som ofrånkomliga fakta, utan att kunna gå bakom dem; och de svagheter, som från en högre eller öfver hufvud taget annan synpunkt äro utmärkande för behofven, kan den fria prisbildningen därför aldrig råda bot på. Behofven äro emellertid rent subjektiva; och att en människa har »behof» af så och så mycket kött, bröd, brännvin, nipper eller tidningar, betyder ingalunda, att det ur hygienisk, etisk eller politisk synpunkt kan anses nyttigt att han eller hon får det. I den mån alltså, som staten vill skapa en annan behofstäckning än den individerna skulle välja af egen fri vilja, kan den ej lita till den fria prisbildningen. En stor del af statens och det allmännas verksamhet består i själfva verket i en dylik korrigering af den fria prisbildningens behofstäckning; genom höjda priser (eller direkt förbud eller konsumtionsbegränsning) på brännvin söker den minska täckandet af »spritbehofvet», och genom en undervisning, som lämnas gratis eller under själfkostnadspris (om ej genom direkt påbud), söker den skapa en större täckning af »kunskapsbehofvet» än som eljest skulle uppstå.[1] Intet allvarligt är att invända emot någotdera, om blott förutsättningen — önskvärdheten af minskad resp. ökad behofstäckning — godtages; och ett ingripande i den fria prisbildningen är alltså under dessa förhållanden fullkomligt berättigadt.

Men tydligen är det icke härom saken rör sig i de fall, då staten nu under kriget har direkt ingripit eller försökt ingripa i den fria prisbildningen. Maximipriserna på spannmål ha ej kunnat afse att framkalla en ökad brödkonsumtion; ty de höga priserna berodde på brist, och statens ingripande gjordes, när konsumtionen af hänsyn härtill behöfde minskas i stället för att ökas. Icke kan saken motiveras med att den föregående prisstegringen skulle föranledt en *alltför* stor minskning i konsumtionen; den saken är

[1] Detta går naturligtvis lika litet här som annorstädes genom ett enkelt påbjudande af andra priser; det är denna önskan att ändra behofstäckningen, som ofta drifver staten just till positiv verksamhet (»statsdrift») på nya områden.

utesluten redan af det skäl, att den fria prisbildningen själf automatiskt skulle ha åstadkommit rättelse genom prissänkning, om den mot förmodan behöfts.

Helt annorlunda skulle däremot ett ingripande ha ställt sig, om frågan verkligen gällt att öka eller minska konsumtionen i förhållande till hvad den skulle varit vid fri prisbildning. Man kan icke utan vidare säga, att fall, då detta skulle ha varit önskvärdt, helt och hållet ha saknats under kriget; men däremot kan man antagligen säga, att det faktiska ingripandet i prisbildningen aldrig under kriget lyckats höja sig till en så förnuftig ståndpunkt. Om man tänker sig ett födoämne med högt fysiologiskt näringsvärde i förhållande till sin produktionskostnad men mindre omtyckthet på grund af befolkningens smak eller vanor, så är det icke osannolikt, att man kunnat vinna något på att sälja ett sådant födoämne under produktionskostnaderna. Genom en dylik åtgärd — premiering af exempelvis sockerkonsumtionen — är det möjligt att man med samma, inom landet tillgängliga medel skulle få befolkningens näringsbehof (kaloribehof) bättre tillgodosedt än genom den fria prisbildningen. Det enda som kunde invändas mot saken skulle vara att, på grund af människornas — fysiologiskt betraktadt — oförståndiga vanor, detta mål blifvit uppnådt endast genom att staten i form af en prissänkning måst understödja dem som ville ändra sina vanor, på motsvarande sätt som staten i ett af de nyss berörda fallen gör genom billig undervisning. Dessa fall sakna emellertid aktualitet i *den* meningen, att de knappast varit på tal; och hvad som här skall göras så klart som det öfver hufvud är möjligt, det är, att de ej utgöra den minsta ursäkt för försöken att ingripa i prisbildningen, då syftet alls icke är att sörja för en annan behofstäckning än konsumenterna själfva önska.

Krigsvinstbeskattning

De stora opåräknade vinster för enskilda, som obestridligen lätt bli en följd af plötsligt minskad tillförsel och hvarpå detta krig lika obestridligt erbjudit en mängd exempel, äro i och för sig en mycket ogynnsam företeelse. Genom att vänja människor ifrån hederligt, planmässigt arbete och uppmuntra till rent spel verka de ungefär lika demoraliserande som lotterivinster; och den ovilja

de väcka bland den öfriga, mer än vanligt hårdt pressade befolkningen är i högsta grad förklarlig. I den mån vinsterna fås på utländingars bekostnad, äro de emellertid obestridliga tillskott för nationalinkomsten; och äfven då så ej är fallet äro de, som vi sett, i den meningen oskadliga, att de äro verkan af och icke orsak till de andras nöd och betryck. Det förefaller därför icke vara någonting alls vunnet med att hindra deras uppkomst; men däremot är det svårt att tänka sig någon inkomst som lämpar sig bättre för halft konfiskatorisk beskattning. En dylik beskattnings vanliga olägenhet är att afskräcka skatteobjektet från att anstränga sig vidare att förvärfva en så hårdt beskattad inkomst; men hela denna »krigskonjunkturvinst» är så rent tillfällig, att detta moment knappast spelar in. Liksom många andra »socialt» lämpliga skatter lider äfven denna af stora tekniska svårigheter, framför allt fastställande af den ifrågavarande vinstens storlek; och af hänsyn därtill — knappast af annan anledning — måste någon försiktighet iakttagas i afseende på skattesatsens höjd. Men det är särdeles glädjande, att Sverige i likhet med Danmark genast gripit sig an med denna tillfällighetsskatt, och den tål antagligen vid ytterligare betydlig stegring, om kriget fortfar; såsom angifvits i förra kapitlet, är den engelska krigsvinstskatten 50 % af vinstens belopp (utöfver £100). Ju mera det både blir verklighet och ingår i folkets medvetande såsom verklighet, att de extraordinära krigsvinsterna tillflyta det allmänna, desto mera har man rätt att hoppas på en förnuftig uppfattning af prisbildningen och på underlåtenhet att skada den genom ekonomiskt kvacksalveri.

Liksom alltid har man som alternativ till beskattningen en statsmonopolisering af de ifrågavarande näringsgrenarna. Den ekonomiska statsverksamheten har nu under kriget tagit enorma steg framåt; och författare saknas naturligtvis icke, som redan nu förutsäga en definitiv »militarisering» af näringslifvet. Nu under kriget är en dylik utveckling delvis ofrånkomlig, emedan nästan hvarje internationell uppgörelse i de krigförande länderna betraktas som en militär operation och därför ordnas med hänsyn till staternas rätt eller orätt — vanligen orätt — fattade maktintresse. De neutrala länderna måste då ofrånkomligt göra på samma sätt, om de icke vilja göra sitt lands köpmän till tjänare under andra

länders statsmakt, hvilket kan vara svårt nog att hindra i alla händelser. Den utvecklade statsverksamheten under själfva kriget är därför som sagdt till stor del nödvändig; men i fråga om dess förmåga att, under lika förutsättningar, fylla sin uppgift bättre än den privata affärsverksamheten synes man ha rätt till synnerlig skepsis; och i hvarje fall ställa redan de ofrånkomliga nya statsuppgifterna sådana anspråk på statens härför aldrig inrättade maskineri, att ytterligare bördor af detta slag icke utan verklig fara kunna läggas på statens axlar. Man synes därför ha rätt att ganska bestämdt afråda från statsmonopolisering i sådana fall, då saken utan svårighet går att ordna därförutan, äfven om följden skulle blifva nya vinstmöjligheter för enskilda. Däremot bör man som sagdt omedelbart skrida till att så kraftigt som möjligt beskatta alla dylika vinster.

Exportbegränsning

Det framgår redan af det sagda, liksom det utförligare behandlats i tredje kapitlet, att prisbildningen i krig ej förmår påverka tillgången på samma sätt som den förmår i fred och att den särskildt ej är i stånd att lika automatiskt som då framdrifva en tillförsel i form af ny produktion eller import. På grund häraf kommer en mycket gammal, eljest till största delen öfvergifven ekonomisk politik delvis till heders, en politik som särskildt på lifsmedelshandelns område men äfven i öfrigt var utmärkande främst för Medeltiden och som betraktades med tilltagande förakt af den därpå följande merkantilistiska åskådningen. Medan denna senare lade hufvudvikten på exporten och betraktade importen som mer eller mindre en olycka, såg dess föregångare, som med ett utmärkt namn blifvit kallad *försörjningspolitiken*, ännu mera primitivt på saken och intresserade sig egentligen för att *behålla* så mycket varor som möjligt — den försvårade eller förbjöd exporten af i synnerhet lifsmedel, på grund af oro att folket skulle behöfva svälta, om dessa varor en gång ginge ur landet. Följden var den man kunde förutse: just svårigheten eller omöjligheten att exportera en ovanligt stor skörd verkade som hämsko på jordbrukets utveckling; och då skörden i stället var knapp, blef nöden så mycket intensivare. Medvetandet härom framdref

först i England den nya politiken, och »försörjningsprincipen» sjönk allt mer i vanrykte, ehuru det på kontinenten, närmast i Frankrike, först var merkantilsystemets aflösare fysiokratismen som fick bukt med denna djupt rotade åskådning.

Krigets erfarenheter kunna ha lärt oss, att dess vanrykte delvis var särdeles välförtjänt; men de ha obestridligen också gifvit en förklaring, delvis t. o. m. ett fullt bindande försvar för den medeltida politiken. Att lägga hinder i vägen för export är en särdeles hufvudlös åtgärd, när man därmed beröfvar landet betalningsmedlen för dess import; men saken ter sig helt annorlunda, när importen är afskuren, ty exportens absolut enda uppgift är att i förskott eller efterskott likvidera importen, som är den valuta landet utifrån får för de dit exporterade frukterna af sina mödor. I fredliga tider under det tjugonde århundradets förhållanden uteblir denna valuta så godt som aldrig; och risken af en så stor export, att för litet blir kvar till landets eget behof, är vanligen också obefintlig; ty varorna komma tillbaka lika lätt som de gått ut eller t. o. m. lättare — alldeles frånsedt de hinder i form af tullar staterna af fri vilja lägga i vägen för importen — och om båda transaktionerna kommit till stånd, betyder det som regel att båda lönat sig. Men detta är förändradt med ett slag genom kriget. Ändringen gäller dock knappast behofvet af export som betalning för importen — ty faktiskt importera ju äfven de s. k. afspärrade länderna i stor skala — men däremot desto mer möjligheten att få tillbaka hvad man en gång släppt ifrån sig i för stor utsträckning. Prisbildningen är visserligen icke alldeles overksam i denna riktning, men den stöter på oerhörda svårigheter; och därför måste man göra allt hvad man kan för att hjälpa den genom andra tillgängliga medel. Eller annorlunda och kanske bättre uttryckt: när prisbildningen ej förmår framlocka ny tillförsel så som i normala fall, återstår ingenting annat än att i motsats till det vanliga hålla på de tillgångar man redan har. *Exportförbuden* och *exporttullarna* få därför ofrånkomligt en plats bland prisregleringsmedlen och t. o. m. en mycket viktig plats; ty det finns intet tvifvel, att man under vissa gifna förhållanden därmed kan öka tillgången, d. v. s. minska knappheten och alltså sänka priserna. Att en vinst i många fall oundgängligen uppstår

på grund af den ökade knappheten och att man då får finna sig i den — såsom utvecklats i det föregående — betyder självklart icke, att man ej skall göra allt som står i ens förmåga att minska knappheten och därmed på förhand afskära möjligheterna för en dylik vinst. Härmed har man ånyo gått bakom prisbildningen, ehuru i en annan mening och på ett lättfattligare sätt än i det förut berörda fallet; man har ändrat en af prisbildningens förutsättningar, tillgången. Verkan blir visserligen ingalunda alltid den åsyftade, lika litet som detta var fallet med den medeltida »försörjningspolitiken»; och hur åtgärden verkar skall nu klargöras. Saken är emellertid något mindre enkel än man gärna vill antaga och skall därför först behandlas principiellt, i anslutning till den föregående utredningen af prisbildningsproblemet, samt därefter med tillämpning på de viktigaste nu föreliggande praktiska fallen.

Som utgångspunkt kan man fastställa, att exportförbudens uppgift inträder, då prisbildningen icke utan hjälp kan åstadkomma den ökade tillgång, som annars blir en följd af prisstegring. Ett enkelt siffermässigt exempel är alltid ägnadt att göra dylika problem klarare. Antag att vid ett pris af 10 jämvikt råder mellan tillgång och efterfrågan; efterfrågan är 1,000 och tillgången lika mycket. Om nu tillgången vid oförändrad efterfrågan skulle sjunka till 800, stiger priset att börja med till exempelvis 12, hvarigenom efterfrågan minskas till samma belopp 800. Men tillfället att få sälja (på grund af vare sig produktion eller import) till ett pris af 12, då man — enligt antagandet — kan sälja till 10, föranleder under *normala* förhållanden en ny tillströmning af varan (genom produktion eller import), hvilken på grund af oförändrad både tillgång och efterfrågan nödvändigt måste återföra priset till det gamla jämviktsläget 10.[1] Däremot är detta just hvad som i en mängd fall icke sker nu under kriget. Trots en prisstegring upp till 12 förblir tillgången endast 800, och priset *stannar* då vid 12. Som följd af denna inelasticitet i tillgången — vare sig det beror

[1] För säkerhets skull må genast påpekas, att ändringarna i produktionskostnad genom kriget ett ögonblick lämnas åsido, hvilket ingalunda betyder, att de förbises, såsom det följande skall visa. I sak blir exemplet alldeles likadant, äfven om man räknar med höjda produktionskostnader, men naturligtvis då för både freds- och krigsförhållanden.

på afspärrning i fråga om en importvara eller omöjlighet att drifva upp produktionen i fråga om en inhemsk vara eller, hvilket är vanligast, kombination af båda — uppstår i detta fall hvad som i det öregående efter mönster af vår nyaste skatteförfattning kallats en *krigskonjunkturvinst*, hvilken i det gifna exemplet är 2 pr enhet af varan. Denna vinst är uttrycket för prisbildningens oförmåga att påverka tillgången och samtidigt mätaren af den nationalekonomiska förlust, som uppstår därigenom. Och den är, hvilket i detta sammanhang är hvad som intresserar oss, bevis att det finns utrymme för andra åtgärder och däribland möjligen exportförbud såsom medel att uppnå hvad prisbildningen ej förmått.

Därmed är i själfva verket grundprincipen för exportförbudets användbarhet fastlagd. Möjligen skulle man kunna tänka sig den invändningen, att om priset inom landet är så högt, att det skapar konjunkturvinst, ingen export skulle uppstå. Men det vore ett ofantligt misstag, om man trodde detta, och orsaken är helt enkelt, att priset och knappheten kunna vara och faktiskt äro ännu mycket högre i andra, afspärrade eller mer afspärrade länder.

Hufvudsvårigheten med det kriterium som här uppställts, nämligen tillvaron af krigskonjunkturvinst, är naturligtvis att konstatera det. Särskildt måste man varna för den naiva föreställningen, att prisstegringen i och för sig skulle erbjuda någon ledning; den kan bero och beror antagligen i flertalet fall på höjda produktionskostnader. Men vid sidan af den angifna hufvudsvårigheten finns äfven en mindre, men likväl viktig svårighet, nämligen att hindra ett exportförbud från att sänka priserna så mycket, att *mera* än krigskonjunkturvinsten borttages. Af hänsyn till dessa svårigheter må något närmare klargöras, hvilka grupper af fall som kunna antagas göra exportförbud lämpliga och hvilka icke.

Den *omedelbara* verkan af ett exportförbud på en vara, som öfver hufvud taget är eller kan bli föremål för export, är ett prisfall på varan. Men om det sålunda uppnådda lägre priset står sig eller icke, är den afgörande frågan; och den *medelbara* verkan blir i de fall, då exportförbud icke borde ha införts, tvärtom som regel en prisstegring.

Afgörande är tydligen, om priset utan skada för fortsatt produktion kan sänkas eller icke. Är det fallet, föreligger normalt sedt krigs-

konjunkturvinst, och exportförbudet är på sin plats. Hit höra till en början tämligen undantagslöst de fall, där import är nödvändig för att täcka landets totalbehof af en vara — alltså *öfverskottsimport-varor* — men där importen nu är afskuren eller åtminstone mera fördyrad än den inhemska produktionen; att det senare (fördyringen) är tillräckligt, torde inses utan förklaring. Följden af exportförbud blir här ej blott genast utan äfven i längden ett lägre pris än om exporten hade fått fortgå; och i verkligheten torde numera nästan alla viktiga hithörande varor så godt som i alla länder stå på exportförbudslistorna, så att export af dem blir ett undantagsförhållande, som medges i kompensation för import af en annan vara från det andra landet. Häremot är knappast något att invända.

Långt mindre klart är läget i afseende på den andra varugruppen, nämligen *öfverskottsexport-varorna*, om hvilka striden också har stått både hos oss och annorstädes. Som allmän regel kan man utan minsta tvekan säga, att ett exportförbud, som gjordes effektivt i sådan grad, att tillgången inom landet blefve större än före kriget, visserligen såsom alla exportförbud skulle leda till ett omedelbart prisfall men att det inom kort skulle efterföljas af en större knapphet än förut och därmed höjda i stället för sänkta priser. Anledningen är gifven. Priserna från tiden före förbudet voro nödvändiga för att hålla produktionen uppe; men genom att tillgången ökats utöfver det gamla behofvet sjunka priserna till ett lägre belopp och afskräcka från fortsatt produktion. Vi ha haft flere ganska väl dokumenterade exempel af detta slag, kanske främst fläskexportförbudet i början af kriget, hvilket framkallade en akut fläskbrist fram på nyåret, emedan jordbrukarna af förbudet föranledts att afstå från att lägga på sina smågrisar. Att närmare ingå på dessa många, som bekant med fanatisk ifver diskuterade fall vore emellertid ändamålslöst, då det här blott kan gälla att klargöra grunderna för problemet.

Öfverskottsexport-varornas ställning är dock ingalunda klar härmed. Det kan nämligen icke vara något tvifvel, att krigskonjunkturvinst förekommit äfven i afseende på dem, och förklaringen härtill är ej svår att finna; den består nämligen i den redan antydda, äfven med hänsyn tagen till höjda produktionskostnader mycket

starka prisstegringen på de utländska, mer eller mindre afspärrade marknaderna, närmast Tyskland. Denna utländska prisstegring har drifvit upp exporten från Sverige af landtmannaprodukter långt öfver vanliga mått, såsom är allmänt bekant; och följden däraf har lika ofrånkomligt blifvit, dels att prisstegringen fortplantat sig äfven till oss, dels att krigskonjunkturvinst uppstått. Att här föreligger både anledning att gripa in — orsaken till utvecklingen är rent principiellt betraktad i detta fall närmast den inhemska produktionens oförmåga att omedelbart svälla ut under inflytande af prisstegringen — och möjlighet att nå målet genom inskränkning i exporten kan omöjligt bestridas. Men visserligen är det ej blott tvifvelaktigt utan ytterligt osannolikt, att ett totalexportförbud skulle skapa det rätta prisläget; ett sådant förbud skulle säkerligen taga bort långt mer än krigskonjunkturvinsten, med den verkan vi känna af det föregående. Principiellt betraktadt är därför den enda rätta lösningen exportafgifter i den ena eller andra formen, blott icke med den olyckliga planlöshet och principvidrighet som utmärkt det svenska, pa sensommaren 1915 införda s. k. kompensationssystemet, hvilket innebär exportafgifter såväl som något annat, ehuru in natura. De viktiga detaljfrågorna i afseende på systemets utbyggande skola däremot ej upptagas här.[1]

Frågan torde därmed i hufvudsak vara klarlagd i sina grundläggande moment; men det är dock ett par fall, som ytterligare böra påpekas. Ett af dem rör fortfarande samma grupp af öfverskottsexport-varor. Man har nämligen här ett från flere synpunkter intressant exempel på att ett exportförbud möjligen skulle kunna verka prissänkande, äfven om krigskonjunkturvinst icke föreligger; men just med hänsyn härtill kan man anföra starka skäl emot förbudets införande för dylika varor. Det gäller de fall, då produktionen bygger på fasta kostnader, som endast långsamt kunna ändras, och då den prissänkning förbudet medför visserligen förhindrar, att de totala produktionskostnaderna bli betäckta, men däremot icke leder till ett lägre pris än ett som betäcker de *rörliga* kostnaderna. Inom industrien och (framför allt) kommunika-

[1] Man kan nu också hänvisa till en genomtänkt framställning af detta problem, i hvarje fall den första här hos oss: Erhard Lindblom, Prisregleringen på våra lifsmedelsmarknader (Svensk Tidskrift 1915, h. 7).

tionsväsendet äro dylika fall mycket vanliga, emedan en stor del af produktionskostnaderna där består i förräntning af det fasta kapitalet; men äfven inom jordbruket spela de en stor roll. Ett synnerligen viktigt, aktuellt svenskt exempel har man i afseende på kött. Det torde vara erkändt af fackmännen, att äfven med ett (genom exportförbud framkalladt) pris, som fölle under produktionskostnaderna, tillgången på kreatur inom landet icke skulle minskas; och orsaken härtill kan endast vara en, nämligen att kreaturstillgången icke minskas af sådana skäl under vegetationsperioden, därför att hufvudkostnaden för densamma är gifven och ofrånkomlig.

Emellertid finns det vanligen en begränsning och ett korrektiv i dylika fall, nämligen däri, att just vid detta slag af produktion i ovanligt hög grad råder s. k. sammansatt tillgång eller framställning af flere olika produkter i en gemensam produktionsprocess. I den mån produktionen då kan omläggas genom att hufvudvikten öfverflyttas från en af produkterna till en annan, finns trots allt möjlighet att minska tillgången på den vara, hvars pris sänkts under de totala produktionskostnaderna. I det nu berörda fallet blir detta följden på sådant sätt, att jordbrukarna afstå från nedslaktning af sina kreatur, då det vid de låga köttpriserna lönar sig bättre att behålla dem som mjölkkor; och därför blir slutet trots allt en prisstegring på kött. Då därtill kommer, att härigenom kor användas för mjölkning, ehuru ett bättre nationalekonomiskt resultat skulle ha vunnits om de utgallrats till slaktboskap, blir vidare ökningen i mjölkproduktion hvarken national- eller privatekonomiskt en tillräcklig ersättning för minskningen i köttillgång.

Det visar sig alltså åtminstone vara en ganska riskabel sak att tillgripa exportförbud i större utsträckning än att krigskonjunkturvinsten försvinner, t. o. m. i de fall då kostnaderna äro fasta. Härmed skall dock ej vara sagdt, att man icke kan finna fall, då en sådan risk måste anses utesluten. Dit hör exempelvis det holländska exportförbudet på ris, som utan någon kompensation från statens sida kastat på de stora köpmännen (importörer—exportörer, liksom så många i det märkliga mellanhandelslandet) både ränteförlust och risk af att hålla väldiga lager i reserv för

»Stelling Amsterdam» och i verkligheten för hela holländska folket i händelse af spannmålsbrist. Hvad som i Holland anföres af regeringens representanter till försvar för denna åtgärd är, att fiskköpmännen förtjänat så enormt under de få veckor i början af kriget, då exporten var tillåten, att de lätteligen kunna bära kostnaden för den efterföljande tiden. I dylika fall måste saken sägas vara nationalekonomiskt mer eller mindre irrelevant; det blir mindre en fråga för vetenskapsmännen än för det species, som Adam Smith med sin karakteristiska skotska humor kallade »those crafty and insidious animals called politicians». I det stora flertalet fall är emellertid ganska otvifvelaktigt en dylik användning af exportförbuden af redan angifna skäl äfven nationalekonomiskt decideradt farlig.

Det andra af de fall som ännu återstå gäller de i tredje kapitlet närmare berörda exportförbuden på varor, som under normala förhållanden äro föremål för stor export men nu kvarhållas inom ett afspärradt land som ersättning för andra varor, hvilka ej längre stå att få; närmast är det fråga om socker i Tyskland. Härom är dock icke mycket att säga. Tänker man sig befolkningens efterfrågan automatiskt öfverflyttad på sockerprodukter från andra födoämnen, faller hela åtgärden under den här fastlagda principen; ty antingen upphör då exporten af sig själf — hvilket sannolikt blefve fallet — eller också uppstår krigskonjunkturvinst; och i båda fallen skall varan stanna inom landet. Tänker man sig åter, att staten måste *framdrifva* en dylik omläggning af konsumtionen, hvilket är det antagligaste, har man det redan i föreliggande kapitel behandlade fallet af den fria prisbildningens korrigering, med ett däraf naturligt följande statsingripande i afseende på en vara, som behöfs för att tillgodose den ändrade behofstäckningen. Åtgärdens lämplighet bör alltså icke på något sätt bestridas med ledning af hvad som här sagts, och den synes öfver hufvud taget vara alldeles oangriplig.

Som afslutning på detta kapitel liksom på hela skriften må så tydligt som möjligt framhållas, att prisbildning lika väl som alla andra delar af det ekonomiska lifvet blott har en enda uppgift,

nämligen konsumenternas välfärd, dessa ord då tagna i den vidsträckta mening, att däri ingår äfven de organiserade konsumenternas, d. v. s. folkets och statens välfärd. Det är en stor frestelse, för hvilken särdeles många fallit och falla, att i produktionen och bytet se självändamål; men ett ögonblicks eftertanke borde visa, att om produktion i och för sig vore till någon nytta, oafsedt gagnet af det producerade, så kunde man lika gärna göra hvad som helst, ej uteslutet att fäkta med armarna i luften. Produktionen och bytet kräfva de mest intensiva omsorger, och man måste noga betänka sig, innan man rubbar dem; men det är icke därför att de äro självändamål, utan på grund af att deras orubbade verksamhet är förutsättningen för att folket och staten, d. v. s. konsumenterna, skola få sina andliga och materiella behof täckta på bästa möjliga sätt. Faran af ett oförnuftigt ingripande i prisbildningen är följaktligen icke, att producenterna göra större eller mindre förluster utan är att följden blir en försämring af folkhushållningens totalresultat, d. v. s. af konsumtionen i detta ords vidsträcktaste mening. Och i krigstider är detta en långt allvarligare sak än vanligt, icke blott emedan man öfver hufvud taget har långt mindre att lefva af, utan i kanske lika hög grad därför att man befinner sig i den för nutidsmänniskan eljest alldeles ovana situationen att »ej kunna få för pengar» hvad som helst. En af ekonomiskt kvacksalveri framkallad rubbning kan i ett dylikt läge medföra oöfverskådliga konsekvenser, såväl för staten i trängre mening, d. v. s. för landets försvar, som för hela folkets uppehälle och fortvaro.

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
0051996081

END OF
TITLE

END OF
REEL

PLEASE
REWIND